

LUND UNIVERSITY

Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 2003

Molnár, Valéria; Paulsson, Göte; Andersson, Greger

2003

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Molnár, V., Paulsson, G., & Andersson, G. (Eds.) (2003). *Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 2003.* (Årsbok). Vetenskapssocieteten i Lund.

Total number of authors:

3

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

ÅRSBOK

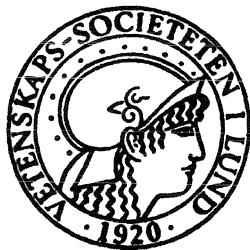
2003

VETENSKAPSSOCIETETEN I LUND

Vetenskaps-societeten i Lund

Årsbok 2003

Redaktion: Valéria Molnár, Göte Paulsson, Greger Andersson

Formgivning: Stilbildarna i Malmö, Frederic Täckström

ISBN: 91-973773-9-2

ISSN: 0349-053X

Tryck: Bjärnums Bokproduktion AB, Bjärnum 2003

Innehåll

Förord.....	5
-------------	---

Artiklar

<i>Erik Zillén</i> Reception och revision.....	7
<i>Ingrid Söderhamn</i> Gustav III:s Gamla Haga.....	23
<i>Mattias Dahlén</i> Det iberiska arvet.....	93
<i>Lisbet Kickham</i> The Anglo-Irish Landlords in Novels by Protestant Irish Women 1879–1922.....	108
<i>Anna Smedberg Bondesson</i> Anna på Helgonabacken.....	125
<i>Paul Tenngart</i> Paul Andersson och martyriets estetik.....	139
<i>Claes-Göran Holmberg</i> En återfunnen tidningsårgång.....	150
<i>Jonas Otterbeck</i> Att begrunda religionsundervisning i Alexandria.....	160

Minnesord

<i>Göran Gellerstam</i> – Esbjörn Belfrage.....	169
<i>Sverker Oredsson</i> – Sture M. Waller.....	173

Vetenskaps societeten i Lund

Matrikel.....	177
Stadgar.....	192
Skriftförteckning.....	196

Förord

DET ÄR MED glädje jag konstaterar att även Årsboken 2003 från Vetenskapssocieteten i Lund främst speglar yngre forskares insatser. Deras bidrag håller en hög kvalitet som bådar gott för framtiden.

Samtidigt blir man emellertid allt oftare påmind om de minskande möjligheterna under senare år för yngre forskarbegävningar att genomgå en forskarutbildning. Detta märks inte minst inom humaniora. Läger man därtill att den postdoktorala forskarmeriteringen innebär en allt smalare väg för den hågade, inser man snart att humanistisk forskning inte bjuder de yngres skara de allra ljusaste framtidsförhoppningarna.

Vetenskapssocieteten ser med oro på den rådande utvecklingen och gör allt vad som står i dess makt för att ge sitt bidrag till stödjandet av yngre forskare inom humaniora. Vetenskapssocietetens resurser är sedan i sin tur beroende av personer som är beredda att på olika sätt, inte minst pekuniärt, verka för att den humanistiska forskningen och ett humanistiskt synsätt ges utrymme i en tid när annars fokus kanske mer riktas mot ekonomi och teknik.

*Greger Andersson
praeses i Vetenskapssocieteten*

Erik Zillén

Reception och revision

Kring Frödingbildens förändringar

I ALLTIFRÅN BOKREKATALOGER till litteraturhistoriska översiktsverk brukar Gustaf Fröding presenteras som en av Sveriges populäraste författare. Fröding tillskrivs – så ser det etablerade mönstret ut – en unik position i svensk litteratur som den folkkäre poeten framför andra. Begreppet folkkär kan med sin kombination av positiv värdering och stor kvantitet te sig tämligen oproblematiskt: en folkkär poet älskas av alla. Men begreppet bär i sig på en stark laddning, som sätter sin prägel på de litteraturkommenterande diskurser där det används och som har fått sina bestämda konsekvenser för bilden av författaren Fröding.

Det är ett faktum att Fröding alltid varit en omtyckt poet. Med debutboken *Guitarr och dragharmonika* gjorde han 1891 en omedelbar succé. Samlingen gavs efter ett drygt år ut i en ny, utökad upplaga, något på 1890-talet tämligen enastående för en diktvolyms av en debuterande författare. I en anmälan av Frödings andra samling, *Nya dikter*, som publicerades 1894, konstaterar recensenten:

Frödings nya dikter äro förtjusande. I ett språk, som ej tyckes veta af några svårigheter, afspeglar skalden ett lika upprigtigt som lättroligt sinnes otaliga skiftningar: han skrattar, skämtar, klagar och gråter med samma oefterhärmliga behag [---]. Både författaren och allmänheten äro att lyckönska till denna diktsamling, som synes ega alla förutsättningar att blifva i god mening populär. (Edvard Alkman, *Dagens Nyheter* 11.5.1894)

Fröding behöll under i princip hela 1900-talet sin ställning som – för att citera Frödingartikeln i andra upplagan av *Svensk uppslagsbok* (1949) – ”en av våra mest lästa diktare”. I *Svensk lyrik. En antologi från medeltid till nutid*, utgiven på CD-rom 1998, beskrivs Fröding som ”en av Sveriges mest genuina lyriker” och är därtill samlingens rikligast representerade författare; hans 46 dikter står för mer än fem procent av antologins totala texturval. I jämförelse med generationskollegerna Verner von Heidenstam och Erik Axel Karlfeldt uppvisar Fröding en frapperande stabil popularitetskonjunktur.

Varför har Fröding fått en så stark position i svensk litteratur? Och hur har han lyckats behålla den genom åren? Frågorna kastar oss rakt in i den litterära receptionens svåra men fascinerande terränger.

En grundsats inom litteraturvetenskaplig receptionsforskning är att varje enskild läsare bidrar med sin specifika förståelse av ett litterärt verk. Men receptionsstudier har samtidigt visat att det litterära mottagandet i hög grad också är ett socialt fenomen. Den enskilde läsarens förståelse av en dikt eller en roman är inte så självständig eller individuell som vi gärna föreställer oss utan följer vissa läsnings- och tolkningskonventioner. Dessa konventioner betingas av den kulturmiljö läsaren tillhör och av de värderingar och ideologier som råder i hans eller hennes samtid; de är följaktligen underkastade historisk förändring.

Den som vill studera en litterär receptionsprocess är hänvisad till bevarade dokument, i första hand till litteraturkritikers, litteraturpedagogers och litteraturforskarens offentliggjorda värderingar och tolkningar. Att det litterära mottagandet är en spegel av sin tid framstår i regel mycket tydligt i litteraturkritikens fall. Men också litteraturpedagogen och litteraturforskaren styrs av de estetiska ideal och de vetenskapliga paradigmen som dominerar deras samtid. När jag nu ger mig i kast med att skissera några huvudlinjer i Frödingreceptionen, är det den i tryck manifesterade förståelsen av författarskapet som bildar underlaget.

Det är ett rimligt antagande att synen på Frödings författarskap har genomgått förskjutningar och förändringar under de drygt 100 år som förflutit sedan hans bokdebut. Det man värderat, det man uppfattat som bra, det som gjort Fröding till en folkkär poet har inte varit detsamma hela tiden. Att heltäckande belysa Frödingreceptionens historia är ett forskningsprojekt i sig; materialet är enormt och de närmare 4 000 posterna i bibliografien *Litteratur om Gustaf Fröding* (1984) utgör bara en av flera komponenter. Ändå tror jag det är möjligt att utifrån ett mer begränsat material urskilja tre relativt distinkta faser i Frödingreceptionen. De tre faserna har sina givna historiska förutsättningar och väljer att lyfta fram ganska olika sidor av författarskapet. Under den första fasen fokuseras den folkliga Fröding, under den andra fasen den olycklige Fröding och under den tredje fasen den modernistiske Fröding.

Den folkliga Fröding

Det Frödings samtid framförallt uppskattade hos den nye poeten var hans värmländska dikter. ”Det är i Värmlandsbilderna – här liksom i hans förra bok – som hans diktarlyne finner sitt trognaste uttryck”, fastslår en av 1890-

talets recensenter (*Upsala Nya Tidning* 11.6.1894). I de värmländska låtarna hittade man en personlig turnering av välkända motiv från svenskt folkliv, man hittade musikalitet, humor och försonande sympati. Bilden av Fröding som en folklig skald stadfästes tidigt i antologier och författarpresentationer. I andra upplagan av Richard Steffens mycket spridda lärobok *Svensk litteraturhistoria för den högre elementarundervisningen*, utgiven 1907, kan man läsa att Gustaf Fröding

utsände sin diktsamling *Guitarr och dragharmonika* 1891 [och] vann därmed från första stund en plats som mästare bland svenska lyriker. Utan romantiska drömmier förstod han, särskilt i cykeln "Värmländska låtar", att skapa en ny och naturfrisk poesi av vad han såg och kände av värmländskt liv och landskap i sin omedelbara omgivning. Utan att vara "folkvisor" i strängare mening blevo hans dikter folkliga genom sin förening av enkelhet och konstnärlighet (s. 251).

Varför var det just den folklige Fröding som gjorde succé först och inte någon annan sida av författarskapet? Här måste Frödings författarsats sättas in i sitt litteraturhistoriska sammanhang. 1880-talet hade i Sverige inneburit ett genombrott för en realistisk och samhällskritisk litteratur, som gynnade romanen och novellen på poesins bekostnad. Men redan i slutet av decenniet yttrade sig ett missnöje med den verklighetsregistrerande och problemdebatterande prosan. Man efterlyste en konstnärlig vitalisering av den svenska vitterheten. Heidenstam slog an nya tongångar med sin diktsamling *Vallfart och vandringsår* 1888 och gick året därpå i programskriften *Renässans. Några ord om en annalkande ny brytningstid inom litteraturen* till storms mot tidens "skomakarrealism" (s. 27). Men den som framförallt kom att uppfattas som en förnyare av den svenska litteraturen var värmlandsskalden Fröding. Den folklige Fröding togs emot med öppen famn, därför att det var just den sortens poet man behövde just då. "En debut sådan som hans", förklarar den unge kritikern Emil Kléen, "bådar godt för framtiden. Ty i vår diktningens symfoni har han infört länge bortglömda toner – skogssusets och vallhjonlåtarnes melodier" (*Nyaste Kristianstadsbladet* 21.5.1891). Det var ett mottagande Fröding själv knappast var alltigenom tillfreds med. "Hufvudinttrycket af hela den kritiska symfonin är", skriver han besviket i ett brev någon månad efter debuten, "att man icke har smak för verklig lyrisk poesi, men väl för det målande drastiska (såsom det framträdt i en del af låtarne)" (Brev 144).

Den olycklige Fröding

1900-talets första decennier var en turbulent period inom europeiskt konstliv; en rad nya strömningar och ismer gjorde sin entré. För att Fröding skulle kunna leva vidare som central svensk kulturfaktor, var det nödvändigt att han omtolkades och skrevs in i ett mer stabilt estetiskt paradigmen än den tidsbundna och litteraturpolitiskt färgade uppgörelsen mellan 1880-tal och 1890-tal.

Intresset riktades därför mot en annan sida i Frödings författarskap, mot de texter som låter ett ensamt och olyckligt jag träda fram. Frödings introverta grubbeldikter hade av 1890-talets bedömare avfärdats som ”pessimistiska och sjukhusdoftande” (*Stockholms Dagblad* 17.5.1891). I Frödingreceptionens andra fas knyts det olyckliga diktjaget till författarens biografi samtidigt som det kopplas samman med allmänromantiska föreställningar om den utstötta men geniale konstnären. Med psykologiserande metoder skapas en fördjupning av Frödingbildens. Den humoristiske spelmannen får ge plats åt den tragiske dik-
taren.

Den som mest uttalat företräder den andra receptionsfasen är John Landquist. Han publicerade 1916, fem år efter Frödings död, sin stora och inom svensk litteraturforskning på många sätt banbrytande monografi *Gustaf Fröding. En psykologisk och litteraturhistorisk studie*. Landquists freudianskt influerade grundkoncept innebär att Fröding i det verkliga livet var en havererad, misslyckad och olycklig människa men att han genom sin konst besegrade sitt tragiska öde. En psykologisk kompenstationsteori anläggs alltså på författarskapet. Det är särskilt vissa texter Landquist intresserar sig för, nämligen de tydligt jag- eller gestaltcenterade. De jagcenterade texterna ger enligt Landquist röst åt det livsodugliga författarjaget, medan de gestaltcenterade texterna fungerar antingen projicerande – författarjaget överför sitt eget mentala tillstånd på en yttre gestalt – eller kompensterande: författarjaget tecknar en gestalt som representerar något han själv inte är men skulle vilja vara. En nyckelroll i Landquists Frödingförståelse spelar dikten ”Flickan i ögat”, där ett alkoholiserat jag blickar in i spegeln och konstaterar:

Jag såg och såg – min egen min
af clown, som är allena,
hans vissna kind, hans trötta grin
af fjasko på arena.

Landquist betraktar ”Flickan i ögat”, tryckt i avdelningen ”Bohemiska vers” i samlingen *Stänk och flikar*, som ett bindande belägg för den diagnos han lyft upp till rubrik på sitt öppningskapitel: ”Tillvarons utlänning”. Det är en formel som ekar i en mängd senare Frödingstudier.

Just 1916 är en sorts märkesår inom Frödingforskningen. Då utkom också Frey Svensons nästan lika inflytelserika studie *Gustaf Frödings diktning. Bidrag till dess psykologi*. Även här står den psykologiska analysen helt i fokus. I enskilda kapitel behandlas det medvetandehåll i författarskapet som har sitt upphov i – med Svensons terminologi – Frödings ”tivelkomplex”, ”moralkomplex”, ”eroskomplex”, ”självförintelsekomplex”, ”trotskomplex”, ”graalkomplex” och ”brutalitetskomplex”. Svenson betraktar Frödings texter som ett direkt uttryck för hans psyke och uppmärksammar särskilt de patologiska tendenserna hos författaren. Eller snarare: hos patienten. Svenson var psykiater och baserar sin litteraturtolkning i första hand på sina erfarenheter som Frödings läkare under åren på Uppsala hospital. Med dessa båda auktoritativa studier – och med draghjälp ett par år senare av Olle Holmbergs *Frödings mystik* (1921) – introducerades Frödingreceptionen andra fas.

Om man ytterligare ska historisera detta starka intresse för den sjuke och olycklige Fröding, kan det relateras till det borgerliga samhällets och den borgerliga kulturens konstförståelse, där just psykologisering fungerar som en fundamental metod. Inom de estetiska vetenskaperna dominerade 1916 och flera decennier framåt den riktning som även på svenska går under beteckningen ”Geistesgeschichte”. Den uppfattar det litterära konstverket som ett själsligt dokument och som en manifestation av författarens livsupplevelse, som överlämnas till läsarens igenkännande empati. Som tolkningsmodell har den olycklige Fröding på ett helt annat sätt än den första fasens Frödingbild också stöd i författarens egen självförståelse. Inte minst i sina brev – om vi nu väljer att betrakta dem som biografisk källa – ger Fröding ständigt uttryck för en känsla av personligt och konstnärligt misslyckande.

I synnerhet Landquists förståelse av Frödings författarskap har haft en normgivande ställning under 1900-talet, och man kan få en känsla av att den dominerar alltjämt. Genom sin mer markerade Värmlandsorientering kan seklets andra tongivande Frödingforskare, Henry Olsson, i sina minutiöst författarbiografiska studier – särskilt betydelsefull är monografien *Fröding. Ett diktarpporträtt* (1950) – sägas förena de två första receptionsfasernas tolkningsmodeller.

Den modernistiske Fröding

Från slutet av 1950-talet ungefär får ännu en Frödingbild sina förespråkare, som gör det befogat att tala om en tredje receptionsfas: den modernistiske Fröding. Kritiker och forskare började i allt högre grad intressera sig för de

dikter Fröding skrev på Uppsala hospital åren 1898–1905. Man riktade i synnerhet sin uppmärksamhet mot den svit dikter som brukar benämnas ”Nedanförmänskliga visor” eller ”Mattoidens sånger” och försökte visa att de med sin både formellt och innehållsligt experimentella och nydanande karaktär pekar framåt mot modernismen. Fröding kan, så löper resonemanget, betraktas som en pionjär för modernistisk poesi – eller åtminstone som en betydande förmodernist i svensk litteratur.

Den modernistiske Fröding var knappast en tolkningsmodell som utgick från författarens självförståelse, snarare tvärtom. Men under efterkrigstiden hade modernismen erövrat både den svenska litteraturen och den litterära offentligheten i Sverige. Genom att utpeka likheter mellan Frödings författarskap och det dominerande estetiska paradigmet försökte kritiker och forskare inte bara revidera bilden av Fröding utan också uppdatera och uppvärdera honom. Det är ingen ovanlig operation i litteraturhistorieskrivningen. Genom att lyfta fram komplexiteten i 1600-talsskalden John Donnes bildspråk gjorde de anglosaxiska nykritikerna honom till just: modernist. Landquist ställde sig 1916 helt oförstående till ”Mattoidens sånger”; på dem fungerade inte hans idé om den friskses seger över den sjuke. Det var också först efter 1950 som dessa Frödingdikter började dyka upp i antologier. 1965 kunde Ulf Stark publicera artikeln ”Konkretisten Fröding” – precis då den svenska konkretismen befann sig som mest i ropet. Den tredje receptionsfasens företrädare har sedan regelbundet återkommit med tesen att Frödings poesi är som mest spännande just när den förebådar modernismen. Det kan kanske räcka med att nämna Örjan Lindbergers uppsats ”Fröding och den lyriska modernismen” (1990).

Olikheterna mellan de tre receptionsmodellerna – den folkliga Fröding, den olyckliga Fröding och den modernistiske Fröding – kan förefalla stora, men ett par saker har de också gemensamt. För det första bygger alla tre på vissa historiskt betingade tankemönster: frigörelsen från naturalismen, den biografiska psykologiseringen respektive det modernistiska paradigmet. För det andra söker varje modell sitt huvudsakliga stöd i en viss grupp av författarskapets texter: de tidiga värmlandsdikterna, de starkt subjektcentrerade dikterna, de sena hospitaldikterna. För det tredje gör varje modell en helhetstolkning av författarskapet, där just detta texturval får fungera som norm. Var och en av de tre receptionsmodellerna avkastar sin bestämda Frödingkanon.

Stiltje i Frödingforskningen

Under 1900-talets sista tredjedel ägnade svensk litteraturforskning Frödings författarskap en förvånansvärt liten uppmärksamhet. Seklets sista doktorsavhandling i ett Frödingämne publicerades 1962. Det var Germund Michaneks *En morgondröm. Studier kring Frödings ariska dikt*, som behandlar en enda Frödingdikt, främst ur ett sedlighetshistoriskt perspektiv. Ett par opublicerade licentiatavhandlingar av senare datum och ett antal uppsatser av skiftande omfång kan noteras samt en tysk doktorsavhandling från 1990. Men nya inhemska Frödingstudier av större format har låtit vänta på sig.

Man kan laborera med åtminstone två förklaringar till detta ointresse för Fröding från litteraturvetenskapens sida. Den ena är att yngre forskare upplevt Frödings författarskap som färdigbehandlat och ockuperat. Två inflytelserika aktörer i svensk litteraturforskning har skrivit flera heltäckande och åtskilliga gånger omtryckta böcker om Fröding: John Landquist och Henry Olsson. Landquist var professor i Lund, hade länge en central ställning på *Aftonbladets* kulturredaktion och var tongivande medlem i Samfundet De Nio, Olsson var professor vid Stockholms högskola och ledamot av Svenska Akademien – faktorer som inte saknar betydelse på det litteraturvetenskapliga fältet i vårt land. En tredje forskare som inmutat Fröding som sitt specialområde är Germund Michanek. Han skrev redan före sin disputation en omfångsrik bok om Fröding och Ida Bäckmann och har sedan fortsatt med Frödingutgivning och biografisk dokumentation. Fröding har helt enkelt inte varit ett ledigt forskningsobjekt.

Den andra förklaringen är principiellt intressantare. För forskare med skolning i metoder och teorier som utarbetats för komplicerad modernistisk litteratur har Frödings författarskap inte framstått som något utmanande forskningsprojekt. Hans texter har tett sig alltför enkla och lättillgängliga för att kräva – eller möjliggöra – mer avancerad analys. Litteraturvetare av senare årgångar har mycket hellre sökt sig till poeter som Vilhelm Ekelund, Gunnar Ekelöf och Erik Lindegren. Här avtecknar sig en direkt motsättning mellan det folkkära och det forskningslockande. En av konsekvenserna är att Frödingreceptionens tredje, modernistiska fas inte producerat någon stor författarskapsmonografi. Svensk litteraturforskning har i praktiken låtit de två första receptionsfasernas tolkningsmodeller förbli de förhärskande.

Den lekande Fröding

Avhandlingen *Den lekande Fröding. En författarskapsstudie*, utgiven 2001, är ett försök att lyfta fram en annan sida av författarskapet än den folkliga, den olyckliga och den modernistiske Fröding. Eftersom årsbokens redaktion med

bestämmdhet uppmanat mig att inbegripa även mitt eget bidrag till Frödingforskningen i denna översikt, vågar jag mig på konststycket att ur ett visst efterhandsperspektiv dels redovisa grundtankarna i min avhandling, dels göra en preliminär receptionshistorisk inplacering av den tolkningsmodell avhandlingen konstruerar.

I flera avseenden har jag i min Frödingstudie gått tillväga på samma sätt som företrädarna för de tre tidigare tolkningsmodellerna. För det första är även min avhandling i hög grad en produkt av sin tid. Exakt hur är kanske en uppgift för senare Frödingkommentatorer att klarlägga. Men jag ska försöka peka ut några komponenter i en litteratursyn, som utgjort en förutsättning för *Den lekande Fröding*. En komponent är en ny distans inte bara till det romantiska paradigmet utan även till det modernistiska; med den distansen sammanhänger ett ökat intresse för äldre litterära epoker, exempelvis barocken, då det litterära skapandet uppfattades som ett språkligt och retoriskt hantverk och den litterära texten som en utpräglad social händelse. En annan komponent är en sorts antihermeneutisk hållning, som inte kräver att litteraturen ska vara bärare av djup betydelse utan ser den litterära texten lika mycket som fragment, spår, yta. Ytterligare en komponent skulle vi kunna kalla ett antiuniversalistiskt tänkande, som – till skillnad från de modernistiska strömningar som ville gestalta det naket mänskliga och för alla lika – inte söker det allmängiltiga utan tillmäter slumpen, tillfället, den enskilda omständigheten lika stor vikt. Ännu en komponent är ett upphävt originalitetskrav, som ger litteraturen rätt att vara parasitär och fungera genom återbruk. Alla dessa föreställningar, som kan räknas till vår tids kulturteoretiska commune bonum, gör *leken* till ett intressant och relevant perspektiv i studiet av litteratur.

För det andra söker även min avhandling stöd i ett specifikt texturval. Den tar sin utgångspunkt i en enda Frödingtext, nämligen ”En pligt-dikt”. Det är en av författarskapets minst kända texter, som i den tidigare Frödingreceptionen förpassats till marginalerna. Dikten finns inte medtagen i Frödings *Samlade skrifter* 1–16, och har – eller hade fram till år 2001 – publicerats enbart ett fåtal gånger. Också principen bakom studiens textselektion är starkt tidsbunden. Distinktionen mellan centrum och periferi tillhör idag humanvetenskapens elementa. Genom att placera det som av hävd uppfattats som marginellt i blickpunkten för en undersökning kan man avtäckta nya innebörder. Inom samtida litteraturvetenskap talar man om ”marginal graft”, marginalympning, som en tolkningsoperation. Den innebär att man tar en okänd eller åsidosatt text och införlivar den i, ympar den på en etablerad texttradition, för att se vilka betydelseförskjutningar det leder till. Marginalympning är en av de premisser *Den lekande Fröding* vilar på.

En pligt-dikt

Sammanflammad af gammalt svammel. skammel

† ill
De rimmmande Heidenstammaarne på Landhamn.

Tack ska ni ha från Hans Lax för den praktfulla talbafvade dikten,
 som på dikt med en dikt är af vikt och befallt af pligten.
 Därför så ijunger Hans Lax tillbaks strax i hamsvande toner:
 Nell eder alla, som kallen er Heis anjunnidoner,
 Heis som i Hella och Schweiz och Paris och Rens-Lyris-Solier
 hälutet med hej! hej! hej! nej se Hei der norveqische Nasväg,
 der sich auch Sonntag genannt, der Taulew-er, der Paul liegt
 und den Oltmeister Lyethi' auf dem Kopf so unyöthlich geschlagen!
 -dpropos Söndag, jag kommer kunnande på Söndag,
 om min syfter det lyfter och ej det är Söndag,
 eller på måndag ifall det behögar kaptenen Molins,
 versen är spirital som en svävande spirites virus.
 Tigersköld kom här i jäms som en Stybjörn meddricksköpp till
 tigerwitrande vildt om att "Uto" är än icke utto"^{Uto}
 dragande strax från Hans Lax lönst åt landsot att finna
 - detta hör om inte hit, men som sagt var, jag kommer
 om icke Söndag, så måndag med glömsande gammal,
 hamnar i Landhamn och famnar er glatt eller annan,
 dikter är tänkligen sked
 men föreställer en rimskedel,
 står i ord,
 liten på jord,
 och på bond i
 står med nod
 utan stad
 vanst fast med vax.
 Hans Lax

För det tredje slutligen låter även jag min nyckeltext bilda norm i en läsning av Frödings hela produktion. I viktiga hänseenden kan ”En pligt-dikt” betraktas som en av författarskapets centrala texter. Den skrevs när Fröding befann sig på höjden av sin författarkarriär, sensommaren 1896. Han hade då två bejublade diktsamlingar och ett uppskattat dialekthäfte bakom sig, men ännu inte offentliggjort den samling, *Stänk och flikar*, som skulle resultera i sedlighetsåtal och leda till en vändning i författarbanan. Dessutom, och det är förstås helt väsentligt, förkroppsligar ”En pligt-dikt” en litterär metod, en poetik, som är fundamental för Frödings författarskap och som man – det är avhandlingens grundtes – kan förstå med hjälp av begreppet lek.

Vad är lek – och hur kan man använda begreppet lek i studiet av litteratur? Lek är ett komplicerat och mångtydigt fenomen; just begreppets stora betydelsepotential gör det spännande att tillämpa i ett litteraturvetenskapligt sammanhang. I Frödings fall är det viktigt att ta fasta både på leken som en social aktivitet och på leken som en utforskande verksamhet. Lekdimensionen i hans författarskap bygger, enligt den modell jag utvecklat, på ett samspel mellan lekens kontaktskapande och lekens experimenterande sida. Inom ramen för en samförståndspakt med den samtida publiken agerar den mångsidigt lekande Fröding, som vrider och vänder på bokstäver och ord, som parodierar och pastischerar klassiker, som laborerar med roller och identiteter. Frödings litterära lek ger utlopp för en stark konstnärlig kreativitet samtidigt som den etablerar och befäster en gemenskap.

Avhandlingen studerar inledningsvis lekdimensionen i Frödings tillfälleslitterära texter: hans födelsedagsdikter, nyårsrim, namndagsverser etc. Tillfälleslitteraturen har ofta en påfallande lekprägel – man kan gå till den romerske skalden Statius, till barockpoeten Johan Runius eller till någon julklappsrimmare i den egna bekantskapskretsen för att förvissa sig om den saken. Frödings ”En pligt-dikt” är just en tillfälleslitterär text, som kom till i en alldeles specifik situation. Dikten var ett svar på en inbjudan som Heidenstam och hans konstnärskolleger skickat från Sandhamn till Fröding och hans syster Cecilia, som sensommaren 1896 vistades på Utö. Enligt god tillfällespoetisk sed har ”En pligt-dikt” utformats som en rimpokal.

Frödings många tillfällestexter har av tidigare forskare placerats i periferin. Jag praktiserar min marginalympning och ställer dem i centrum. Greppet gör det möjligt att i Frödings produktion som helhet frilägga ett övergripande tillfälleslitterärt mönster; det samlade författarskapet bärs upp av en påtaglig adressatanpassning. Det handlar inte nödvändigtvis om direkta läsartilltal, snarare om att Fröding ständigt är medveten om och lägger sig nära det man inom receptionsforskningen brukar definiera som publikens förväntningsho-

risont. Det är en av förklaringarna till Frödings omedelbara framgång vid debuten, till att han så snabbt blev en folkkär poet.

Avhandlingen undersöker därefter lekdimensionen i författarskapets hela textkorpus. I tur och ordning behandlas Frödings lek med språk och dialekter, hans lek med annan litteratur, hans lek med antagna författarnamn och hans metalitterära lek, dvs. hans olika metoder att kommentera sina texter för att inför läsaren framhäva att den litterära texten är just en litterär text. Lekperspektivet visar sig få stort gensvar i det samlade författarskapet; passagen ”’hei kvistback slagek turistakoi kvistom tallom, dokk däk dumbom’ – sade hennes dotter” i kåseriet ”En fjälltur i Norge” är bara ett i en snudd på ändlös serie exempel.

I avhandlingens sista kapitel presenteras en forskningsöversikt. Den konstaterar att tidigare Frödingforskning aktivt marginaliserat lekdimensionen i författarskapet och, de gånger lekaspekten faktiskt berörts, tydligt nedvärderat den. Det är särskilt markant hos den andra receptionsfasens talesmän. John Landquist skriver i sin Frödingmonografi 1916:

känner icke var och en att det är något stötande i denna analogi, fördjupad till partiell identifikation, mellan konsten och leken? [---] Det häftar något infantilt eller något tillgjort feminint vid lekens begrepp. Använt som bild för vuxna människors verksamhet är det smaklöst och förringande. Det är torrt och känslofattigt. I själva verket, leken är ett av de mest poetiska begrepp som existera (s. 317 f.).

Forskningen har fört vidare och spetsat till den syn på relationen mellan konst och lek som Fröding själv på spridda ställen i sitt författarskap ger uttryck för. Fröding insåg att det fanns ett starkt inslag av lek i hans texter. Men han hade inga höga tankar om det lekfulla i konsten, i synnerhet inte om det lekfulla i sin egen konst: ”man känner sig som en lekande monomanisk dåre, när man skrifver vers” heter det i ett av hans brev (Brev 105). Av den stora litteraturen krävde Fröding i stället äkthet, sanning, självbekännelse – ideal han övertagit från romantikens och efterromantikens konstsyn.

Frödings negativa taxering av lekinslaget i de egna texterna bör uppfattas som ett missförstånd i författarskapets självreflektion – i stil med Petrarcas missgrepp att betrakta sina dikter på folkspråk som strunt. Fröding är inte blind för det lekfulla i sina texter, men han dömer ut dem just därför att de är lekfulla. Han undervärderar det som i hög grad bildar den generativa kraften i hans litterära skapande. Det är en felvärdering, som driver fram en extremt stegrad självkritik och som bidrar till att Fröding sju år efter sin debut i stort sett tystnar som författare.

Frödingkanon

Varje tolkningsmodell som tillämpas på ett så mångtextuellt författarskap som Frödings fungerar selekterande och kommer att upprätta sin speciella textkanon. Om man går igenom litterära antologier som givits ut i Sverige under 1900-talet, kan man vaska fram en grupp på 20 ständigt återkommande Frödingdikter:

- ”Vallarelåt”
- ”Säf, säf, susa”
- ”Ströftåg i hembygden”
- ”Atlantis”
- ”Den gamla goda tiden”
- ”Det borde varit stjärnor”
- ”Skalden Wennerbom”
- ”En kärleksvisa”
- ”Drömmar i Hades”
- ”Gif lif och grönska”
- ”Idealism och realism”
- ”En ghasel”
- ”Ett gammalt bergtroll”
- ”Ur Anabasis”
- ”Bärgslagstroll”
- ”En fattig munk från Skara”
- ”Gråbärgsång”
- ”Hans högvördighet biskopen i Vexjö”
- ”I valet och kvalet”
- ”Upp till Salem”

Dessa 20 dikter bildar det jag vill kalla 1900-talets Frödingkanon: den grupp texter som gemensamt premierats av tolkningsmodellerna den folkliga Fröding, den olycklige Fröding och den modernistiske Fröding. Merparten av de 20 dikterna är tydligt jag- eller gestaltfokuserade och inbjuder till den typ av psykologiserande läsart som Landquist förespråkar, en indikation på den andra receptionsfasens dominanta ställning.

Den lekande Fröding utmynnar i en alternativ Frödingkanon:

- Brev 19
- ”Dikt för babords halsar”
- ”Dumt folk”

- ”En hög visa”
- ”En pligt-dikt”
- ”En uppländsk runskrift”
- ”Familjen Sax”
- ”Gråbärgsång”
- ”Gösta Berlings saga af Selma Lagerlöf”
- ”Hermafroditsnäcka”
- ”HÅR.EN.STACKARS.MUNK”
- ”Karikatyriska sonetter”
- ”Le vieux marquis et la jeune chambrière”
- ”Mischmasch maka mko”
- ”Själffa fan for i väg med vår tullkarl”
- ”Skogsrån”
- ”Skrömt”
- Slutanmärkning till ”I tornet”
- ”Slutord”
- ”Vår Berg”

Denna författarskapskanon är ett resultat av samma receptionslagar som avkastat de tidigare tre modellernas kanon. Den omfattar 20 texter som alla haft en privilegierad position inom den aktualiserade tolkningsramen; samtliga har utgjort nycklexempel i utforskandet av den lekande Fröding. Samtidigt innebär denna alternativa textkanon något kvalitativt nytt. Lekperspektivet rymmer en demokratiserande potential, som låter mångfalden i Frödings litterära skapande träda fram. Det handlar inte bara om att tillfällstexterna ges en upprättelse; författarskapsstudien behandlar Frödings omfattande prosa-produktion – hans kåserier, dialektberättelser, essäer, recensioner och brev – på samma villkor som hans poesi. I förhållande till 1900-talets Frödingkanon är därför avhandlingens kanon i kraft av sin större bredd – tillkomsthistoriskt, publiceringsmässigt, språkligt, tematiskt, genremässigt, stilistiskt – betydligt mer representativ för Frödings samlade författarskap, så som det faktiskt ser ut.

Nya receptions vågor

Frödingmottagandet har givetvis inte nått sin slutpunkt med författarskapsstudien *Den lekande Fröding*. Ytterligare ett par Frödingstudier har hunnit publiceras. Hur förhåller sig dessa senaste bidrag till Frödingreceptionen till de förståelsemodeller jag redogjort för här? Sensommaren 2002 gav Germund Michanek ut *Fröding själv. Så såg han på sig själv, sin dikt och sin samtid*. Det

är en biografiskt dokumenterande uppsatssamling, som bland annat – in extenso – återger Frödings sjukjournal från Görnitz och som genom att betona kopplingen mellan liv och dikt tydligt inordnar sig i den andra receptionsfasens tolkningsmodell. I september 2002 disputerade Eva Jonsson på doktorsavhandlingen *Hospitaltidens lyrik. Textkritisk edition av Gustaf Frödings lyriska produktion dec. 1898 – mars 1905*. Som framgår av titeln rör det sig om en editionsfilologisk avhandling; Jonsson redovisar de textkritiska etableringar hon gjort av ”Mattoidens sånger” och Frödings övriga dikter från åren på Uppsala hospital. Genom själva sitt textval gör sig Jonsson till företrädare för den tredje receptionsfasen; hon deklarerar också explicit att hon betraktar hospitaltidens Fröding som en tidig modernist. I förhållande till tidigare representanter för denna förståelsemodell – främst Ingemar Algulin och Örjan Lindberger – tillför Jonsson inga nya sakargument. Det är genom sin utgivningspraktik hennes avhandling bildar det hittills utförligaste bidraget till tolkningsmodellen den modernistiske Fröding.

Till Frödingreceptionens historia hör även reaktionerna på de nya studier som publiceras om författarskapet. Jag ska avslutningsvis – och med risk för okamouflerad partiskhet – kommentera mottagandet av *Den lekande Fröding*. Ett femtontal recensioner har offentliggjorts i dagspress och tidskrifter. Några har varit mycket positiva, andra har gått till generalangrepp mot min Frödingstudie. De negativa anmälningarna är förstas intressantast. Ett par av dem dömer fullständigt ut själva idén att undersöka Frödings författarskap ur lekens perspektiv. Jag ska här inte i detalj bemöta den emellanåt överhettade argumentationen utan koncentrerar mig på den helhetsförståelse av författarskapet som recensenterna slår vakt om och utnyttjar som vapen mot min studie. Som exempel nöjer jag mig med att redovisa tre förbud, som återkommer i de avspisande bedömningarna av avhandlingen.

Det första förbudet är att man inte får utnyttja en vetenskaplig terminologi och en vetenskaplig begreppsapparat, när man publicerar sig i ett Frödingämne. Det är särskilt Germund Michanek som i sin recension i *Upsala Nya Tidning* (19.2.2002) med det argumentet underkänner min studie. Michanek skriver:

Det kanske är nödvändigt att använda för gemene man obegripliga termer, ifall man forskar om t ex salpetersyra och järnfilspån. Men inom humaniora brukar man betrakta det som en hederssak att använda ett språk som ger läsaren en chans att förstå vad han läser.

För att illustrera avhandlingens obegriplighet citerar Michanek följande rader ur ett resonemang jag för om ett av Frödings förord:

I slutstycket förflyttar sig förordet till en ny metanivå genom att kommentera sig självt. Denna typ av andragsradig metarefleksion rymmer en avsevärd lekstrategisk potential och har av författare som Laurence Sterne och Jean Paul, poängterat Ehrenzeller, utvecklats till en egen metalitterär tradition, som låter förordet göra sig självt till sitt viktigaste ämne.

Huruvida detta är obegripligt eller inte överlåter jag åt den enskilde läsaren att bedöma. Men om motsvarande termer och begrepp använts i en avhandling om, låt oss säga, en svår modernist som Gunnar Björling eller ett genomanalyserat författarskap som Strindbergs, hade den här typen av kritik knappast fått samma styrka. Till Frödings unika position i svensk litterär kultur hör – tydligen – att hans författarskap inte får betraktas som ett intellektuellt problem, som kan angripas med teoretiska verktyg. Det skulle kunna göra honom mindre lättillgänglig, det skulle hota hans ställning som folkjär poet.

Det andra förbudet är att man inte får lyfta fram det språkliga experimentet eller det litterära hantverket hos Fröding. Det leder nämligen till att man förytligar honom och missförstår hans särart och storhet som poet. Det är en huvudpunkt i Michel Ekman's anmälan i *Svenska Dagbladet* (5.2.2002). Ekman hävdar bland annat att min analys av hur Fröding i en av sina sista texter hanterar namnet "Gustaf Fröding" som om det vore en pseudonym fullständigt missar att detta är en av – fastställer han – Frödings "tragiska" texter. Ekman kritiserar avhandlingen för att lida av "beröringsångest" och efterlyser förståelse, en förståelse av det mänskliga hos Fröding och en förståelse som kan beröra läsaren som människa. Ekman resonerar i linje med en tolkningsmodell som bär prägel av Geistesgeschichte och som förordar en psykologiserande och i längden identifikatorisk läsning av Frödings texter.

Det tredje förbudet slutligen är att man inte får studera Fröding på ett sätt som strider mot författarens avsikter eller självförståelse. Här är det Johan Svedjedal som i *Dagens Nyheter* (5.4.2002) angriper min avhandling för att den betraktar Frödings låga värdering av det lekfulla i de egna texterna som ett missförstånd: "inga öron bränner [...] hetare än Gustafs – den missledde poeten som trodde att han visste vad han höll på med när han ville skilja hög konst från låg, allvar från lek" – så kommenterar Svedjedal mitt resonemang. Redan på 1940-talet startade en litteraturteoretisk diskussion om "the intentional fallacy", det intentionella felslutet. Det är galet, menade modernismforskare, att bedöma ett litterärt verk utifrån i vilken grad författaren lyckats realisera det som var hans avsikt med verket. En författare har aldrig full kontroll över sin text och skapar ofta något han inte alls avsett – men just det kan bli hans mästerverk. En poäng med min avhandling är att den medvetet väljer att läsa Frödings texter oberoende av den uttalade författarintentionen.

Svedjedal retirerar i sin kritik till ett tankemönster som är centralt i Fröding-receptionens andra fas.

Den lekande Fröding – och denna postdoktorala apologi närmar sig nu sin avrundning – har hos en rad aktörer i den litterära offentligheten utlöst häftiga protester. Reaktionernas intensitet vittnar på sitt sätt om Frödings kanoniska ställning i svensk litteratur. Den starka negativiteten är mer förbryllande och röjer en viss blindhet för hur litterär reception fungerar. Min avhandlings nya Frödingförståelse är, som jag här försökt visa, ett resultat av i stort sett samma receptionsmechanismer som genererat tidigare tolkningsmodeller. Inte heller försöker avhandlingen radera ut redan etablerade förståelser av författarskapet; enligt den ackumuleringsprincip som gäller för varje litterär receptionsprocess bär den i stället tidigare Frödingbilder inom sig som startpunkter, kontraster och motargument. Den folkliga Fröding, den olycklige Fröding och den modernistiske Fröding mår alla tre väl av att få sällskap av den lekande Fröding. Att framtida forskare kommer att kasta ljus över andra och för oss oväntade aspekter av Frödings författarskap är en receptionshistoriskt tämligen säker prognos.

Ingrid Söderhamn

Gustav III:s Gamla Haga

Haga gård

SOMMAREN 1767 BEBODDE kronprins Gustav och hans gemål som nygifta Karlberg, vilket överlåtits på honom av fadern 1766. Tiden fördrev man med lektyr och supéer. Till förströelserna hörde att man, under eftermiddagar och ljumma kvällar till långt ut på höstkanten, promenerade i vagn till Ulriksdal. Haga blev då, med sitt lite ensliga men natursköna läge vid Brunnsviken, en passande avstickare eller rastplats på färden mellan de två kungsgårdarna. Där gavs möjlighet för de unga tu att roa sig i en trängre krets och på ett mindre ceremoniellt sätt än som vanligt var vid hovet och på slotten.¹

Den 3 juli firades, med anledning av Sofia Magdalenas födelsedag, aldeles speciellt och därför kunde man också få ta del av händelsen genom en liten notis i *Inrikes Tidningar*. Det torde dessutom vara allra första gången som allmänheten får närmare kännedom om Haga gård och som den blivande Gustav III kopplas samman med området.²

Stockholm, den 6 Junii.

Förl. Fredag, som var den 3 innewarande, då Hennes Kongl. Höghet Kron-Prinsessan gick in i dess 21 år, emottogo bägge Deras Kongl. Högheter underdånige lyckönskningar. Om aftonen gaf Hans Kongl. Höghet en stor Festin i en til den ändan byggd Salon vid Haga, et litet stycke utom Norr tull. Berörde Salon samt Terrassen utanföre woro starkt illuminerade och Avenuerne med Marechaller eclairerade äfvenwäl en därutanföre belägen Holme, hwarest Salvor gofwos af det där upförde Artilleriet i flere omgångar.

Dagen började med champagne vid Karlberg, varefter åktur gjordes till Ulriksdal, där man intog en måltid, besökte confidencesalen, samt beskådade ett par teatertablåer med kronprinsen som en av aktörerna. Det var också han som själv styrde kaleschen söderut i skymningen. Inåt skogen bars följet och i Haga lövsal väntade taffel för tjugotvå personer. Förtäringen inmundigades

till ackompanjemang av konsertmusik och artillerield. Frammot gryningen vandrade de kungliga runt bland den hurrande folkskaran.³ Den lyckade tillställningen, i lantlig miljö ”utan mycken ståt och pretantion”, fick uppenbart den omedelbara effekt av löje och surprise, som Gustav eftersträvade för sig själv, sin hustru och för sin omgivning. Men den står samtidigt som ett uttryck för tiden. Den återuppväckta naturkänslan präglad av Rousseau och den fysiokratiska modedoktrinen återspeglad i de nattliga herdinnelekarna, gav sken av en furste som förstod det enkla i tillvaron och som kunde identifiera sig med sitt folk.

Det hade varit brukligt att kungliga familjer cirkulerade mellan olika bostäder under årets lopp för att på så sätt lösa hushållningen. Under 1700-talet fullföljde man denna tradition, men då med syftet att bryta enformigheten genom vistelser på de närbelägna lustslotten.⁴ Det är således helt naturligt att finna den svenska kungafamiljen och dess hov ambulerande mellan Karlberg, Ulriksdal, Drottningholm och Slottet i Stockholm.

År 1747 hade den lille prinsen vid ett års ålder fått Ekolsund i gåva av ständerna.⁵ Denna lantegendom blev en tillflyktsort, som tillfredsställde hans naturvurm och skänkte honom ro under ungdomsåren, vilket han också gärna framhöll. I ett av sina brev till Carl Fredrik Scheffer beskrev han sin vistelse där hösten 1769 på följande sätt: ”Retire depuis hier dans ma solitude pour me consoler dans la tranquillite de la campagne”.⁶ Under de två sista åren av 1760-talet är det inte heller känt att han, som under sommaren 1767, skulle ha hyrt prästbostället på Haga. Ekolsund, såväl som Drottningholm och Gripsholm, befann sig emellertid vid denna tid i miserabelt skick, vilket överintendenterna ständigt erinrade om. Kostnaderna för reparationer, trots storstilade planer för Ekolsund, tedde sig möjligen för en ung prins oöverkomliga.⁷ Kanske gav slottet, som dock krävde en viss hovhållning, inte den önskade avskildheten, för samma år gav kronprinsen i uppdrag åt Carl Fredrik Adelcrantz att för hans räkning söka ett mindre hus. Överintendenten beskriver som svar en herrgård vid Malmö som alldeles för liten, samt ytterligare en vid Norrköping: ”La maison de Hendelö est assez bien distribué pour l’usage d’un particulier, et Leurs Alteesses Royales n’y seroient pas mal eux memes, mais la suite et l’economie y seroit fort a l’etroit”.⁸ Tydligt motsvarade inget av de båda husen vare sig kronprinsens behov eller förväntningar beträffande ett *maison favorite*. Köp uteblev och blickarna vändes åter mot Haga.

Ytterligare en indikation på detta ges året därpå. Isak Lithov fick nämligen i juni 1770 uppdraget att rita en ”Charta öfver HAGA GÅRD”.⁹ Eftersom kar-

tan är "Afmätt på begäran" av en kommissionslantmätare från Österbotten, har det ansetts som om Gustav inte ville ge offentlighet åt handlingen. En enkel förklaring vore, att han träffade Lithov i Stockholm, ansåg sig behöva en bra kartritare, som klarade av att avbilda terräng, och gav finlandssvensken uppdraget. En djupare orsak kan annars ha att göra med ägandeförhållandena, vilka vid denna tid var ytterst oklara. Adolf Fredrik hade 1743 tilldelats den rätt Fredrik I haft till Ulriksdals kungsgårds ägor, men i jordeböckerna 1701 och 1730 fanns inte Haga upptaget som underlydande hemman eller torp. Dess gräns skulle i så fall sträckt sig i norr vinkelrätt från Linvävaretorpet till Brunnsviken, samt ner till Stallmästaregården i söder, där Karlbergs kungsgårds område tog vid. Året därpå stod emellertid "Prästhagen" upptagen som underlydande torp till Ulriksdal och Karlberg. Som innehavare angavs Casper Kutzner medan det i marginalen antecknats som tillhörigt kyrkan.¹⁰ Från 1747 angavs den kunglige sekreteraren Johan Rosir ha besittningsrätt till "Prästägorna", vilka stämmer väl in med Haga gårds utbredning. Denne i sin tur överförde så småningom besittningsrätten till sekreteraren i bondeståndet, Eric Johan Paléen. Hur Adolf Fredrik ansåg sig kunna lämna över området är synnerligen märkligt. Överenskommelsen, som skedde per brev, blev dessutom aldrig registrerad.¹¹ Rosir betalade årligt arrende till prästen i Solna för "Prästtorpet eller Hagen". Möjligen kände Gustav till det något känsliga i situationen och som kronprins valde han att inte föra fram saken i alltför skarpt ljus.

Sommaren 1771 önskade uppenbart Eric Johan Paléen att upplåta området, för den 30 juli upprättades ett kontrakt mellan honom och Margaretha David Müller och Sohn. Besittningsrätten transporterades till en summa av 66 000 Daler kopparmynt och med en årlig utgift till kyrkoherden i Solna av 300 Daler kopparmynt. Men med förbehållet att transaktionen nådigt bifölls av kungen för att få laga kraft.¹²

Föregående vår hade Gustav tillbringat, inkognito som greven av Haga, i Paris. Syftet med vistelsen var att den unge prinsen skulle förkovra sig inför sin framtida uppgift genom umgänge i de medvetna kulturkretsarna på kontinenten. Den 12 februari nådde honom budet om faderns bortgång och han återvände till Sverige för att i juni öppna sin första riksdag.¹³ Gustav III, nu i främsta position som regent, med större maktbefogenheter att utöva påtryckningar, ser naturligtvis möjligheten att förvärva Haga gård. Han godkänner följaktligen inte överlåtelsen, utan löser själv in egendomen mot samma villkor och till samma köpeskilling. Av det senare kontraktet, daterat den 28 oktober 1771, framgår det att Eric Johan Paléen "återlämnar" till Hans Majestät "den ständiga besittningsrätten av den så kallade Hagen eller Haga gård, jämte Finntorpet, bägge lydande under Ulricsdahls Kungsgård". Paléen avsä-

BILD 1. Isak Lithov, "Charta öfver HAGA GÅRD", 1770, Haga ritningar I:I, Slottsarkivet.

FOTO: Kurt Eriksson, Riksarkivet

ger sig samtidigt för sig, "sin hustru, barn och arvingar allan rätt till ovensagda Haga gård, jämte Finntorpet med all them befintelig åbyggnad, så i Man som i Ladugård, Iskällaren, inmurad Brännwins Panna, samt de vid gården nu i rummen warande Pappers Tapeter".¹⁴

Vid en jämförelse mellan de skrivna dokumenten och den av Isak Lithov ritade kartan framträder områdets läge och karaktär (bild 1). I väster möter Karlbergs ägor och mot norr tar Brahelunds gård vid. De beväxta holmarna, förbundna med fastlandet genom broar, formar en taggig strandremsa vid Brunnsviken, vars vatten i sydost bryter in och bildar Stallmästare Gårds Wiken, medan Stallmästare Gårdens areal skiljer söderut. Förutom ett fåtal nyodlingar, vilka sluter tätt till de båda gårdarna, utbreder sig en orörd kupe-rad terräng beklädd med tall. Därutöver framträder, som sprungna ur öde-marken, tre mindre byggnader. Möjligen är den ena ett lusthus, de andra en redskapsbod och en utkiksplats.

Från Karlbergs ägor leder mot öster en lövgång fram till en enkel portal och vidare in på Finnorpets inhägnade gårdsplan. Torpet, som var en mindre salsbyggnad, omfattade en sal, fyra små kammare, samt en förstuga. De två till torpet hörande åbyggnaderna syntes ha varit av lika storlek och samma beskaffenhet.¹⁵

Söderifrån, genom en lång allé kantad med planterade lövträd, bär vägen till Haga Gård. Då man närmar sig kröker den tvärt, för att i rak riktning nå fram till en portal, öppningen till den med staket omgärdade gården. Den förhållandevis magnifika entrén kan ses som en kvarleva från barocken, då egendomen var en sluten enhet.¹⁶ Perspektivet vidgas över gårdsplanen, där corps-de-logiet, flankerat av två rektangulära, symmetriskt placerade, friliggande flyglar, bildar fond och där bakom, som en fortsättning på axeln, löper slutligen en lång brygga ut i sjön. Flyglarna, rödkolorerade på kartan, torde också ha varit strukna i rött, av timmer med spåntak och vilande på kallmurar. Utanför mot nordgränsen ligger förvaringshus för få och förnödenheter, medan den för självförsörjningen så viktiga odlingsbara arealen är förlagd till sydsidan.¹⁷

Till gården hörde också en trädgård, vars indelning i kvarter röjer att den var plan och av prydnadskaraktär. Det är därför också troligt att den anlagts på en terrass eller plåtå, för att inte brant slutta ner mot vattenbrynet.¹⁸ I trädgården låg mangården, Gustav III:s bostad, vilken beskrevs av en tillfällig besökare sommaren 1773 som en envåningsbyggnad i trä, gulmålad och med ett högt tegeltak.¹⁹ Planlösningen, som emanerade från den äldre allmogeparstugan, innefattade en förstuga och ett bakomvarande mindre utrymme. Till vänster låg två medelstora rum, samt till höger en större sal (bild 2). Man känner således inte till om en andra våning fanns inredd under det höga taket, men vanligt var att vindsrummen, om de inte stod outnyttjade ofta var i det närmaste obebodda. Att så varit fallet under Gustav III:s första år på Haga bekräftas i en skildring ur *Dagligt Allehanda* den 12 augusti 1772.²⁰

Hans Maj:t Konungen, som i de minsta af sina gärningar wiser de största efterdömen, har alt sedan återkomsten ifrån Loka, dels haft sitt wistande på Ekholmsund för at göra Hennes Maj:t Drottningen sällskap, dels här i Stockholm för att wara tillstädes i Rådet och gifve de Sökande Audience; Hans Maj:t far då mestendels hvar afton till Haga, som ligger ett stycke utom Norr Tull. Denna Gårds belägenhet är en af de wackraste. Den ligger wid Brunnswiken och är omgifven af många små holmar. Byggningen ligger midt i Trädgården. Den är af Trä och består af 8 rum. Af dessa har Hans Kongl. Maj:t 4. hwilkas ameublement röja Den Herrens tänkesätt, som känner måtteligheten och blott wil nyttja sin magt för att göra Sitt Rike sällt och sine Undersåtare nöjde. Dessa 4 Rum bestå af en liten Sal, et Förmak, Skrif-Kammare och Säng-Kammare. Den som sett detta ställe kan ej under-

BILD 2. Isak Lithov, "Charta öfver HAGA GÅRD", 1770, detalj, Haga ritningar I:I, Slottsarkivet.
 FOTO: Kurt Eriksson, Riksarkivet

låta, at wälsigna Kong Gustaf, som på alt möjligst wis inskränker sina egna behof; på det han desto oftare måtte kunna lindra den uslas tårar och gifva den förtryckte hjälp. Och skönjes nu tydeligen hwad en Skald uti en öfver Konungen författad Ode yttrat sig: Det är Ditt tänkesätt, som Sveriges upkomst bådar; Då man ej träldoms band och nöd i Kojan skådar

Med öfverflöd i Hof.

Gustav III började emellertid bebo stället redan på försommaren. I maj månad bars ett skrivbord ditut och något senare ett tält.²¹ Samtidigt skrev han ett par brev till modern, daterade "Haga ce 5 de Juin" respektive "Haga ce 9 de Juin".²² Jonas Carl Linnerhielm låter berätta i *Bref om Haga* att "de täcka Holmarne, hvilka de första åren ensamt tjente till promenader för Konungen, i synnerhet under den märkvärdiga tid, då Revolutionen 1772 uttränktes och bereddes. Då voro där blott några vägar utmed de täcka stränderne och simpla broar att förena desse trenne Holmar med Parken, samt ett simpelt grönt och svart likasom spjelor måladt Lusthus på den udden, som utstiger emot Belle-Vues land. Detta Lusthus blef snart lämnadt stående till förfallande, aldeles öppet; och många som hit promenerade, tecknade här fritt sina namn eller tänkespråk på de oklädda bräd-väggarne. Gustaf III, som Sjelf förklara-

de Sitt nöje vara att göra Sitt Folk fritt, lät dem ock fritt yttra sina tankar; och ej sällan såg man Stropher adresserade till Konungen, utan att Han någonsin märktes efterfråga eller vilja näpsa Auctorn. Parken var den tiden hvarken så utvidgad eller så förskönad”.²³ Linnerhielms idealiserade beskrivning borde kanske uppfattas med en viss distans, men att man stundom fann Gustav III ensam på strövtåg i omgivningarna, eller i samkväm med ett fåtal vänner ute på Haga under de första åren av 1770-talet, vittnar både han själv och andra källor om. Sålunda minns exempelvis Fredrik Axel von Fersen i juni 1772 att ”Konungen låtsade en stor likgiltighet öfver riksdagens tilldragelser; han lemnade Stockholm för att bo på Haga, hvarest han etablerade sig ensam med sina kammarherrar Taube, Ehrensvärd och Stenbock; Drottningen och hofvet qvarstannade i hufvudstaden. Konungen var på Haga mera befriad från all bevakning och närheten till hufvudstaden lättade för honom hemliga conferencer med franska ambassadören och de sammansvurne”.²⁴ Haga erbjöd med sitt lite ensliga läge på ett naturligt sätt den avskildhet som krävdes för hemliga möten eller middagar i mindre sällskap. Om lördagar och söndagar kunde man dessutom mer öppet promenera dit i vagn för collation i det gröna, varefter färden fortsatte.²⁵ Men utöver detta företog Gustav III endast kortare besök på Haga mellan åren 1773 och 1779. De sporadiska sejourerna ska ses mot bakgrund av att detta var en för honom som monark hektisk, men framgångsrik och lycklig tid. Den inleddes och avslutades av en riksdag och kom att omfatta en stabil regeringsperiod med stor reformverksamhet, ett flertal eriksgator, samt en sons födelse. 1773 fick han på allvar upp ögonen för Gripsholm. Slottet renoverades och byggdes ut för ett lysande gustavianskt hov. Här tillbringades senhöst och flera jular fram till 1785.²⁶ Flyktiga besök gjordes också vid Karlberg, Ulriksdal och Svartsjö, medan sommardagarna fördrevs med tornerspel och diverse galanta nöjen på Ekolsund och Drottningholm, vilket han med statsmedel löste in från Lovisa Ulrika 1777.²⁷

Med begynnelsen av 1780, som på flera sätt innebar en brytning för honom, märks en större uppmärksamhet för Haga. Hans vistelser därute blir mer regelbundna.²⁸ Middagar och supéer blir ständigt återkommande företeelser, som inte alltid upplevdes med blida ögon av de inblandade, och en memoarförfattare konstaterar resignerat efter ett dylikt tillfälle: ”Hans Maj:t åt efter vanligheten sin middagsmåltid vid Haga, uti köld, snö och urväder. Vid hofvet bliva de mesta händelser en vane.”²⁹ Gustav III hade då sedan länge levt mer eller mindre åtskild från sin drottning och hade sedan sin sons födelse ett spänt förhållande till modern. Under kurvistelsen i Spa 1780 ser han Gustaf Mauritz Armfelt. Ett möte som för framtiden kom att bli av yttersta vikt för

båda.³⁰ Under 1780-talets första hälft stiftar han också bekantskap med Louis Masreliez, Louis Jean Desprez och Fredrik Magnus Piper, vilka alla tre framöver skulle knytas till honom och till Haga.

Piper hade nyss återvänt från en flerårig studieresa på kontinenten och i England. Hans tjänster togs genast i bruk av Gustav III, som utnämnde honom till "ordonateur" med uppgift att omforma Haga, enligt de nya idealen, till en engelsk park. Intill dess hade en del sprängningar i terrängen utförts, men utöver den planterade allén längs med vattnet och den tidigare anlagda kanalen hade inga ytterligare anstalter vidtagits beträffande några byggnader eller parkens omdaning. Nu började man emellertid att röja i skog och mark efter trädgårdsarkitektens samlade kunskap och anvisningar, och med särskild hänsyn till "de olika belägenheternas olika characterer inom den terrain som skall emballeras". Därefter skulle "utes Decorationer, tienlige att öka och gifva ännu mera Expression åt varje sådan Belägenhet". Man skulle nyplantera där så fordrades, ge plats för kanaler och slutligen staka ut vägar och gångar.³¹ De allra första markeringarna gjordes direkt på den från 1770 uppmätta kartan, där gården strukits över. Redan på hösten 1779 hade Gustav III gjort ett par skisser till en mer sofistikerad bostad på Haga. De lämnades sedan vidare till Carl Fredrik Adelcrantz för mer professionell bearbetning, men godtogs aldrig. På en situationsplan från 1781 som får betraktas som nästa steg, har Piper utrustat mangården med trappor och kolonner. Flyglarna är borta och trädgården utraderad. Broar har förenat holmarna med land och parken har försetts med trädplantering och ett tiotal småbyggnader förbundna genom syftlinjer och oregelbundna, slingrande gångar mellan ovala gräsmattor i nära anslutning till naturens beskaffenhet (bild 3).³² Hur långt arbetet hade avancerat fram på höstkanten 1782 kunde man få en föreställning om av den idyll som skriftställaren Carl Michael Bellman målade upp i *Inrikes Tidningar*:

Haga, d. 5 September.

I den präktigt här anlagde Kongl. Lust-Trädgården är i dag morgonstunden inom de därstädes befintlige aleer och häckar, under skuggan af en åldrig och grönskan-de ek, framsatt ett litet dukadt caffèbord, med en ordenteligen utslagen duk, be-prydt med hvita chinesiska koppar, kosteliga skorpor och en rågad gräddskål.³³

Uppdraget att med Gustav III:s skisser som utgångspunkt utarbeta fler planer stannade därefter hos Piper. Resultatet blev, med små variationer i de olika alternativen, en upphöjd klassicistisk byggnad i två våningar med kolonner på fasaden och med ett fåtal rum. Två böjda korridorer mynnade ut i två mindre ekonomifyglar, vilka omslöt den höga terrassen. Trappor därifrån ledde ner

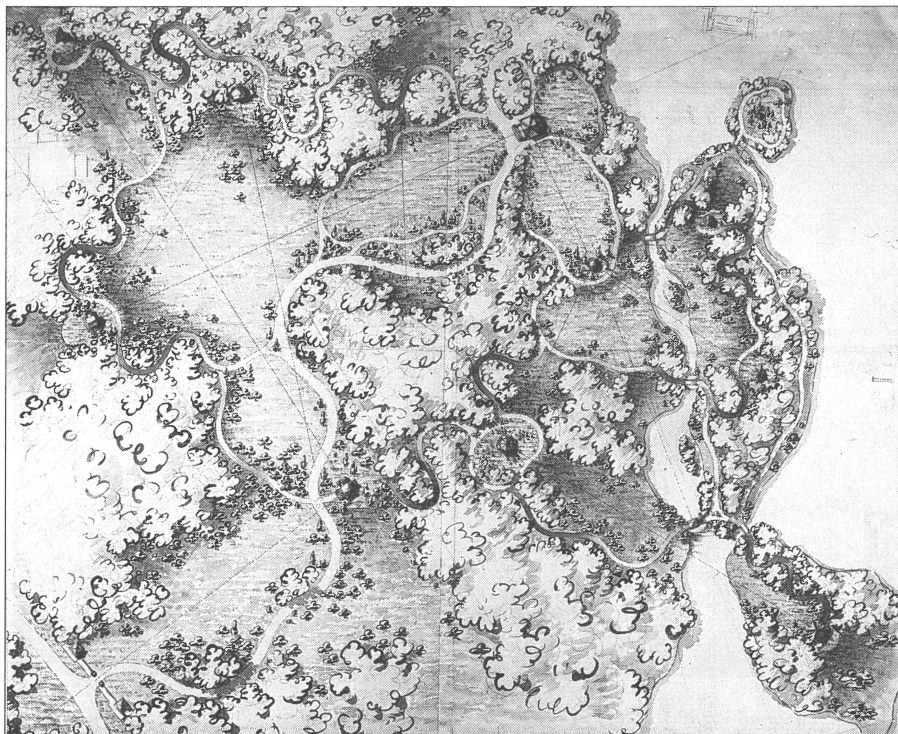

BILD 3. Fredrik Magnus Piper, *Situationsplan för Haga 1781, Pi-a 1,1, Konstakademien.*

FOTO: Riksarkivet

till strandkanten. Kungen gillade dock inte något av de projekt som presenterades 1783 och uppgiften att forma en bostad gick vidare till andra arkitekter.³⁴ I september det året påbörjade Gustav III, åter som "Greven av Haga", *Le Grand Tour* till Italien och till Frankrike. Möjligen närs tankarna där ytterligare om en nybyggnation på gårdens plats. Ett par skisser till *casino* av kungens hand bör kunna dateras till vintern 1783 eller våren 1784. Dessa visar en gestaltning i planlösning och rumsfunktion med sovrum och gallerier, utrymme för arbete och lektyr, det vill säga högläsning, samt med salonger för konversation och umgänge, som främst motsvarade hans personliga intressen och behov. Enligt en av medresenärerna, Gudmund Jöran Adlerbeth, var ett venetianskt casino just en sådan liten intim byggnad, där man "med mindre fjäs" kunde ta emot sina vänner (bild 4).³⁵

På den 1785 reviderade situationsplanen har Piper i stället föreslagit ett "Neptuni tempel" med anslutande valv, vilka skulle tjäna som båthus för gondoler, vid gårdens ursprungliga läge. Mangården har härvidlag flyttats upp på

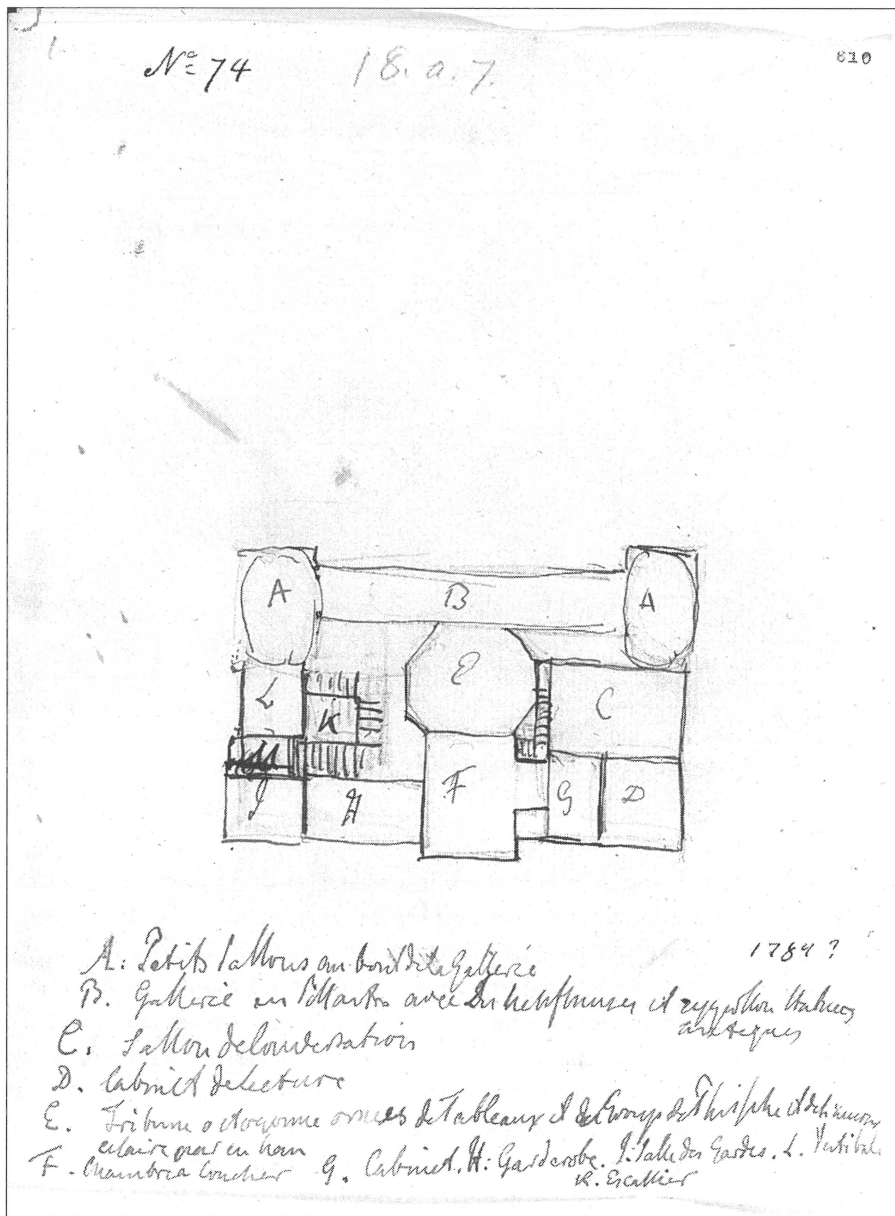

BILD 4. Gustav III, Plan till casino, F 413, Ceremonialia, ordnar, hovfester m.m. Uppsala universitetsbibliotek.

BILD 5. Fredrik Magnus Piper, *Situationsplan för Haga 1785, Pi-a o, a, Konstakademien.*

FOTO: Riksarkivet

en höjd längre söderut, där även en sexkantig byggnad märkts ut (bild 5).³⁶ Samma höst gav Piper en skriftlig rapport om de arbeten som utförts i parken under det gångna året. Av den framgick det att holmarna betäcktes med jord och att avenyerna planerades. Det grävdes en ny kanal i Brunnsviken och en *pelouse* anlades och beströddes med engelskt gräsfrö. Omkring densamma planterades träd, buskar och blomster. Dessutom "Gordes uti September och sedan Arbets Commenderingens bortgång en ny väg ifrån den lilla pelousen upp till den backen der gamla byggningen nu är flyttad, hwartill för den sanka belägenhetens skull ganska mycken fyllning blifvit körd och utjemnad och början gord till en väg nedför berget".³⁷

Den 18 november 1785 förvärfvade Gustav III Brahelunds gård, bestående av ett fjärdedels mantal norr om Haga, beläget mellan Brunnsviken och Stockholms landsväg till Norrtull, samt ifrån Karlbergs och Haga Kungsgår-

dar ner till Frösundabacken. Området innefattade trädgårdar och ”plantager”, såväl som åker, ängs- och skogsmark, samt de befintliga torpen Brahelund, Skogsvaktartorpet och Linvävargropen. Som ägare stod Alfred Fr. Wijnbladh och hans hustru Charlotta Arbin, vilka jämte sina arvingar avhände sig all rätt till ägora genom upplåtande till Hans Maj:ts höga disposition mot en kvitterad summa av 8 000 Riksdaler Specie.³⁸ Den 26 november samma år återkom Wijnbladh med en anhållan om att såsom köpevillkor få bo kvar ett år.³⁹ Detta bifölls av Gustav III, men förfarandet i sig skulle samtidigt kunna indikera att kungen påskyndat köpet innan säljaren bestämt sig. Vid tidpunkten för de båda avtalen var emellertid Haga gård sedan månader tillbaka redan nedriven, vilket framgår av räkenskaperna för år 1785:

Kongl. Lustgården haga Debet
 hulptit till med Bygningens nedtagande vid haga Samlat ihop virket, rögt af Berget
 för Bergsprängningen och Kiördt fylning iag och mina Kamrater med 91 Dags vär-
 ke a 10 sh 8 rst om dagen gör til samans RD 20 10 sh 8 rst
 Betalt som qvitteras haga 12 julli 1785
 Per Erson
 ifrån Läxan.⁴⁰

Med Brahelund införlivat till Haga gård såg Gustav III stora möjligheter att förverkliga några av de under utlandssejouren nyvunna idéerna. Haga kunde, med sitt nära läge till huvudstaden, dessutom bli en ersättning för de dyra Gripsholmsvistelserna. Det finansiellt något prekära läget för honom själv framkom nämligen genom att en försäljning av Ekolsund ansågs nödvändig.⁴¹

För Piper innebar det att åter revidera sina förslag, eftersom han nu hade fått ett betydligt större område att arbeta med. Det har spekulerats mycket i orsakerna till att den gamla gården monterades ned för att sedan återuppföras på annat ställe. En av anledningarna tros ha varit att marken därnere var för sank samt att Piper gärna såg arkitektoniska kompositioner förlagda till höjder. Det vore naturligtvis en enkel förklaring, men det vore märkligt att man först efter tretton år skulle komma att känna av vattnets närhet som något obehag. Nybyggen på samma ställe hade ju planerats. Att det likaledes skulle vara Pipers förtjänst, att huset över huvud taget flyttades, förfaller lika osannolikt. Inte på någon situationsplan omfattades mangården med sin senare belägenhet av syftlinjer, eller som om den från hans sida var tänkt som en *point de vue* i ett mer vidsträckt parklandskap. Det framgår snarare att Piper såg på förflyttningen med en viss resignation, då han utan vidare kommentar endast konstaterar att ”den gamla byggnaden nu är flyttad”. Det har också hävdats att huset innebar en boendeform av mer tillfällig karaktär. I ett sådant

fall kunde byggnaden likaväl stått kvar vid strandkanten ännu ett tag för att sedan rivas. Själva flyttningen och det fortsatta bruket av den, tyder i stället på att Gustav III hade ett alldeles speciellt syfte med bibehållandet av det lilla gula trähuset.

Gamla Haga

I slutet av juli, samt under augusti och september månad 1785, återuppfördes byggnaderna på höjden ett par hundra meter söderut. Mangården placerades längst ut mot nordost, där kullen stupade nedåt som brantast. Mot norr anlades en avsättningsmur, och platsen fylldes ut och jämnades som Piper anfört. Vidare röjdes runt omkring. Arbetet och tillgängligheten fordrade en väg upp, vilken mynnade i en mindre gårdsplan så att övergången mellan arkitektur och natur blev så obemärkt som möjligt. Norrslutningens berghällar lämnades i dagen och mellan dem tilläts skogsäng växa fritt, medan södersidan planterades med oregelbundna grupperingar av träd.⁴²

Genom återanvändning av det gamla timret bibehöll parstugan sin rektangulära form, som mätte 27 alnars längd, 14 alnars bredd samt 6 alnars höjd.⁴³ Men i stället för den äldre kallmuren lades den på stenfot med dubbla murar, som erbjöd en stabilare grund, medan trossbottnarna fylldes med lera, mossa och sågspån för isolering.⁴⁴ Det brutna taket täcktes med spån och beslogs med järnbleckstakrännor.⁴⁵ Samtidigt sattes nya fönsterbågar in med släta utanfoder och engelska gångjärn, och med större och mindre lufter.⁴⁶ De åtta stora försåg bottenvåningen med ljus. Fem små lyste upp vindsrummen. Dessutom fanns däruppe ett mindre fönster, avpassat för en takkupa. Sannolikt var det ett blyfönster, som levererades just vid denna tidpunkt.⁴⁷ Till framsidan fogades på samma sätt som tidigare en utbyggd förstuga på träsockel, av 6 alnars längd och 7 alnars bredd, som vilade under bräddtak. Den var försedd med nya dubbla, målade glasörrar samt en murad yttertrappa.⁴⁸ Hela fasaden brädfodrades med stående panel, varvid hörnen kläddes in med följare och lisener markerades. Därefter ströks den med oljefärg i gulockra.⁴⁹ Slutligen utrustades de åtta stora fönstren i markplanet med rödmålade luckor (bild 6).⁵⁰

I den utbyggda *Förstugan*, som var bostadens enda entré, förvarades en del av husets ved, som doldes i två målade lårar längs med väggen. Dubbla *deuxbattanter* med glasrutor förband denna yttre förstuga med en inre i själva huskroppen, som därmed behöll sin gamla planlösning, men som efter flyttningen krävde en rejäl restaurering, vilken tog höstmånaderna i anspråk.⁵¹

BILD 6. Huvudbyggnaden på Gamla Haga.

FOTO: Nordiska museet

Taket i alla utrymmen spändes, klistrades med väv och vitlimmades. De åtta stora fönstren med bågar, karmar och foder målades invändigt, medan de fem dörrarna med karmar och foder målades på båda sidor i pärlgrått. Likaså ströks den i rummen breda, löpande, med ramverk fyllda bröstpanelen med limfärg i samma ton.⁵² De i bottenvåningen kvarvarande tapeternas skarvar och skavanker skyldes genom att man med hjälp av mjöl och lim fäste riskarduspapper ovanpå. Väggarna i samtliga rum spändes därefter med nya våder av målat lumppapper.⁵³

Från den lilla inre panelerade *Förstugan* ledde en svängd trätrappa till andra våningen. Under densamma fanns ett låsbart *contoir*. I skrubben förvarades ännu mera ved, ett kylfat av koppar och ett av tenn, samt städdon, belysnings- och uppvärmningsattiraljer (bild 7).⁵⁴

Genom en dörr åt höger kom man in i *Salen*, som var förhållandevis stor med ljus från tre väderstreck. För fönstren hängde rullgardiner av grön lärft. Rummets primära funktion torde ha varit som matsal. Vid måltiderna bars ett fällbord, tillsammans med tolv engelska matsalsstolar i mahogny försedda med tageldynor, in och täcktes, men vid övriga tider på dygnet stod förmodligen

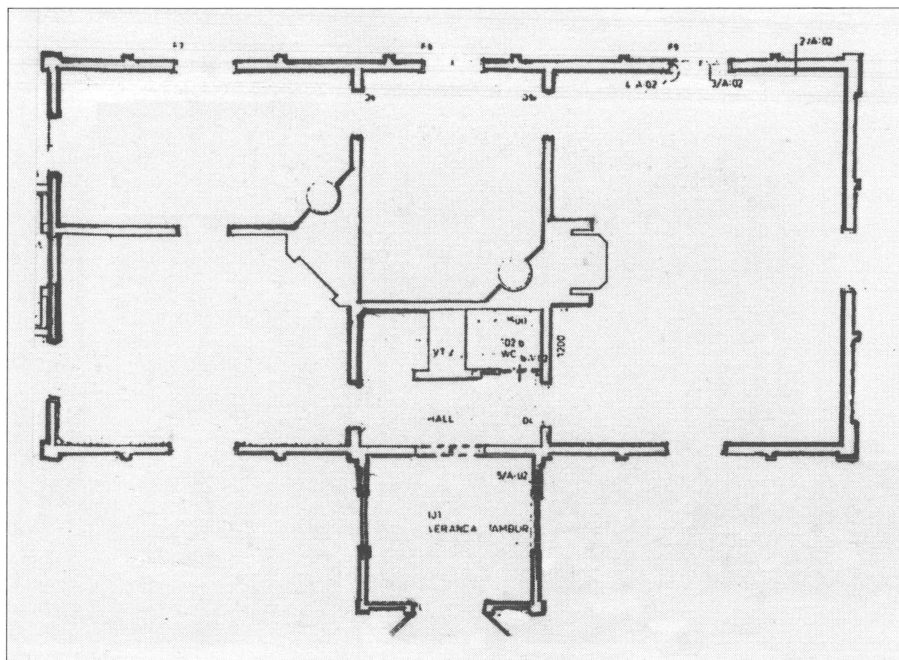

BILD 7. Gamla Haga, försök till rekonstruktion av bottenvåningen 1785, med 1976 års plan som underlag, Kungliga Byggnadsstyrelsens arkiv, Riksarkivet.

stora delar av golvytan tom, varför man får föreställa sig en placering av sittmöblerna utmed väggarna. Sex större gulmålade karmstolar med damastöverdrag och tretton karmstolar med schaggdynor i "diverse couleurer" kompletterades med två små omålade furubord.⁵⁵ Ovanför den ljusa bröstpanelen lyste väggarna i en klar turkos nyans. Upptill markerades övergången till taket genom en fastklistrad profilerad bård med vita blommor bland brunaktiga blad (bild 8).⁵⁶ Mot den inre långväggen, infälld i en nisch, stod en stor flat kakelugn med skänk, simser och fotställning, samt med en dekor bestående av ett upprepningsmönster av växtmotiv i blått mot vit botten (bild 9).⁵⁷

Det intilliggande *Cabinettet* motsvarade vad som före uppflyttningen hade varit kungens "Skrif-Kammare". Det lilla rummet fyllde sannolikt även framgent en förenad funktion som garderob och skrivrum åt Gustav III och som tillhåll för den page som för tillfället var i kungens tjänst. Här fanns nämligen en kommod av mahogny med träskiva, lås och beslag, samt en soffa målad i "pärlfärg" med åtta dynor klädda i rött gammalt sidentyg och med överdrag av röd lärft. Ett fönster rymde en rullgardin av grön lärft.⁵⁸ Väggarna hade till att börja med en aprikosfärgad kulör, men efter en kort tid, i juli 1787, fick

BILD 9. Salens kakelugn på Gamla Haga.

FOTO: Slottsarkitektkontoret

håll lagas och tapeter spänns om, varefter hela kabinettet målades i "Bärgblått" (bild 10).⁵⁹ I hörnet stod en rund, vit kakelugn, infogad i en bågformad fodrad nisch, utstyrd med fotsims och gördel och med blå marmorering. Troligtvis har den, liksom de övriga kakelugnarna, varit försedd med träfötter och senare omsatts med sockel av sekundäranvända grönrandiga kakelplattor (bild 11).⁶⁰

Sängkammaren kom att ligga längst ut på gaveln mot nordost, med en vidsträckt vy ner mot parken och ut över Brunnsviken till den andra stranden. Sängen torde för värmens skull ha varit anbringad vid innerväggen. Stället var av ek med gardiner, himmel och kappor, samt med ett paradtäcke fodrat av

BILD 8. Salens tapet på Gamla Haga, Kungliga Byggnadsstyrelsens arkiv, Riksarkivet.

FOTO: Helen Skinner

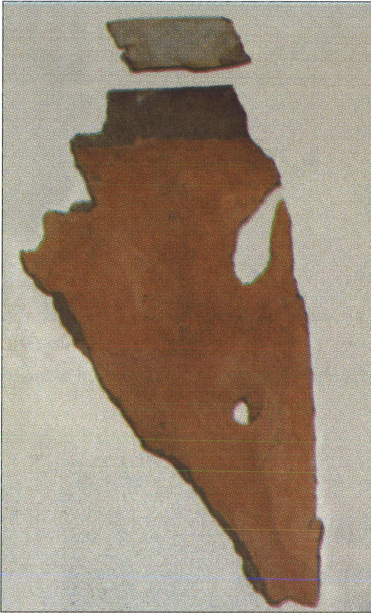

BILD IO. *Cabinettets tapet på Gamla Haga, Kungliga byggnadsstyrelsens arkiv, Riksarkivet.*

FOTO: Helen Skinner

blå lärft. Allt i blått siden och kantat med "oäckta" galoner. I sängen låg dessutom en madrass av parkum, stoppad med tagel och ull, samt ytterligare en med rött damastöverdrag, en parkumspöl och en huvuddyna av blått lärft lika breda som sängen, samt ett dubbeltäcke av rött sidentyg.⁶¹ Hur det vanligen kunde se ut när kungen i all enkelhet förberedde sig för natten, ger Johan Fischerström en bild av i sina dagboksanteckningar:

[Som det händer at Kgn icke hinner igenomläsa Suppliquer om dagarne, så gör Hs. Majt. det om aftnarne sedan han är afklädd. Ibland läser Kgn sielf i någon Fransysk bok. Ibland läser LiffPagen, som al tid ligger inne hos Kgn. – Hs. Majt. ligger på en hårdt upstoppad madrass med en pöl under hufvudet, därpå bredes Lakanen och så et sidentygstäcke. Kgn sofver ganska starkt, och har en fast sömn, är ganska svår til at

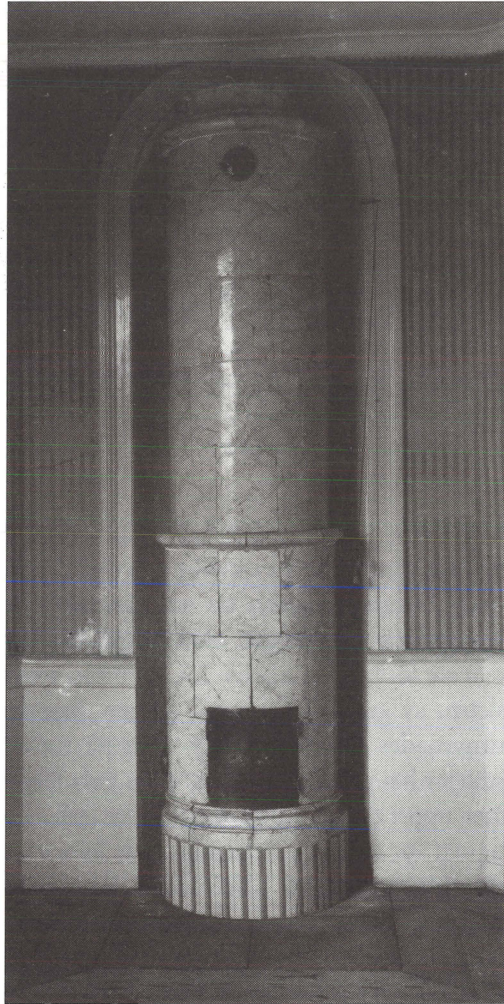

BILD II. *Cabinettets kakelugn på Gamla Haga.*

FOTO: Slottsarkitektkontoret

väcka. Förste Cammartjänaren Griberg som skall väcka honom har därmed nog at göra. Kgn säger altid timan när han skall väckas, Cammart: ropar, stöter på, drager Kgn i armen, har 100 inventioner. En gång sade han elden var lös, då sprang Kgn straxt up och var tilreds. Hs. Majt. brukar at låta göra sängen varm förut, hvilket gör at kroppen blir hastigare och mera hviltd.]⁶²

BILD 12. Sängkammarens tapet på Gamla Haga, Kungliga Byggnadsstyrelsens arkiv, Riksarkivet. FOTO: Helen Skinner

Mitt emot sängen stod en blåmålad soffa med fyra stolpar, samt med åtta dynor och överdrag i gammalt kattun, omgiven av sex karmstolar i grön schagg och två fåtöljer med förgyllda träarbeten och tre lösa dynor klädda med grönt sidentyg. En skärm av gult kläde omgav sängen. Samma stoff utnyttjades för de gardiner, som på tunna järnstänger hängde för dörrarna. Den gula färgen togs åter upp i de två rullgardinerna av lärft.⁶³ Kakelugnen var snarlik det angränsande kabinetts. Så till vida att den var placerad på samma sätt i ett hörn, rund, vit med fot- och mittsims, men i stället för blå var den grönmarmorerad.⁶⁴ Den blekgula väggen pryddes av en sydd "tableau" i förgylld ram föreställande "Slaget vid Hogland", som ägde rum den 17 juli 1788 och där broder Karl spelat en stor roll.⁶⁵ Det är dock osäkert att den skulle vara ett verk av Gustav III själv, utan får snarare betraktas som en gåva från en kvinnlig medlem av den kungliga familjen eller från någon hovdam. Dessutom hängde på en vägg ett "Prospect över Quedlinburg".⁶⁶ Gustav III hade själv besökt staden i vars stift Sofia Albertina 1786 efterträtt mostern som abbedissa.⁶⁷ Motiven blev naturligtvis för honom en påminnelse om sykonen och deras liv. I den omedelbara närheten bidrog de i hög grad, till skillnad från sängkammaren på Gripsholm med dess officiella karaktär, till att ge rummet en påtaglig personlig hållning (bild 12).

BILD 13. Förmakets tapet på Gamla Haga, Kungliga Byggnadsstyrelsens arkiv, Riksarkivet. FOTO: Helen Skinner

Det sista rummet i nedre sviten, men det första för besökaren, utgjordes av ett *Förmak*, målat i en gråviolett ton (bild 13).⁶⁸ Möbleringen bestod av ett litet bord av ek, två fåtöljer klädda i grön schagg, samt sex fåtöljer med lös dyna i kattunsklädsel. Här kunde uppvaktningen samlas och fördriva tiden i väntan på att måltiden dukades upp i matsalen och på att Hans Majestät skulle sälla sig till gästerna. Rummet dominerades, för övrigt, av en säng. Antingen har denna temporärt utnyttjats som gästsäng, eller har den varit avsedd för någon tillhörande Gustav III:s servis. Det gulmålade stället hade gröna sidenomhängen, himmel och kappor, samt ett lärftfodrat grönt paradtäck i siden. Färgskalan kompletterades genom två rullgardiner i grön lärft.⁶⁹

Hedvig Elisabeth Charlotta förmedlar genom dagboken sin uppfattning om bostaden i januari 1786:

[Le Roi est beaucoup plus en retraite cet année que les precedentes, il a prit un gout pour Haga qui est üncroyable, il y couche toutes les nuits, donnee des lèvee et quelque fois à soupée, mais pour la plus part du tems, il est les soirs à Haga en tres petite Société, donc celle-ci est au desespoir car le chemin en hyver est tres desagréable, et dallieurs cest un petit reduit, ou l'on ne peu presque point ce remuer, Toutte la maison consiste en 4. petite Chambre au rez de Chaussée, et 4. petit reduit fort bas sous le tois, qui le Roi a arrangée avec beaucoup de gout, mais qui sont de vrais sourcieries, le Roi couche dans une chambre, ou il peut en étandans les deux bras attindre au deux portes, et en ce retournant il atint avec la même facilitate la fenètre et la muraille; il n'a point de lit, mais un divant qui est lit quand on le veut; de reste il y à mille incomodite à ce sejour de Haga surtout pour les etrangée qui y viennent, car n'y a aucun reduit pour les Domestique, qui sont à l'air, pendent les neiges et les froids, violent de nos hyvers il souffre, ce qui est cruel pour eux qui ont soins de leurs domestique, cette maison est l'ancien pavillion de Haga que le Roi à placée sur une montagne d'une plaine ou il ce trouvoit; par consequand de bois, tres chaud pour le moment mais à la longue froid et remplie de vent coalio;]⁷⁰

Gustav III installerade sig, med andra ord, så snart hantverkarna fullgjort sitt värv i en boning, som med furstliga mått mätt hade snålt tilltaget svängrum, och som i omvärldens ögon var alltför anspråkslös för en kung. Den obetydliga nyanskaffningen av möbler föranleder slutsatsen att dessa helt enkelt följt med huset upp, eller hämtats från annat håll. Färgen och karaktären förråder att inredningen utgjort en blandning av rokoko och gustavianskt. Följaktligen får man tänka sig, där inte så angivits, en genomgående tidsenlig placering av inventarierna utmed väggarna. Man hade kanske, inte minst för värmens skull, kunnat förvänta sig mattor på furugolven och likaledes en större mängd lösa inventarier. Antagligen har dessa slitits ut, förflyttats eller blivit förkom-

na på annat sätt.⁷¹ Efter det att Gustav III hade lämnat huset, bodde sonen Gustav Adolf där sommaren 1791.⁷² Det föreligger dock inte några skäl att tro på några mer omfattande åtgärder beträffande byggnaden eller inredningen enbart för hans vidkommande under den korta perioden. Tack vare en tidigare förbisedd handling, som bilagts bouppteckningen, får man dessutom en god inblick i de förhållanden som rådde på Gamla Haga.⁷³ Av den äldre uppteckningen, kallad "Inventarium", kan man också sluta sig till att på Haga gård hade Gustav III bebott de nedre rummen, men flyttade sedermera upp en etage, så tillvida att de övre rummen frekventerades i högre grad, och därför ger också den forna vinden intryck av att vara en mer ombonad miljö.

I den utvalda kretsen, som emellanåt bjöds ut för att supera och fördriva sena timmar med samtal eller lektyr som avkoppling, fann man ofta bara ett par tre personer såsom Gustaf Mauritz Armfelt, Nils von Rosenstein, Gudmund Jöran Adlerbeth och Elis Schröderheim eller någon av poeterna Johan Henric Kellgren och Carl Gustaf Leopold. Ibland inviterades, som omväxling, damer till sammankomsterna, trots att det inte sågs med blida ögon av alla. Den lilla ytan medgav inte alltför stor hovhållning och i regel var bara ett par livpager tillstädes.⁷⁴ När Gustav III var i Stockholm vistades han halva veckan därute. Då kunde han känna friheten av att flera gånger om dagen ensam strosa i parken, samt nöjet av att långt ut på nätterna arbeta och ägna sig åt studier, teaterrepetitioner eller någon annan favoritsysselsättning.⁷⁵ På plats kunde han också följa Hagakomplexets utveckling, vilket för honom temporärt kunde te sig som en verklighetsflykt, men samtidigt det enda nära och påtagliga i tillvaron. Efter 1770-talets gynnsamma år följde nu hårdare tider för honom som regent. Vid riksdagen i maj 1786 fick han kännbart mothugg från adel och bönder, medan präster och borgare förhöll sig mera avvaktande. För att ånyo söka gehör och för att vända bort blickarna från det inrikespolitiskt splittrade läget förbereddes ett krig.⁷⁶ Den uppkomna situationen oroade. Följaktligen kom Hedvig Elisabeth Charlottas redogörelse både att stå som ett uttryck för hennes sinnesstämning gentemot kungen och som ett vittnesbörd över Haga.

I augusti 1788 gjorde Carl Georg Philip Johan von Pollett, på anmodan av Gustav III, ett tillfälligt besök. Han hade varit löjtnant vid svenska artilleriet i Pommern och var en hängiven rojalist. Genom sin inställning till kungen och sitt särpräglade sinne för detaljer, tecknade han för eftervärlden en annorlunda bild av atmosfären.⁷⁷

Polletts beskrivning av bottenvåningen ter sig tämligen flyktig. Han nämner dock matsalen och sovgemaket, för att sedan skyndsamt ila upp för trap-

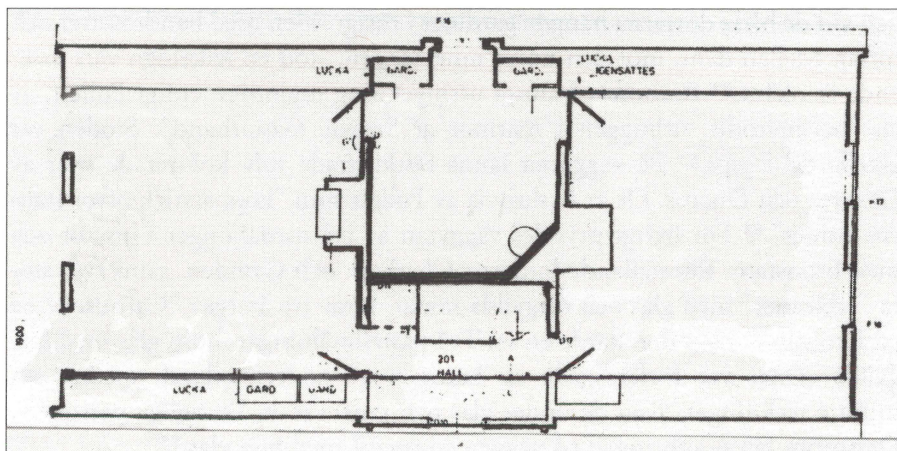

BILD 14. Gamla Haga, försök till rekonstruktion av vindsvåningen 1785, med 1976 års plan som underlag, Kungliga Byggnadsstyrelsens arkiv, Riksarkivet.

pan till övre våningen, vilken omfattade en förstuga, två större samt ett mindre rum (bild 14). Förstugan hade gråröd målad panel, samt vävspänt målat tak.⁷⁸ Liksom därnere fanns, på motsvarande sida om trappan, ett låsbart *contoir*.⁷⁹ Fyra dörrar med karm och foder var strukna med färg på båda sidor och så även insidan av sex mindre fönsterbågar med tillhörande karmar. Trätaken i de tre rummen var först vitlimmade, men spändes senare med väv, medan väggarna meddetsamma spändes med papperstapeter, vilka målades med "äckta Couleurer" i grönt respektive blått.⁸⁰

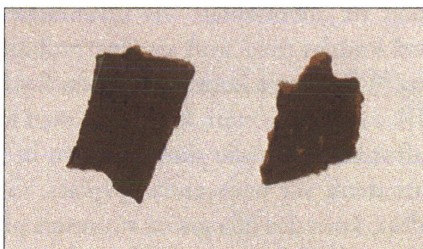

BILD 15. Stora Gröna Rummets tapet på Gamla Haga, Kungliga Byggnadsstyrelsens arkiv, Riksarkivet. FOTO: Helen Skinner

Förmaket, som var beläget mot söder, kallades *Stora Gröna Rummet* efter den färgsättning som hade tillämpats såväl i den lösa inredningen som på väggarnas tapeter (bild 15).⁸¹ Det utnyttjades som salong och det var dit upp man drog sig för samkväm efter kvällens måltid. Där stod två ottomaner med förgyllda karmar och lister, madrasserade med fyra pölar och två långa, samt tolv mindre dynor, vilka var överdragna med grönt rosigt sidentyg. De omgavs av tio förgyllda fåtöljer med lösa dynor och tolv förgyllda karmstolar, tillika klädda i grönt rosigt siden. En stor blommig golvmatta i schagg av "Schönmeyers Fabrique" täckte golvet. För fönstren var fästade två rullgardiner i grön lärft

och vid de båda dörrarna hängde gardiner i rosigt siden med bandrosetter och tofsar. Mellan dem, mot den norra innerväggen, stod en kakelugn vars utseende är okänt.⁸² Rummets främsta utsmyckning utgjordes, enligt Pollett, av en "hermafrodit, uthuggen i marmor af Sergels mästarhand". Stoden var emellertid i gips.⁸³ På väggarna fanns fastklistrade tolv kolorerade vyer av Desprez och Ducros. De är beskrivna av Pollett som "kopparstick öfver Italiens ruiner".⁸⁴ För övrigt pryddes väggytan av två medaljonger i biscuit och med bronsram, föreställande lorderna Chatham och Camden, samt fyra stora "tableauer" med glas och förgyllda ramar, varav tre återgav "Carousellerna på Ekolsund" samt den fjärde en vy. Två pastellmålningar inom glas med förgyllda ramar var förfärdigade av hertigen av Södermanland, medan sex mindre teckningar, även de under glas och ram, var av "kungliga personer". Dessutom fanns anbringat på väggen en spegel med fyra glas.⁸⁵

Genom den högra dörren kom man in i det *Lilla Gröna Rummet*, vars dominerande möbel var en divan. Till denna hörde två madrasser av parkum och en av lärft, sju dynor, två kuddar och en mellansats överdragna med grön och vit sidendamast, ett divantäcke i grönt kläde med ullgarnsfransar, samt två kuddar med stoff av silvermohair. Bredvid stod en nattkommod i mahogny.⁸⁶ Rummet kom att fylla en funktion just som *divan*. Här kunde Gustav III, i den egna vrån, koppla av med litteratur och ostörd inta såväl frukost som aftonvard. Kanske slumrade han in ibland, vilket föranlett svägerskan att tro att detta var hans enda sovplats. Genom en mot den första parallellt ställd dörr, kom det lilla gröna rummets planlösning att bli identisk med det underliggande Cabinettets.⁸⁷ Den grönvita damasten återkom som beklädnad till fyra flankerande karmstolar, samt i de två med tofsar och band försedda dörrgardinerna. En rosig matta täckte brädgolvet. Här fanns ingen rullgardin, men väl en rosig skärm "lika med mattan", som gav skydd från fönstret, vilket stämmer med antagandet att detta var litet och på något sätt infogat i takfallet. Mot väggen stod två bokhyllor i mahogny med marmorskivor och mäsingslister, samt i det inre sydvästra hörnet en kakelugn. Man vet inte hur den ursprungliga ugnen såg ut, men troligtvis var den rund och relativt smal, eftersom det snäva utrymmet knappast medgav något annat.⁸⁸ Möblemanget kompletterades av en rund mahognykommod med ett mäsingsprytt tebräde på vilket det var uppställt en *Dejeunée* av saxiskt porslin, bestående av fat, tekanna med lock, gräddkanna, sockerask med lock, spilkum och ett par tekoppar, samt av ett ovalt tebord med ciselerat arbete och en lackerad uppsats av järnbleck. På bordet fanns blandat franskt och berlinerporslin. Det kan tyckas märkligt att på detta ingående sätt redovisa för servisers specifika förekomst och bestånd, men en anmärkning i bouppteckningen gör särskilt gäl-

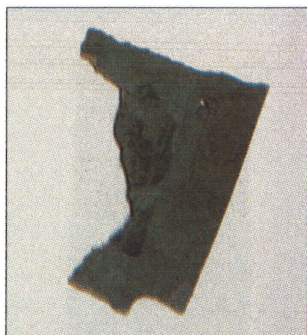

BILD 16. *Lilla Gröna Rum-*
mets tapet på Gamla Haga,
Kungliga Byggnadsstyrelsens
arkiv, Riksarkivet.

FOTO: Helen Skinner

BILD 17. *Höyer, Cornelius, Gustaf III och Katarina II av*
Ryssland, NM B II, Nationalmuseum.

FOTO: Erik Cornelius, Nationalmuseum

lande att porslinet, som tillhörigt rummet, ska tas upp på respektive ställe. Hur stor vikt som lades vid dylika föremål som inredningsdetaljer, framkommer i ett brev från Sofia Magdalena till maken Gustav III, där hon tackar honom för det porslin som hon ska få i gåva och som, när hon inte intar sin dagliga lunch i divanen, kommer att utgöra en ny prydnad i rummet.⁸⁹ På väggarna, vars tapeter var hållna i samma gröna ton som i föregående rum, hängde sex släktporträtt med förgyllda ramar (bild 16).⁹⁰ De var miniatyrer av Höyer som föreställde kronprinsen och Sofia Magdalena, hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta och prinsessan Sofia Albertina, samt en miniatyr av Schröder föreställande prinsessan av Braunschweig. Här fanns också Cornelius Höyers förevigande i gouache av Gustav III:s och Katarina II av Rysslands möte i Fredrikshamn 1783 (bild 17). Det sjunde och sista porträttet av Ludvig XIV var vävt i haute lisse-teknik, men är beskrivet av Pollett som en "profil i gips". Dessutom hängde på väggen fyra graverade vyer i förgyllda ramar, två gouacher av Niclas Lafrensen d.y., vilka återgav "Fêtes" under Gustav III:s vistelse i Paris 1784, samt "Tvänne taflor, ritade af de Kongl. fruentimmern på Taft".⁹¹

Det norra gavelrummet, där kungen skötte sitt arbete, gick således att nå

både från det lilla rummet och genom en dörr till vänster i förstugan. Benämningen det *Blå Rummet* torde ha uppkommit efter den mörkblåa tapet med fastklistrad bård som fanns på väggarna (bild 18).⁹² Den blå färgen togs vidare upp både i de tolv karmstolarna överdragna med blårandigt vattrat siden och i de två dörrgardinerna med bandrosetter och tofsar sydda i samma tyg, samt i de rullgardiner av blå lärft som prydde rummets tre fönster.⁹³

[”Glad stod jag här länge i det lilla rum”, skriver Pollett, ”där Gustaf utkastat så många politiska planer med snillets storhet, fullkomligt värdig en konung. På arbetsbordet låg en mängd böcker, till större delen rörande Italiens och Neapels forntid. I rummet stodo på tolf piedestaler statyetter af följande stora män: Descartes, Pascal, Montesquieu, Voltaire, Sully, Turenne, Catinat, d’Aguessau, Bossuet, Fénelon, l’Hopital, – namn hvilka alla glänsa i odödlighetens bok, värdiga äran att blifva förevigade i Gustafs boning. På marmorbord stodo Ludvig XV:s och Ludvig XVI:s samt deras gemålens byster, jämte några antika vaser.”]⁹⁴

BILD 18. *Blå rummets tapet på Gamla Haga. Slottsarkitektkontoret.*

På en rosig heltäckande matta stod de två förgyllda borden med marmor-skivor där de franska kungaparens biscuitbyster placerats, jämte ett par vaser med ciselerat arbete och glas. Det fanns även ett större pelarbord som var förgyllt och hade flammig marmorskiva. Möjligen fanns uppställt på detta en lockförsedd potpurrikruka med dekor av tre förgyllda bronsfigurer, samt två urnor med ciselerat arbete och glas. Tolv vit- och blålackerade träkolonner tjänade till postament för de lika till antalet franska berömdheterna i Sèvresporslin, vilka inte inkluderade Voltaire, som Pollett påstod, men väl Corneille och Vauban. Det som Gustav III utnyttjade som skrivplats, var ett stort mahognyfällbord med lådor, samt en engelsk salsstol i mahogny med tageldyna. Eftersom avställningsytorna var så få, har det förmodligen på detsamma, jämte ett antal böcker, stått en studsare, med fot av alabaster och ciselerat bronsarbete under en glashuv med förgylld blyram, omgiven av två förgyllda trälampfötter med mässingshattar, samt även en Camera Obscura i mahogny med mässingslister. Till rummet hörde också en kakelugn som stod placerad vid den södra innerväggen, men vars utseende inte är bekant. Fyra medaljong-

GUSTAV III:S GAMLA HAGA

BILD 19. "Charta öfver ägora till Haga kungliga lustpark belägen uti Stockholms län, Danderyds skeppslag och Solna socken. Upprättad år 1845 af N.S.A. Bovalius genom P.B. Hegardt", detalj, Haga ritningar 1:4, Slottsarkivet.

FOTO: Kurt Eriksson, Riksarkivet

er av Barneveck, Hugo Grotius, Banks och Solander representerade, tillsammans med nitton fastklistrade ”perspective stycken”, även de förfärdigade av Desprez och Ducros, hela väggutsmyckningen.⁹⁵

Till höger om gårdsplanen låg mot söder och skilda från bostadshuset, vilket tydligt framgår av den karta som upprättades 1845, ett antal mindre byggnader med nyttofunktioner (bild 19).⁹⁶ Eftersom inga av dessa finns bevarade, torde det för helhetsintrycket vara befogat att med arkivaliers hjälp åtminstone redovisa deras storlek och ungefärliga utseende. De var uppförda i trä och korsvirke under brädtak och utgjordes av en öppen *vedbod* som var 9 alnar lång, 4,5 alnar bred samt 3 alnar hög och en med dörr försedd *kolbod* som mätte 7 alnar i längd, 5 alnar i bredd och 3 alnar i höjd. *Avträdet*, byggt på samma sätt, var 4,5 alnar långt, 4 alnar brett, 3 alnar högt och hade också det en dörr. Därtill fanns uppsatt ett brädiskjul med två dörrar på gångjärn samt med brädtak försett. Det var 11 alnar långt, 5 alnar brett och 2,5 alnar högt och gick under benämningen *Boden*.⁹⁷

Småhusen doldes, när man passerade uppfarten, emellertid av en större byggnad med fasaden mot väster, nämligen *Laqvaj Byggningen*, som var 20 alnar lång, 9,5 alnar bred, samt 5 alnar hög. Den var uppförd på stenfot, i rödfärgat gammalt virke, under brädtak och försedd med nio kittfönster, en förstugedörr, samt en yttre trätappa till vinden. Till de tre vindsrummen, som var otapetserade och hade omålade dörrar, kunde man även nå genom en trätappa inne i huset.⁹⁸ Däruppe fanns dock endast ett äldre bord på korgställning, en del stolar samt några nyttoföremål.⁹⁹ Möjligen utnyttjades vinden till upplag eller som sovplats för en kökspojke. Första våningen rymde fyra tapetserade rum med vitlimmade tak och målade dörrar, samt tre små förråd. Vid återuppförandet sattes nya gröna kakelugnar in.¹⁰⁰ Ett par av rummen utgjorde bostad åt kammarbetjäningen, med ett sparsamt möblemang bestående av bord, fyra karmstolar, och en ståndsäng med tillhörande halmmadrass och fjäderbolster, samt pölar, kuddar och filtar. När något önskades, pinglade det till i en befintlig metallklocka. Övriga rum tjänade som tillhåll för vaktstyrkan. En sådan var givetvis inte nödvändig häruppe, när kungen väl skiftat boplat, vilket också låter sig märkas i den torftiga inredningen. Således kunde man i efterhand endast finna ett par trälårar, en karmstol, samt en dubbel ståndsäng med tillhörande sängservis kvar.¹⁰¹ Lämnad åt sitt öde i det gamla ”Corps de Gardet” blev också en mer kostbar marmorbyst föreställande den franska grevinnan Septimanie d’Egmont, som Gustav III hade lärt känna i Paris i begynnelsen av 1770-talet.¹⁰²

Utmed gårdsplanen låg *Köks-Byggningen* som var timrad av rödfärgat gammalt virke och vilade på stenfot. Den var 20 alnar lång, 10 alnar bred och 4 alnar

hög, samt försedd med gamla kittfönster och fyra nyare fönsterluffer. Taket var lagt med tegel, vilket kan uppfattas som en säkerhetsåtgärd med tanke på byggnadens funktion.¹⁰³ Likheten mellan de två sistnämnda byggnaderna, beträffande storlek, färg och det återanvända virket, föranleder slutsatsen att man helt enkelt flyttade upp Haga gårds båda flyglar samtidigt som mangården i augusti 1785. Med sin gula färg och de rödmålade luckorna skilde sig bostaden från övriga byggnader i komplexet då detta inte längre var allom givet enbart genom belägenheten. Flyglarna lät man emellertid, som en markering av respektives användningsområde, behålla sin ålderdomliga prägel.¹⁰⁴ Genom att inte gruppera byggnaderna till en sluten enhet, utan i stället sprida dem oregelbundet direkt i naturen, uppnåddes en målerisk effekt som underströk det pittoreska. Köksbyggnaden innehöll endast en liten förstuga med ett rum på vardera sidan, samt tre bakomliggande mindre läsbara utrymmen, vilka sannolikt utnyttjades till lagring och förvaring. I varje rum fanns en spis, men det är för övrigt svårt att utrona förekommande aktiviteter. Dock bör noteras, att det i rummet till vänster stod några vedlårar, ett matbord, samt ett par gamla stolar.¹⁰⁵ Gustav III lät nämligen alltid från Stockholms slott hämta ut det som för tillfället behövdes, i form av linne och ljusstakar, samt pannor, glas, porslin och andra köksutensilier, för att genast efter användandet återbörda alltsammans igen. Enligt Hovstaten bar man, för kungens räkning, förtäring med bud ut från staden.¹⁰⁶ Vid framkomsten kunde den tillagas ytterligare, eller eventuellt värmas upp på härdarna i köket, genom köksmästare Fredrik Ulrik Bonns försorg, och så var troligtvis också fallet när man rustade för ett av de större evenemangen ute på Haga. Vid "Det Stora Slottets" grundläggande den 19 augusti 1786, på årsdagen av statsvälvningen fjorton år tidigare, anordnades ett litet divertissement, som den nye teaterdirektören Armfelt gjort upp programmet för. Klockan tolv samlades den kungliga familjen, hovet, medlemmar ur den diplomatiska kåren samt de kavaljerer som varit närvarande den 19 augusti 1772, i uniform eller i den grå Hagadräkten, på Gamla Haga för att tillsammans bege sig till Brahelunds höjd. Gustav III själv, som tillbringat natten därute, ledsagades av en balett med herdar och herdinnor. Inne på området hade man, genom sprängningar i berget, erhållit en platå på vilken murarna skulle läggas. För dagen hade en ställning med en trappa riggats upp så att ceremonien lättare kunde genomföras. När Gustav III med en murslev hade murat det marmorblock som betecknade grundstenen, stötte han lätt därpå med en silverhammare, varefter samma procedur upprepades av de övriga kungliga. Allt medan hammarslagen ljöd, sjöng och deklamerade här och där bland träden operans artister, vilka kostymerats till cykloper, gudar och gudinnor, ord av skalden Johan Gabriel Oxenstierna som abbé Vogler tonsatt. Omgiven av nymfer som strödde blommor på hans väg,

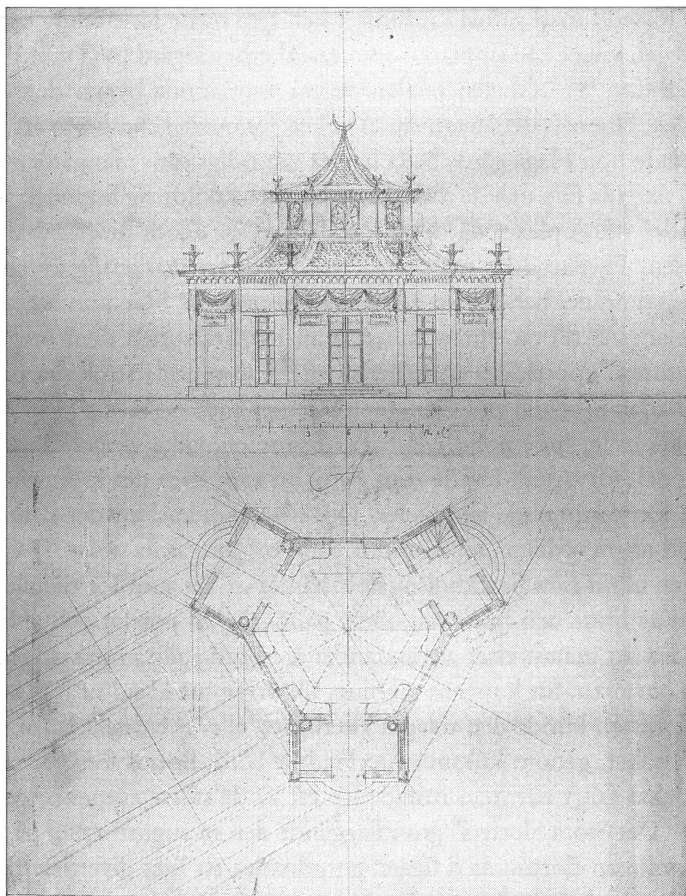

BILD 20. Fredrik Magnus Piper, *Plan och fasad över Turkiska paviljongen, Pi-a 5,3, Konstakademien.* FOTO: Kurt Eriksson, Riksarkivet

promenerade kungen sedan genom parken ner till stranden för att ta en tur på vattnet. Under salut färdades man i tolv flaggprydda slupar för att slutligen landstiga nedanför Gamla Haga där kronprinsen tog emot med en vers till sin far och en måltid intogs i det gröna. Med grundläggningen följde också en första distinktion mellan Nya och Gamla Haga.¹⁰⁷

Turkiska paviljongen

På den karta som upprättades 1845 fanns ytterligare en byggnad utmärkt. Den hade redan funnits med i Pipers tankar som en liten paviljong när han inkom med förslag till reviderad plan 1785. Sallonen, *Turkiska paviljongen*, eller Chios-

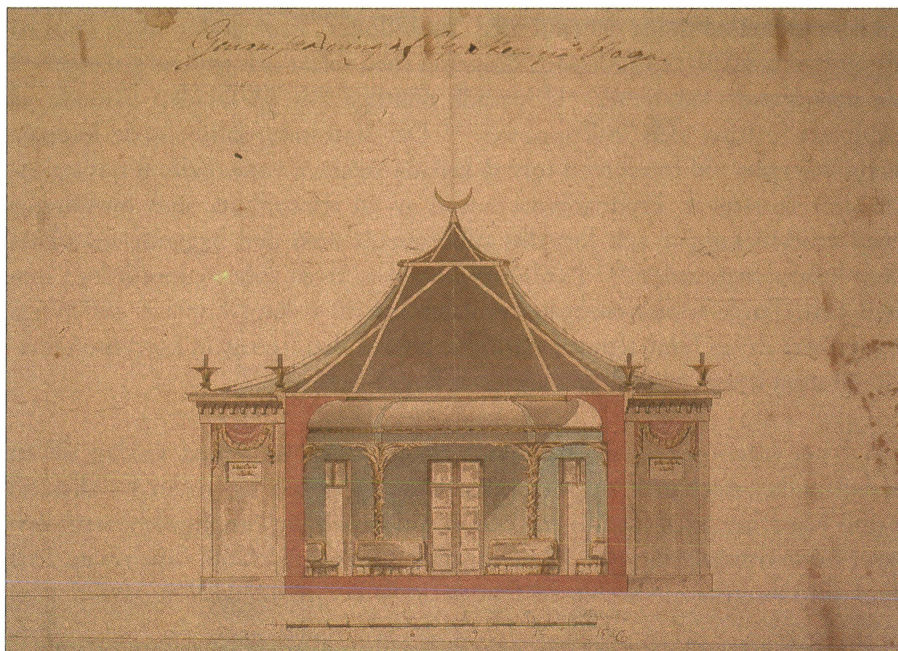

BILD 21. Fredrik Magnus Piper, "Genomskarning af Chiosken på Haga", Haga ritningar II:25, Slottsarkivet.

FOTO: Kurt Eriksson, Riksarkivet

ken, de sistnämnda benämningarna appellerande till dess österländska utseende, påbörjades 1786 och blev hans enda insats som arkitekt på Haga. Ett halvt dussin skisser visar alla ett kupoltäckt centralrum med anslutande mindre utrymmen, samt med moriska drag såsom stjärnor, månar och palmkolonner i utsmyckningen, vilket tyder på att inspirationen hämtades från William Chambers' turkiska moské i Kew Gardens.¹⁰⁸ Förslagen genomgick med tiden en förenkling, så till vida att fasaderna renades från ornament och att dubbla takfall med mellanliggande lanternin omformades till ett enkelt insvängt tak (bild 20 och 21). Ett par förtecknade uppmättningsritningar från 1791 hade, om de återfanns, kunnat visa på en smakförskjutning mot större stramhet och kyla och på byggnadens exakta utseende när den var nyuppförd.¹⁰⁹ Planen omfattade en sexkantig kärna, som var 14 alnar i diameter, samt tre rektangulära utbyggnader, var och en 4,5 alnar långa, samt 9 alnar både till bredd och höjd. Byggnaden, som vilade på en låg slät sandstenssockel, var uppförd i tegel. Murarna bröts upp av tre dubbla glasdörrar och tre från grunden, dubbla, höga fönster.¹¹⁰ Fasaderna putsades och ströks med ljusgul oljefärg. Den sparsamma utsmyckningen inskränktes till ljusgrå hörnlisener,

en ljust gråmålad trälist ornerad med ”modilloner” strax under taket, samt på förtennad bleckplåt målade röda draperier med tofsar och gyllene girlanger på de utskjutande kabinetten. Utsparade ofärdiga fält på fasaden väntade på skulpterade friser och inskriptioner.¹¹¹ Det sluttande, tältformade koppartaket utstyrdes vid foten med tolv så kallade *sultaner*, varav hälften tjänstgjorde som skorstenar. Prydnaderna bestod av en trästomme, som överdragits med arbetad koppar och förgyllts tillsammans med den liggande månskära som krönte byggnaden.¹¹² Paviljongen var den första som nyuppfördes i sten och beträffande formgivningen kom den att stå i skarp kontrast till övriga byggnader dryga femtio meter därifrån, medan den i gengäld korresponderade väl med resten genom den adekvata färgsättningen.

1787, när interiören skulle påbörjas, inkom Piper även med förslag till en sådan, vilket dock inte uppskattades. Den uppgiften lämnades i stället till Louis Masreliez, som var välkänd genom sin familj i de kungliga kretsarna och som redan utmärkt sig som dekoratör med arbeten på Slottet inne i stan. I ett brev till Gustaf af Sillén den 26 februari 1788 berättade han om paviljongen:

[La Saison actuelle n'est rien moins que favorable aux Arts, aussi les travaux à Haga ont ils été suspendus, à l'exception du *Pavillon Turc* autrement dit *Kiosk* auquel on a du travailler tout l'hiver, il vient d'être terminé. Le Plan en est Sexagone, il est de Mr Piper, la Décoration Intérieure est de moi, la Sculpture à été exécutée par Ljung et le Peinture par Bolander, la Voute est peinte, c'est la première que nous aions, elle a fait Sensation.]¹¹³

De tre små utskjutande kabinetten, som var lika såväl i storlek som till utstyrelse, hade brädgolv och platt putsat trätak som strukits med vit limfärg.¹¹⁴ Dörrfodren ornerades på tre lister med ägg- och pärlstavar av Pehr Ljung, varefter den breda bröstpanelen jämte övriga snickerier ströks med vit oljefärg av Lars Bolander (bild 22).¹¹⁵

Sex större väggfält i varje rum, utförda av Lars Bolander enligt Masreliez' förlagor som grisaillemåleri mot ljust blå botten, visar i uppbyggnad och detaljer den pompejanska kandelaberornamentiken som förebild.¹¹⁶ En stor tripod placerad på en platå och omgiven av smäckra *gueridoner* och lotusstänglar, följs av två sammanlindade ormar och tvenne lekyter vilande på lotusvoluter. Därpå syns en lotusomsluten lyra och överst ett duvpar svävande över en amfora. Det hela omfattas av stiliserad lager och innanför denna en smal slät bård. Tripoden förknippades med templet i Delfi, där prästinnan Pythia förmedlade sanningsenliga orakelsvar. Härvidlag hade ormarna en speciell betydelse, då de sammanslingrade på detta sätt betecknade tiden och

BILD 22. Förrum med väggfält och kachelugn i Turkiska paviljongen.

FOTO: Alexis Daflos, Kungliga Husgerådskammaren

BILD 23. Överstycke i förrummet.

FOTO: Alexis Daflos, Kungliga Husgerådskammaren

ödet. Vid de för kropp och själ helande ceremonierna fyllde även lagerbladen och vaserna för det helgade vattnet en viktig funktion. Denna kult ägnades Apollo såsom uppenbarare av framtiden och som beskyddaren mot allt ont. Genom lyran gjorde han sig dessutom bemärkt som de sköna konsternas gud.¹¹⁷ Den ymnigt förekommande lotusen förstärkte interiörens orientaliska uttryck. Om syftet har varit att tillskriva den ett djupare innehåll, torde det i så fall ha gällt lotusblomman som en generell bild av pånyttfödelse och andlig utveckling.¹¹⁸ Överstyckena dominerades däremot av ett *Utile Dulci* motiv i form av en rågad blomsterkorg. Den omgavs av flankerande svanar, växtranikor och ett duvpar, vilka samtliga var attribut till Venus och som sådana symboler för den skapande kraften (bild 23).¹¹⁹

Byggnaden värmdes upp av sex kakelugnar, vilka parvis monterades mot förrummens innerväggar. Ugnarna, som upptill krönts av genombrutna plåtornament, påminde om höga smala kolonner. Det oglaserade kaklet målades med oljefärg i pärlgrått och dekorerades med sirater och spiralvridna kannelyrer i "ägta Gull" av Lars Bolander samt försågs med dubbla dörrar och eldskärmar i mässing.¹²⁰ Rummen lystes på kvällen upp av sex, på väggen fästade, genombrutna bleckramar med ljuspipor. Man vill gärna föreställa sig att, för att inte bryta symmetrin i rotundan, tvenne mahognybord av en 1/4 cirkel här fyllt ut ett par hörn, och så torde även de tolv svartlackerade karmsto-

BILD 24. Fris i Salongen.

FOTO: Alexis Daflos, Kungliga Husgerådskammaren

larna med säten av bast, som inropats vid en auktion efter det engelska sändebudet Thomas Wroughton, haft en placering om fyra i vart och ett av de tre förmaken.¹²¹ Möjligen borgade det engelska "ursprunget" hos stolarna för god kvalitet, samtidigt som de genom sitt utseende kunde göra anspråk på att vara "exotiska" och därmed passande i en trädgårdspaviljong av denna karaktär.

I det sexkantiga mittrummet, själva *Sallonen*, kläddes de nedre väggpartierna in med en hög slät bröstpanel, som tillsammans med de ornerade dörr- och fönsterfodren oljemålades, medan rummet i övrigt ströks tvenne gånger med "fin Engelskte Blywit".¹²²

Ovanför fönstren placerades smala friser av 3 alnars och 10 tums längd, samt 14 tums bredd, där akantusarabesker passades in för att fylla upp de tomma ytorna (bild 24). På dörröverstyckena, som mätte tre alnars längd och 21 tums bredd, bildade en välfylld vas medelpunkt omgiven av ekkvis-tar och akantusvoluter.¹²³ Därmed upprepades kabinettens utsmyckning. Men kratern, fylld av frukt, ax och vinrankor, representerade också den samlade rikedom, som främst kom till uttryck som en fruktbar produktion av människans arbete och förfarenhet inom hantverk och jordbruk, understödd av kunglig nåd och vishet i sin tur, enligt romersk förebild, sym-

BILD 25. Överstycke i Salongen.

FOTO: Alexis Daflos, Kungliga Husgerådskammaren

boliserad av urnans örnförsedda hänklor och genom ekens närvaro i bilden (bild 25).¹²⁴

Överstycken och friser var först modellerade som reliefer i vax och därefter utförda som gipsstuckaturer av Pehr Ljung. Dörröverstyckena var Ljungs receptionsstycke som ornamentsbildhuggare. När han under större delen av 1787 arbetade med dem besökte Gustav III honom i ateljén ett par gånger i veckan för att personligen övervaka tillkomsten. De sparades ut i vitt när grunden målades ljusblå av Lars Bolander och omgavs slutligen av skurna lister. Samma tekniska förfaringssätt utnyttjades för tolv vertikala väggfält, vilka var 5 alnar höga, samt 1 aln och 4 tum breda.¹²⁵

De tolv stora väggfälten uppvisar identiska kompositioner (bild 26). Lejonben, förbundna med pärlband och akantus, bär upp en plåt med en akanthusväxt, vilken omges av ett svanpar samt av kottförsedda olivstjälkar. Lyran ovanför höljes av en lotusfestong fastbunden i en ten, på vilken det står en, med ax, frukt och spirande lotus, fylld korg flankerad av lotus och lekyter. Två av frukt och ax mättade ymnighetshorn sluter tätt an till en mask, som synes bära på en lagerkransad kärve. Slingrande ormar möts av fjärilar och antitetiska gripår, som mellan sig har en vas fylld med en kottkrönt olivkvist och av frodiga rankor. Överst lyfter ett duvpar från lotusbehängda stänglar uppåt.

Lejonet, som således kom att utgöra fundamentet för resten av bildpro-

BILD 26. *Väggfält i Salongen.*

FOTO: Alexis Daflos, Kungliga Husgerådskammaren

grammet, betecknade det jordiska, men dessutom modet, styrkan och nåden hos en herre.¹²⁶

On a employé le Lion pour désigner la terre parce qu'il est le premier des animaux terrestres. Ce fier animal est aussi pour cette raison l'image de la Dignité Royale, la symbole de la Royauté.

Svanarna var musikens och poesins fåglar. I lyran återkom samma tema, då den representerade pastoralen och den heroiska poesin, framkallad i en fulländad harmoni.¹²⁷ Olivstängeln stod både för fruktsamheten och som fredssymbol, medan den avslutande kotten betecknade den alstrande kraften.¹²⁸ Genom lekyterna, den överfyllda korgen och ymnighetshornen indikerades naturens rikedomar.¹²⁹ Den bevingade Medusa bar på huvudet vassen omgiven av den oförgängliga lagern, segersymbolen för "la Valeur et la Vertu".¹³⁰ Ormarna betecknade tidsförloppet, medan fjärilarna symboliserade själen som livsprincip.¹³¹ Gripen stod som sinnebild för en ny era, där vinrankorna symboliserade välståndet, framsprunget genom en jordisk och himmelsk förening.¹³²

Kompositionen, som till sin uppbyggnad kunde uppfattas som tredelad, utmärktes av ett antal symboler vilka framhävdes som "point de vue" i ett väggsceneri där den spröda groteskornamentiken graderades till fond, vilket både till stil och till innehåll nära slöt an till den augusteiska klassicismens formförråd. Gustav III förknippade sig gärna med antikens stora män, både utifrån 1700-talets tolkning av Apollo som ett porträtt av Augustus och med kejsaren som historisk förebild, vars estetiska uttrycksmedel han således för egen del villigt adapterade. För konstnären, liksom för hans uppdragsgivare, stod det klassiska som ett föredöme av det förgångna. Det ska emellertid vara osagt om Masreliez hämtat inspiration till just dessa motiv direkt i Rom, eller från någon av 1700-talets aktuella mönsterböcker.¹³³ Väggfältens nedre parti avslöjade en till synes lättsam karaktär, där akantusväxten bildade bas för lyran, svanarna och de smäckra olivstänglarna. De, jämte griparna och lagern, var samtliga attribut som i allmänhet tillägnades guden Apollo.¹³⁴ För Gustav III, som identifierade sig med Apollo, var syftet med den rika ansamlingen av symboler i främsta hand att åskådliggöra det kulturella program som han ansåg sig ge kraft åt och som speciellt kom att belysas i uttydningen av lyran "Par la Nature et par l'art".

Likasom Naturen och Konsten hulpits åt i detta instrument, at frambringa något vackert och ljuvligt, så ser man äfven i bland människor snillen, hvad tillökning i fullkomlighet et godt naturligt förstånd får igenom lärdom och öfning. Här är alltså en påminnelse för hvar och en, at uppbruka sina gåvor til andras nytta och nöje.¹³⁵

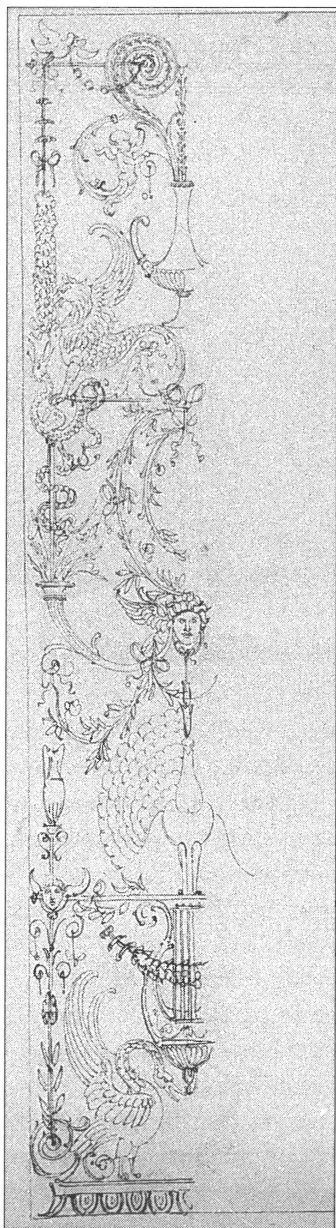

BILD 27. *Louis Masreliez, förslag till väggefält i Salongen, NM 1938/1875, Nationalmuseum.*

FOTO: Nationalmuseum

Det mellersta partiet inleddes med den av frukt och säd fyllda korgen. Som sinnebild underströk den betydelsen av "det som är nyttigt ihop med det som är angenämt".¹³⁶ Det var således samma motiv som förekommit i överstyckena och som här givits en central position. Det var också den enda symbolen som skiftats ut från Masreliez' förstudie till väggefälten (bild 27). Om det mitt i bilden förekommande Medusahuvudet skrev Honoré Lacombe de Prezel i sitt ikonologiska lexikon 1756: "Il paroît que cette tête étoit l'ornement le plus ordinaire que les anciens Héros mettoient sur leurs boucliers".¹³⁷ Tillsammans med olivkvist och lagerkrans anspelade Medusa på den militära gloria som Gustav III vid denna tidpunkt så hett eftersträvade. Den därpå följande kärven symboliserade en riddarorden. Vasaorden instiftades av Gustav III den 29 maj 1772 och tilldelades svenska och utländska män "för förtjänster om jordbruk, bergshantering, konst, handel, industri, hantverk och undervisning, för nyttiga skrifter i dessa ämnen, samt för väl förrättade allmänna värv och uppdrag".¹³⁸ Kungen var dess herre och mästare. På Masreliez' förstudie hade detta utrymme sparats ut, vilket skulle kunna tyda på att det var upp till kungen själv att bestämma hur det skulle utformas. I den övre delen skulle, som ett bestående resultat av hans statsmannagärning, vasen och griparna samt duvor, oliver och vinrankor ge form åt ett nytt tidevarv, kännetecknat av ett land i fred och välstånd under Gustav III:s ledarskap.¹³⁹

Vägg och valv skildes åt av en bred profilerad kornisch dekorerad med pärl- och äggstavar. Det välvda sexkantiga taket bestod av en bronsstomme belagd med träpanel som putsats.¹⁴⁰ Det ströks med limfärg av Lars Bolan-

BILD 28. Detalj av taket i Turkiska paviljongen.

FOTO: Alexis Daflos, Kungliga Husgerådskammaren

der, som lät vita ornament framträda mot blå botten (bild 28).¹⁴¹ Utsmyckningen, som påminde om draperiförsedda ramar, vilka tedde sig som öppningar mot himlavalvet, strålade samman mot evigheten, representerad av den sexuddiga stjärnan omsluten av cirklar och bårder. Med draperierna och stjärnan knöt man an till byggnadens yttre utsmyckning. Stjärnan och månskärnan var en ofta förekommande ensemble som uttryck för överhöghet i den orientaliska världen. Den hade funnits med som ornament över fönster och dörrar i exteriören på Pipers ursprungliga förslag från 1785, men byttes sedan ut mot draperimålningarna.¹⁴² De utsparade partierna där emellan uppvisade, förutom helt små Jupitermasker, liknande motiv i form av ymnighetshorn, svanar och arabesker som dekoren nedanför. Enligt 1700-talets sinnebildskonst skulle motiven också på detta sätt upprepas, eftersom det var viktigt att man i föreställningen inte gick utom det system, ”hvarom på annat ställe är påmint”.¹⁴³ I det tidigare citerade brevet till Gustaf af Sillén påstod Masreliez att förkärleken för den vita och blå färgen var på upphällningen. Att man trots det, både i den fasta och lösa inredningen, så konsekvent tillämpade dessa färger, skulle kunna bero på den inneboende symbolik som man tillmätte dem. Den blå färgen betydde godhet och rättrådighet, medan den vita stod för trohet och redlighet. Det torde således vara ett ytterst medvetet val

som Gustav III själv träffade att, som tecken på den duglighet som han ville tillerkänna sig, utnyttja *camaieu bleu* måleriet för att åskådliggöra så abstrakta begrepp som karaktärsdrag och därmed förstärka det språk som väggar och tak talade.¹⁴⁴

Det blev även Masreliez som kom att, som det sista ledet i den konstnärliga kompositionen, styra och forma grundragen i den lösa inredningen, vilken partiellt korresponderade till den yttre apparitionen. Han har nämligen ritat de sex, 4 alnar långa och i tvenne avdelningar vinkelställda divaner, som var placerade utmed väggarna. Varje divan bestod av ett par förgyllda och lackerade trägavlar, sadelgjordsbottnar samt av två tagelmadrasser utgörande sits och rygg, vilka skyldes av ett täcke i pärlblått kläde, kantade med breda oäkta guldfransar. Till sofforna hörde trettio större och mindre dynor överdragna med blått sidentaft och målade med en "hvit Bordure omkring, och en Arabesque Ornement mittut i".¹⁴⁵ Det var Louis Masreliez som målat stoffet till dessa och det är tillika enda gången som han själv figurerar i räkenskaper.¹⁴⁶ Möjligen har Masreliez även formgivit de tolv tripoder, som utfördes av Pehr Ljung och enligt honom var "rikt ornerade med snickare och svarfvare arbetet". De väggfasta tripoderna var blå- och vitmålade och avsedda för blomkrukor.¹⁴⁷ Brädgolvet täcktes av en stor sexkantig matta, "blå och vit af Engelsk Facon innehållande uti Spegel Wäder 126 3/8 alnar, samt 33 3/4 alnar Bordure". Den var levererad av C. M. Schönmeijers Enka. Mitt på mattan stod ett cirkelrunt fällbord av mahogny till vilket man förmodligen allt efter behov använt tolv vitlackerade karmstolar med bildhuggeriarbeten (bild 29). Stolarna hade stoppade säten och ryggar och var klädda med blått taft överdraget med broscherad kammarduk och kantat med silkescantille. För att skydda dem, var de dessutom försedda med blå och vit randig lärft. Med fäste i kupolens stjärnprydda nav, hängde ned över bordet en kristalljuslykta med ciselerat bronsarbete och med lampor.¹⁴⁸

Masreliez nämnde i sitt brev att det välvda taket hade väckt uppseende. Kungen, som bodde därute under denna tid, följde förstås det dagliga arbetet med intresse och spänning. Den 28 januari visades den nya paviljongen, som då bör ha varit någorlunda färdiginredd, upp för ett mindre sällskap med hertig Karls namnsdagsfirande som ytterligare en anledning. Då hälsades gästerna välkomna av storturken, som med sin uppvaktning erbjöd en soaré i sin seralj. Efter kvällens operaföreställning fortsatte festen på Stockholms slott med en maskeradbal, där ett harem framförde danser i samma turkiska stil.¹⁴⁹ Den verkliga invigningen ägde dock rum utan denna spektakulära framtoning och utan övrig kunglig medverkan några dagar senare, närmare bestämt den 3 februari. Den

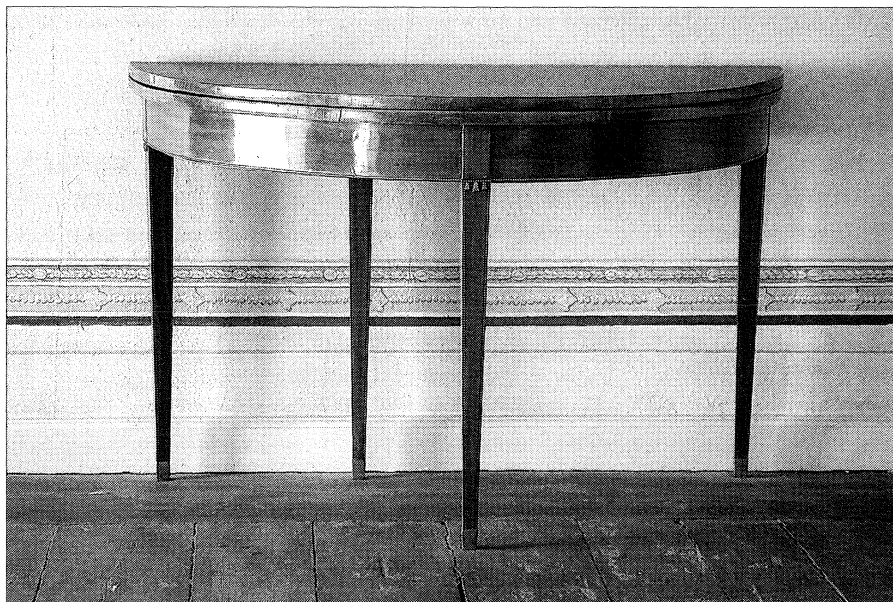

BILD 29. Bord i Turkiska paviljongen.

FOTO: Alexis Daflos, Kungliga Husgerådskammaren

tilldragelsen skildras av Gustav III själv, som vid det tillfället tog emot som ”Greven av Haga”, i ett brev till systern Sofia Albertina den 4 februari:

[J'ai donne apres l'opera un tres petit souper de vint personne ici a Haga pour inaugurer mon Kiosque qui est acheve. J'ai fait construire un corridor de Planches qu'un demonte en Ete pour communiqueer entre le Kiosque et la maison. ce Corridor est construit de Branches de sapins en dehors et en dedans il est peint en treylage sur de la toile on y a mit de distance en distance des petit poilles de fajence construit comme de collones sur lesquelles on a plasser des pots avec des arbusster. La gallerie est eclaire par des fenetres pendent le jour et par douce grandes Lampes le soir. cela produit un effet charment et on croit etre sous une feirilles pendent l'Eté d'autant plus que la poilles chauffrent parfaite L'interieur le Corridor est partage en deux par un petit vestibule pour empecher qu'entrant par La cour le froid ne penetra. tout le monde en arrivent entraient dans le Kiosque ou le C. de Haga fit les honneurs comme un simple Comte. Il y avait de Dammes La Comtesse Bielke, sa fille La Comtesse de Geer. La Comtesse Charles Piper les Comtesses Höpken, Lovenhielm Klinkovström et Adolph Piper et La Comtesse Erensvärd. Le hômes etoit Les Barons de Taubes et d'Armfelt. Le Comte de Dyben, Les Barons Wachtmeister, Cederhielm, Louis de Geer, Strömfelt, Essen, Les Comtes Erensvärd et Taub, le jeune le petit Möllersvärd, de Beche et moi. on prit de Chockollat on causat, on joua et surtout on regarda et on examminera tout les coins et recoins du nouveau Batiment j'usqu'au souper. Comme nous etions trop de monde pour trouver plasse dans la salle de maison j'avais fait arranger 4

petites tables dans le Corridor ou 5 personne avait piasse et sur chaque table il y avait un peu de fleurs anlieu de surtout comme il y avait justement 20 personne il y a eut 5 a chaque table 2 dammes et trois cavallier on tirra au sort et pour la premiere fois sans tricher je ne me asis pas a table je circulais entre les quattres, quand tout le monde fut assis cela faisait un coudeuille tres agreable on avait piasse dans le petit vestibulle la musique de Hallebardiers. Le souper fait tres gaie.¹⁵⁰

Det är inte utan en viss stolthet som kungen redovisade sitt senaste påfund och med bistånd från diverse inventarier bekräftas och klargörs berättelsen. Korridoren mellan Turkiska paviljongen och bostaden var 88 alnar lång, 4 alnar bred och 5 alnar hög. Den var uppförd hösten 1787 av bräder under brädtak och hade ett brädgolv, vilket medför att den sannolikt har löpt rakaste väg mellan de båda byggnaderna och på en sträcka som var någorlunda plan.¹⁵¹ Utanpå var den maskerad med tätt ställda granruskor som inte bara isolerade, utan som också kom den att sluta nära an till terrängen. Då man genom en särskilt inpassad, målad dubbel förstugudörr kommit in i den lilla vestibulen torde man finna att denna separerats från galleriet med två dubbla glasdörrar. Den långa gången, i sin tur, anslöt till paviljongens östra förrum med ännu en dubbel glasdörr.¹⁵² De fyra små låga kakelugnarna var försedda med bleckrör, varigenom röken mynnade ut, och har förmodligen därför placerats mot norrväggen, medan femton kittfönster med målade fönsterkarmar, varav två ovala, inbjudande släppt in söderns ljus.¹⁵³ På golvet låg flera långa ylemattor, som för att hållas på plats spikats fast i plankorna.¹⁵⁴ Den uppsända, med ringlande lövverk dekorerade vävtapeten, värmen från ugnarna, växterna i krukningarna och ljuset från lamporna gav tillsammans den önskade skönhetsupplevelsen och känslan av förlängd säsong.¹⁵⁵

Den täckta gången, till vilken Gustav III förmodligen hade hämtat inspiration i hertigen av Chartres' *Parc Monceau*, var tänkt att monteras ned under den varma årstiden.¹⁵⁶ Den stod dock kvar då Pollett gjorde sitt besök i augusti det året och den fanns även uppställd under vintern 1788. I mitten av december inviterades nämligen baron Evert Taube till Haga. Festen skulle börja klockan halv nio och omfatta ett femtontal både herrar och damer. Köksmästare Bonn skulle stå för maten, medan Taube ombads att infinna sig tidigare för att illuminera stället. Att man skulle bli så få, berodde enligt Gustav III på kylan, som tyvärr satte stopp för sittning i galleriet. För kommande år vet man inte med säkerhet om det verkligen utnyttjades, men enligt räkenskaperna spändes väggarna med väv, kakelugnarna sattes om och mattan spikades åter fast hösten 1789, vilket skulle kunna tyda på att det kom till användning in på nyåret 1790.¹⁵⁷

I början av januari 1788 startade Gustav III på allvar de förberedelser som kom att leda till ett krig mot Ryssland. Målet var ett större oberoende gentemot arvfjenden, en ändring av gränsen mot öster, men också att höja sitt eget och Sveriges anseende.¹⁵⁸ För sammanträffanden och konseljer var det viktigt med en rymlig lokal, som samtidigt erbjöd avskildhet. Turkiska paviljongen tillgodosåg dessa krav.¹⁵⁹ Just då sågs möjligheten för en militär framgång gynnsam, eftersom Ryssland försvagats genom strid med Turkiet. Det är inte uteslutet att detta faktum till och med inspirerat till paviljongens utseende, men framför allt kan det ha påskyndat färdigställandet. Konseljerna, till vilka Gustav III kallade, biträdd av sin närmaste rådgivare Johan Christoffer Toll och den edsvurne protokollföraren major Otto Wrede, bestod av en initierad minoritet.¹⁶⁰ Men det kunde också hända att någon i hemlighet befalldes ut till Haga tidigt om morgonen eller sent på kvällen, för att ensam med kungen konferera i någon diplomatisk angelägenhet.¹⁶¹ Trots alla framförda farhågor, startades efter en incident vid gränsen ett krig mellan länderna i slutet av juni, vilka, under hertig Karls befäl över den svenska flottan, drabbade samman i slaget vid Hogland, som slutade oavgjort den 17 juli 1788. I korta perioder befann sig Gustav III hemma. Under jul- och nyårsuppehållet 1789 var han officiellt förlagd med sitt regemente vid Karlberg, men spenderade mesta tiden på Haga. Kvällen före nyårsafton tillbringade han tvärs över Stallmästaregårdsviken på Bellevue, varifrån han sent om natten allena traskade hem.¹⁶² Det nya året vakades i gengäld in med desto mer festivitas. Aftonen tillbringade man på Stockholms slott där det spelades fransk komedi åtföljd av en stor supé. Kring midnatt begav sig emellertid kungen med ett utvalt sällskap till Haga för att fortsätta firandet under mindre pretentiösa former.¹⁶³ Carl Michael Bellman hade skrivit ett ”divertissement” i åtta scener kallat *Dramatiska Sammankomsten*, och uppgav som scenanvisning att:

Skådeplatsen är på Haga. Teatern föreställer en schouckh, där sessionsbordet till överläggning är framställt. I ett hörn står ett mindre bord med platåer. Många ljus upplysa konfektyrer, glas och buteljer.¹⁶⁴

Aktörer och aktriser i ombytta roller karikerade varandra och drev med teaterns stränga reglemente. Med direkt anknytning till Haga och den aktuella tidpunkten, framföres mot slutet följande sång:

Det nya året börjar sig
Med mån' i morgon bitti.
Då skriva vi – hör, tig ni, tig –
År sjuttonhundra nitti.
Håll truten på er, låt mig få

Ett rim ur hjärnan bråka
 Kring Haga stränder sku vi gå
 Ell' ock med bjällror åka.
 Men Gud bevare vår monark
 I detta årets skiften,
 Så att hans arm, i striden stark,
 Vår ovän slår till griften!
 Må se'n på denna park igen,
 Där blomsterfält sig kröka,
 För fosterlandets förste vän
 Minervas altar röka!

Trots den tokroliga fasaden lyste allvaret igenom. Men som ett svar på Bellmans evokation, ägnade Gustav III de första månaderna på det nya året åt inre statsangelägenheter, för att i mars återvända till Finland för fortsatt batalj.¹⁶⁵ Den 9 och 10 juli slogs "ovännen" inte alldeles "till griften", men en för Sverige acceptabel fred slöts dock i Värälä den 14 augusti 1790.¹⁶⁶ På Haga glömde man den nyårsnatten för ett tag krigets fasor och lät sig i stället väl roas. Vagnarna hade gått i tät trafik den kvällen med flera timmars väntetid på passagerare, i ett väder som enligt källorna "förtjänar ock att ihågkommas. Ännu nyårstiden hade ingen frost varit och ej annat än någon gång våt snö, som strax försvann. Jorden utan all kyla började grönska, och luften var sådan som vanligen i oktober månad."¹⁶⁷ Turkiska paviljongen kom därmed också i realiteten att fylla den tudelade funktion som arbets- och nöjeslokal som den invändiga dekoren förmålt. Korridoren utgjorde dessutom en länk mellan gammalt och nytt. Inte bara i rum, utan även i tid, för samma år skulle Gustav III lämna "det egentliga eller numera så kallade Gamla Haga" för att slå ned sina bopålar på Nya Haga.¹⁶⁸

Den privata sfären

I mitten av december 1790 flyttade Gustav III in i "Konungens paviljong" eller "Lilla Slottet". Det var det före detta boningshuset på Brahelund, som av Olof Tempelman byggts om, men som ännu vid inflyttningen inte var helt färdiginnrett.¹⁶⁹ Från dess udde erbjöds en vidsträckt vy över Hagas vikar och holmar bort mot Tivolis höjder och Frescatis ängar samt ner mot Stallmästaregårdsviken och Bellevue. Där bortom kunde man skönja Stockholms slott, kyrktornen och flera andra av stadens byggnader (bild 30).

Gustav Philip Creutz hade, efter några år som sändebud i Madrid, 1766 erhållit ministerpost i Paris, där han 1772 avancerat till svensk ambassadör.

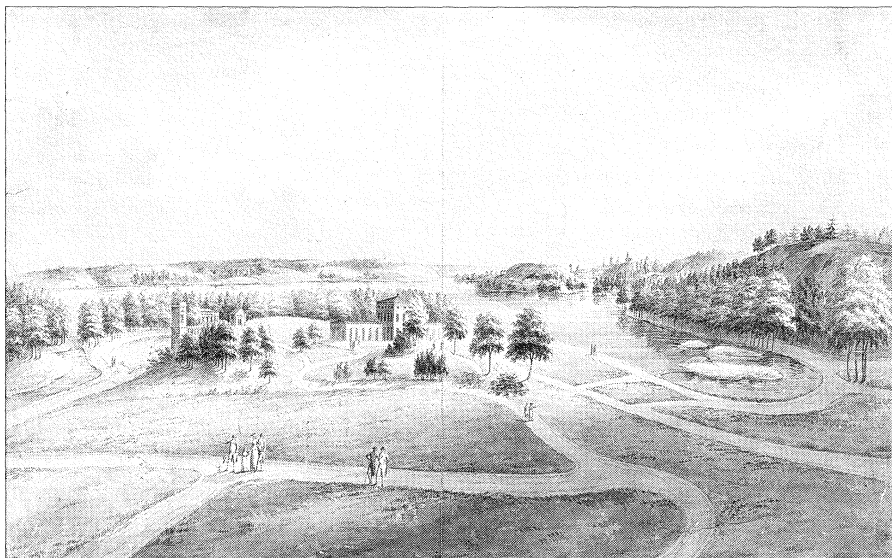

BILD 30. Johan Niklas Byström, "Utsikt över Haga lustslott" 1803, Dav. nr 1488. Uppsala universitetsbibliotek.

Under sin långa vistelse i Frankrike tillägnade han sig inte bara de nya upplysningsidéerna och estetiska mönstren, utan kom med sin position i händelsernas centrum både att verka politiskt som ett smidigt redskap för Gustav III i samband med statsvälvningen och som en kulturförmedlare mellan de två länderna. Efter hemkomsten 1783 utnämndes han till riksråd, kanslipresident och Uppsala universitets kansler. Han hyrde då ett område vid Bergshamra gård, vilket framgent skulle gå under benämningen Tivoli. Med hjälp av Pipers ritningar påbörjades planeringen av en engelsk park. Ansvar för arbetet med trädgårdsanläggningen övertogs emellertid av Gustav III efter Creutz' död 1785.¹⁷⁰

Våren 1791 upplät kungen åt Gustav Mauritz Armfelt och hans familj på hundra år Ulriksdals storäng, som låg tvärs över viken från Haga sett, mot ett årligt arrende av 20 RD Specie. Området, som efter inspiration från Italien kom att kallas "Friscati", hade tidigare legat under "Gamla Ladugården" för att senare tillhöra Norrbrunn. Totalt omfattade det en areal av 162 tunnland och 20 kappland åker och öppen mark, en stor inhägnad del av Djurgården, jämte två torp med gårdstomter. Uppdraget att rita en bättre bostad gick till Desprez, men hans förslag till en byggnad i nyantik stil, belägen alldeles nere vid strandkanten, realiserades aldrig. I stället lät Armfelt uppföra ett mindre boningshus längre upp i ängen och en ladugård borta vid landsvägen. Samti-

digt började en park utmed Brunnsviken sakta ta form. Den frikostiga donationen verkställdes dock inte utan förbehåll, ty i händelse av Armfelts eventuella frånfälle ansåg sig Gustav III ha rätten att själv lösa in egendomen.¹⁷¹

På Bellevue vid Roslagstull besökte Gustav III Carl Sparre, kungatrogen överståthållare, riksråd och resällskap åt honom i Italien. Malmgården hade tidigare tillhört Johan Pasch, för att 1772 ingå i familjen Rehns ägo. 1782 köptes den av Sparre. Den omfattade då ett tvåvånings stenhus, ett kastell, en stor terrass samt ett mindre lusthus i trädgården.¹⁷² Men Sparre nöjde sig inte med gården som den var. Kort efter övertagandet uppfördes, mitt emot det gamla boningshuset, en ny träbyggnad i tre plan med högt brutet tak och utstyrd med fönsterluckor, balkong och flankerande kolonner kring entrén.¹⁷³ Även trädgården omformades på så sätt att den skulle svara mot den engelska parken på Haga. 1784 ritade Piper en första generalplan, vilken fick revideras två år senare, då området utökats genom Gustav III:s upplåtelse av Stallmästareholmen till överståthållaren.¹⁷⁴ Med åren blev också kungens besök tätare och intresset för Sparres hälsa allt större. Efter Sparres frånfälle den 28 juni 1791 var han, med vetskap om dennes dåliga ekonomi, genast beredd att tillskansa sig Bellevue.¹⁷⁵ Bouppteckningen var officiellt slutförd den 27 september. Ett kontrakt skrevs också mellan Gustav III och Sparres borgenärer, men redan den 7 oktober, innan den betingade köpeskillingen hade utbetalats, försökte kungen vid en *dejeuner* på Bellevue att genom ett gåvobrev lämna över malmgården till broder Karl, som dock avböjde med hänvisning till skuldbördan. Donationen skulle nämligen först träda i kraft sedan Karl både erkänt sig villig att betala medföljande räntor och avgivit en försäkran om att Bellevue, i händelse av hans och hustruns bortgång, skulle återgå i Gustav III:s disposition. Egendomen stannade sålunda tills vidare hos Gustav III själv.¹⁷⁶ Vid samma tid torde en ritning av honom till ett lustslott som påminde om hans egen paviljong, men som var avsett för Bellevue och hertigen, ha tillkommit, vilket ytterligare bekräftar hur målmedvetet han gick till väga för att kontrollera sin omgivning.¹⁷⁷

Gustav III såg gärna att hans vänner höll sig med lantställen, vilka framstod som kompletterande modeflugor till stadsvåningen, och om han kunde hjälpte han dem. Allt eftersom de politiska orosmolnen hopade sig, ökade naturligtvis också hans behov av att knyta sympatisörerna närmare till sig. Men inga åtaganden skedde utan sådana villkor att de i slutändan mest gynnade honom själv. Med införlivandet av Bellevue slöts cirkeln kring Brunnsviken till vad som kunde uppfattas som en privat sfär och som även i praktiken skulle komma att innebära en ren utvidgning av Haga.

Från Lecturerummet i den nya paviljongens södra flygel kunde Gustav III också skymta den plats där Haga gård en gång låg. Det hade på den tiden varit den orörda naturen på behörigt avstånd från staden, som särskilt väckt hans uppmärksamhet. Påverkad av Jean-Jacques Rousseaus utvecklade tankegångar om människan som till sitt ursprung varken är ond eller god, men som fördärvas av civilisationen, sökte man sig vid 1700-talets andra hälft inom de bildade kretsarna över hela Europa tillbaka till lantlivets enkla behag och till den fria vilda naturen. Rousseaus idéer nådde Sverige i ett skede när den besuttna jordadeln hade ersatts med en ämbetsmannaklass och de gamla sunda seder-na hade fått ge vika för ett njutningsfyllt leverne i lyx. Inom ekonomin hade handel och industri drivits fram på bekostnad av jordbruket. Som en reaktion på denna kulturella förkonstling uppstod en längtan efter ett annorlunda samhälle med fasta etiska och patriotiska ideal.¹⁷⁸

I Rousseaus kölvatten följde fysiokratismen, vars främste företrädare var den franske författaren Victor de Riqueti de Mirabeau. Han såg jordbruket som grundval för alla näringar. Odlaren och hans möda skulle hedras. I sin bok *L'Ami des Hommes*, som fick stor genomslagskraft, förhärligade han, med den antika republiken som moraliskt föredöme, bondens enkla och dygdiga liv. Mirabeau vände sig i synnerhet mot merkantilismens starka tro på penninghushållningen. Äregirigheten skulle efter romerskt mönster i stället styras genom att staten belönade medborgarna med sådana hedersbetygelser att de samtidigt tjänade till uppbyggelse för andra. På så sätt erhöles både ekonomisk och moralisk pånyttfödelse. Vidare pläderade fysiokraterna för åtgärder till förbättring av åkerbrukets teknik och lantbefolkningens sociala ställning. Här hemma blev Carl Fredrik Scheffer och Johan Fischerström ivriga förkunnare av samma budskap. Gustav III hade, genom Carl Gustaf Tessins och Scheffers försorg, redan som ung kommit i kontakt med deras idéer. På kröningsdagen den 29 maj 1772 instiftades, som ett bestående resultat av de intryck som han hade tagit av fysiokratismen, förtjänsttecknet Vasaorden och tre år senare släpptes spannmålshandeln till böndernas fromma fri.¹⁷⁹ Honnören för de agrara näringarna beundrades av skalden Oxenstierna, som hyllade kungen i sitt första utkast till poemet *Skördarne*, tillkommet mellan åren 1772 och 1773, och exemplifierad nedan med en strof i slutet av första sången.¹⁸⁰

Nog länge hos vår värld dess id föragtad var;
 Men i en uplyst tid och i en Gustafs dar
 Man skatta vet en konst, bland alla mäst nödvändig.
 Den trägna Åkerman, i jordens skötsel händig,
 Att odla hennes fällt tror ej en omsorg tung

Som gör hans eget gagn och älskas af hans Kung.
 Han Vasars Orden ser till lön åt fliten ämnas,
 Och ärans sinnebild åt stilla landtman lämnas.¹⁸¹

I januari 1767 publicerades den politiska romanen *Bélisaire*. Bakom boken stod den franske författaren och medarbetaren i Encyklopedien Jean-François Marmontel, som sex år tidigare hade låtit trycka sitt manuskript till *Contes Moraux* i tidskriften *Mercur de France*.¹⁸² I den sedelärande berättelsen om Belisarius använde sig författaren av den östromerske fältherren som språkrör för att föra fram sina idéer rörande dygdernas betydelse för det oöverträffade ledarskapet.¹⁸³ Kort efter utgivningen översände Marmontel, som var nära vän till både Creutz och Ulrik Scheffer, ett dedicerat exemplar till kronprins Gustav. I juni tackade denne för gåvan i ett brev där han prisade författaren och hans verk.¹⁸⁴ Hela Marmontels litterära produktion ingick för övrigt i det bibliotek som Gustav III sedermera köpte in ur Creutz' kvarlåtenskap och som han lät placera i den nya paviljongen.¹⁸⁵ Det var också sommaren 1767 som hans vistelse på Haga gård blev bekant för omvärlden. Man hade då varit särskilt mån om att framhålla den "Salon de Verdure" som nyligen hade uppförts och, som en för tidpunkten "tableau bien vendu", hur enkelt man uppträdde i det gröna.¹⁸⁶

Gustav III träffade, som kronprins, personligen ett flertal av de ledande upplysningsfilosoferna i de litterära salongerna, eller med Creutz' hjälp vid enskilda möten i Paris våren 1771. Oaktat att han upplevde dem som trevligare att läsa än att umgås med, insåg han helt visst vilket ömsesidigt propagandavärde sådana förbindelser kunde innebära. Bland dem fanns Marmontel. Hans centrala position och hans goda förhållande till alla filosofiska läger gjorde honom till ett lämpligt verktyg när det gällde att vinna den upplysta opinionens gillande för en furste som ville ge sken av att i framtiden driva en modern politik.¹⁸⁷ Nu skulle det emellertid bli så, att denne furste redan i Paris fick avge en konungaförsäkran för att sedan skynda tillbaka till Sverige och som regent öppna en ny riksdag den 25 juni.¹⁸⁸ Det var också i oktober det året som Gustav III beslöt sig för att lösa in den ständiga besittningsrätten till Haga gård.¹⁸⁹

Under våren 1772 försämrades den politiska situationen. Hattar och mössor kom på kollisionkurs med varandra i en strid som främst gällde ofrälse rätt till högre ämbeten. Inom officerskåren utbredde sig samtidigt ett missnöje med avlöningsförhållanden och hotande nedrustningsplaner. De stora missväxtåren 1771 och 1772, med flera bondeuppror som följd, förvärrade såväl ekonomin som det politiska läget ytterligare. Planer på en revolution började att ta form. För detta ställdes kungen ansvarig och man övervägde till och med att arrestera honom. När tillståndet hade blivit så kritiskt att en uppgörelse inte längre

kunde undvikas, skred Gustav III med franskt stöd till handling den 19 augusti i en oblodig statskupp på Stockholms slott. ”Konungen war blottad på alt; men han fant alt inom sig sielf. Hans försigtighet, Hans ståndaktighet, Hans mod, rättare sagt, Hans Dygd ärsatte al brist”, hette det i *Almänna Tidningar*.¹⁹⁰ Till modern skrev han sent den natten att han hade tvingats till att riskera ”le tout pour le tout”.¹⁹¹ Dagen hade börjat med att kungen mycket tidigt om morgonen hade intagit nattvarden. Vid halvåttatiden begav han sig ridande till Arsenalsgården för att inspektera Svea livgardes exercis. Så snart denna var avslutad följde han till fots vaktparaden tillbaka till Slottet, där officerare och underofficerare fick order att infinna sig i Rappportsalen i Högvaktsflygel. Inför gardet höll han så ett tal där han vädjade till dem att med honom göra gemensam sak för landets väl. Men enligt *Almänna Tidningar* utgjorde talet i lika hög grad en ”liflig målning” över hans egen beklagansvärda belägenhet. Efter en stunds tystnad skallade jaropen. Ur fickan tog han då några papper. Det ena, som han lade på bordet, var avsett för officerarna, att med sina namunderskrifter försäkra sin trohet. Själv satte han två fingrar i luften, medan han från den andra lappen läste upp följande korta ed.¹⁹²

Jag försäkrar härmed at mit enda upsåt är at återsätta Lungen i mit Kiära faderne-land igenom sielfvålde förtryckande Aristocratiska mackdens afskaffande samt den urgamla svenska frihetens uplivande samt Svergies gamla Lagars återstälände som de för 1680 varit Jag afsäger mig nu som jag redan dett gjort det förhateliga konungsliga Envälde eller den så kallade Souverainiteten anseende, nu som förr, för min största ära at vara den förste medborgare i bland et rättsskaffens fritt folk. så sant mig Gud helper til Lif och siäl.

Stockholm Slott den 19 Augusti 1772

Gustaf¹⁹³

Gustav III:s målsättning var alltså att göra slut på självsväldet genom att avsäga sig suveräniteten och som den förste medborgaren bland ett fritt folk skapa lugn. Det var samma paroll som han hade använt sig av i talet till ständerna vid riksdagens början.¹⁹⁴ I *Almänna Tidningar* menade man att hans personliga egenskaper hade haft en avgörande betydelse för såväl genomförandet som utgången. Det förefaller som om Gustav III hämtade inspiration från *Bélisaire*, vars författare hade intagit en snarlik ståndpunkt. Det brev som han, till svar på Marmontels gratulation, skrev fram på höstkanten, visade sig dessutom framstå som ett eko av Belisarius resonemang.¹⁹⁵ Marmontel hävdade nämligen att ett styre skulle vara präglad av tolerans och humanitet med bruk av dygden som en förutsättning för det rätta handlandet. Regentens syssla var, med äran som ensam drivkraft, folkets lycksalighet. Lagarna, vilka var ett sammanstämmande av allas vilja, skulle vara tydliga och lätta att begripa. Då

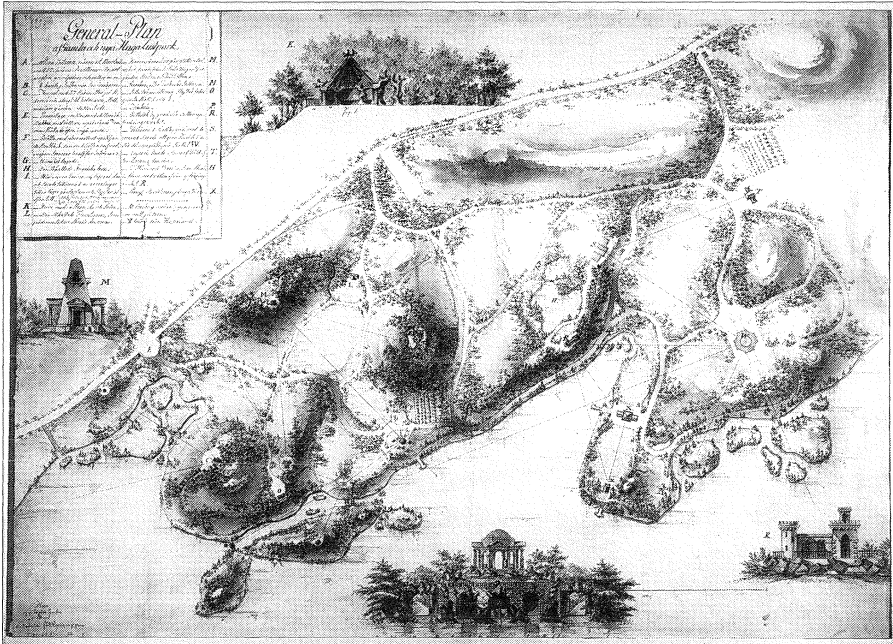

BILD 31. Fredrik Magnus Piper, "General-Plan af Gambla och nya Haga Lustpark. Plan of the English Garden at Haga, ordonnatore F. M. Piper in the Year 1781, 82, 83... 86", Pi-a 1, Konstakademien.

kände medborgarna sig fria och älskade sin överhet.¹⁹⁶ Regeringskonsten liknades vid lantbruket och som prov på nöjda undersåtar nämndes bönderna; "ju mer deras lefnad är tarfvelig och hoffsam, ju mera man finner dem måteliga och toliga". Det gällde att som en enkel människa inskränka sina behov och kungen förordades att själv föregå som exempel.¹⁹⁷ I *Dagligt Allehanda* hade man veckan före statsvälningen gjort en presentation av Haga gård och Gustav III hade höjts till skyarna som föredöme.¹⁹⁸ Förvärvet låg således rätt i tiden för en upplyst monark vars färska roll krävde rätt inramning för att bli trovärdig.

Av Johan Niklas Byströms akvarell från 1803 framgår det att parken ännu inte fått den lummiga grönska med den måleriska form och färgverkan som Piper på sin senare generalplan hade tänkt sig (bild 31). Men sedan 1785 hade det rått en febril aktivitet och man hade efter hans riktlinjer försökt att förverkliga de idéer som skulle svara mot tidens estetik och andliga behov. Naturen skulle tillrättaläggas så att den i möjligaste mån såg orörd ut: "Att lyssna till platsens genius". Drömmen om en återupplevelse av ett okomplicerat levnadssätt, ett nytt Arkadien där människan levde i enhet med sin omgivning,

hade sina rötter i den antika poesin, skildrad i Theokritos' herdeidyller och i Xenofons skrifter. Tankegångar som återkom i upplysningsfilosofernas moraliska reflexioner.¹⁹⁹ Sålunda anlades slingrande vägar omkring stora gräsmattor ute på Haga. Oregelbundenheter och höjdskillnader utnyttjades, så att övergången från en vy till en annan fångslade fantasin. Mellan lövdungar och ut mot fjärden skymtade en närmast standardiserad rekvisita av byggnader. Klassiska tempel och tält, en ruin eller grotta samt olikartade paviljonger samkomponerades som ersättning för de exotiska naturscenerier som annars skulle te sig omöjliga att uppleva, men som kunde leda tankarna mot bestämda företeelser eller väsen. Somliga projekt var Pipers, andra av Desprez, men endast ett fåtal kom på plats. Utanför "gränsen" tjänstgjorde de vilda skogspartierna som en erinran om människans skapande av ordning ur kaos.²⁰⁰ 1794 omarbetade Oxenstierna *Skördarne*. Den åttonde sången, som handlade om den engelska parken, hade kunnat vara en beskrivning av Haga i diktad form.²⁰¹ Föregående sommar hade skalden hyrt Armfelts Frescati. Till vännen och värden skrev han angående Gustaf Adolf Reuterholms bosättning på Gamla Haga, att Brunnsviken, som förr var så liten, nu hade blivit bredare än oceanen.²⁰² En anmärkning där Oxenstierna inte bara bekände politisk färg, utan som även tyder på att man upplevde området som en enda park och att denna, såväl som Gamla Haga, intimt förknippades med Gustav III:s person.

Att använda trädgården som scenrum var ett arv från renässansen och barocken. Under 1700-talet blir emellertid gränsen flytande mellan permanenta byggnader försedda med spektakulära fasader, de tillfälliga kulisserna och naturen. Var och en bildade en egen tableau som integrerades i själva skådespelet, i avsikt att förstärka dess illusoriska verkan. Roande spektakler, där natur och arkitektur i kombination bildade scenografi, var företeelser som Gustav III växte upp med. Som barn hade han hälsat modern utklädd till mandarin, då Kina slott skänktes till drottningen som födelsedagsgåva 1753.²⁰³ Det föll sig därför naturligt att man som förlustelser utövade tornerospel med högvaktstålt som fond, eller att man genomförde gondolfärder på vattnet och att nymfer och mytologiska gestalter lekte i lundarna. Antingen Gustav III hälsade gästerna som storvisiren vid Turkiska paviljongen, eller som "en helt vanlig greve", gavs arkitekturen den aktuella innebörd som sammanföll med hans ambition just då. I det ena fallet anspelade man med subtila medel i den inre och yttre utsmyckningen på det som var turkiskt, i syfte att stärka omvärldens sympati för det förestående kriget mot Ryssland. Vid den andra festen hade väggfältens motiv fått åskådliggöra föreningen av de båda honnörsbegreppen "frihet och välfärd", vilka svarade mot de förväntningar som fanns på en furste som jämställde sig med sitt folk. I linje med

BILD 32. Gustav III, F 475, Ungdomsarbeten, Uppsala universitetsbibliotek.

detta låg också bondstugan. Den var vanlig som scenbild på teatern och kunde följaktligen lätt skapa de rätta associationerna i folks medvetande.²⁰⁴ Med sin pittoreska allmogekaraktär blev den det enda svenska inslaget i en för övrigt brokig miljö och kom, som ett uttryck för medborgerligt patos, att symbolisera det nationella, i samma anda som man utvecklade det inhemska språket på teatern och som man 1778 införde en nationell dräkt.

Men det fanns ytterligare en föreställning knuten till den lilla stugan. Den betraktades som en syntes av allt som skapats, det vill säga livet självt. I litterära sammanhang förekom den som vinjett och representerade då vitterheten.²⁰⁵ Gustav III har tecknat sin bild av den i en av sina skrivböcker (bild 32).²⁰⁶ Marmontel hade i *Bélisaire* talat om rättrådigheten, modet och förnuftet som tillsammans utgjorde den visdom som kännetecknade de stora snillena.²⁰⁷ Det var i motgången och genom umbäranden som den vise erhöill sin uppbyggelse. Överflödet gav varken kraft eller tillförde sinnena något, men den furste som levde utan prakt skulle, såsom torparen i sin koja, finna tröst och styrka. Under sådana förhållanden kunde människan som en förnuftig varelse inte bara genom vetenskapen göra sig till herre över naturen, utan även genom moralen till herre över sig själv. Den ädle landsflyktingen Belisarius, som i torftig miljö hade ägnat sin tid åt ett kontemplativt leverne, blev i detta avseende en god förebild, medan hans hydda kom att beteckna vishetens boning.²⁰⁸

Den 19 augusti 1786 hade man lagt grunden till det stora slott som bland annat skulle inrymma den från Italien anskaffade skulptursamlingen, stommen i det tilltänkta museum, vilket skulle lyfta fram Gustav III som en kulturpersonlighet av rang. I de sånger som framfördes vid ceremonien liknades slottet vid ett "Nöjets tempel". Strax före avfärden tillbaka till Gamla Haga sjöng kören en sista sång, vilken nedan citeras. I den kopplades hyddan och äran samman.²⁰⁹ Detta tema fanns också med i den vers som kronprinsen läste upp på den andra stranden.²¹⁰ Förvandlingen av hyddan till ett "Ärans tempel" var bekant för kungen.²¹¹ I sin dagbok förvånades hertiginnan av Södermanland över att divertissementet, som skulle bli en överraskning, redan för honom var känt, vilket talar för att Gustav III hade inscenerat hela skådespelet själv.²¹²

Gån, för om til fullkomlighet
 Det verk som styres af vårt gille,
 Ren verlden GUSTAFS dygder vet;
 Men sjelfva hvilan af hans snille
 Bör teknas med odödlighet.

Kom, följ om GUSTAF än vid handen
 Så långt ännu vårt rike når:
 En annan Gud vid Haga stranden
 Mot honom ren til möte går.
 Ur hyddan den han återtager
 Han gick at vinna evigt namn,
 Och möts nu der af Ärans lager
 Den stund han skils ur Nöjets famn.

På våren 1786 restaurerade Gustav III den en gång av Lovisa Ulrika upprättade "Vitterhets Akademien". Dessutom instiftade han den alldeles nya "Svenska Akademien". Akademibygget omtalades av Hedvig Elisabeth Charlotta i mars månad, vilket innebär att förberedelser torde ha pågått en tid.²¹³ Genom sitt stora engagemang i dessa frågor, ansåg sig Gustav III ge liv åt en ny roll, ingående i den kungabild som till sin helhet både skulle falla tillbaka på traditionen och enbart förknippas med honom. Gestaltningen av "det vittra snillet" krävde emellertid även den sin speciella scenografi, vilket han uppenbart ansåg motivera inte bara ett fortsatt boende i det lilla trähuset, utan även dess uppflyttning till ett på höjden mer utmärkande läge.

Det är naturligtvis omöjligt att med säkerhet veta hur Gustav III tog sig ut när han vistades på Gamla Haga. Men det finns omtalat att han lade sig till med en ledigare stil.²¹⁴ I samband med statsvälningen hade han anspelat på forna dagar och, för att inte alltför mycket vika av från sina officerare, uppträtt i en enkel uniform à la Karl XII. "På Haga vid Stockholm uppehöll sig

konungen några dagar, nästan såsom okänd”, konstaterade Gudmund Jöran Adlerbeth i slutet av 1780-talet.²¹⁵ Den privata sfären var så till vida enskild egendom, men inte fri från insyn. Tvärtom låg det i Gustav III:s intresse att, som ett led i propagandan, hans förehavanden därute kom allmänheten till kännedom. Man skulle alltså kunna föreställa sig att han anpassade sig till rollen och framträdde som en *particulier* i Hagaparken, på samma vis som Serjel har tecknat honom på väg till dennes ateljé omkring 1780.²¹⁶

Att ”På Haga bo som Eremit”, diktade akademiledamoten Carl Gustaf Leopold om och till Gustav III i ett brev sommaren 1789.²¹⁷ I detta avseende ersatte boningshuset hyddan som morallbildande kraft och som en spegling av livsverket. Precis som med skonerten *Amphion* hade man utnyttjat en befintlig dekor i skilda syften. När huset återuppfördes hösten 1785 hade man dock, genom att byta ut den äldre beläggningen av tegel mot ett spåntak, förstärkt dess pittoreska yttre.²¹⁸ På liknande sätt bibehöll bottenvåningen, där besökaren förväntades ”antechamblera”, sin spartanska inredning. Johan Albert Ehrenström mindes att när han blev befalld ut till Haga ”var konungen redan klädd och hade gått upp i de öfre rummen”.²¹⁹ Till ovanvåningen hade endast ett fåtal tillträde. I de tre rummen för umgänge, kontemplation och arbete, omgav han sig med de attribut som anstod ett vittert snille. Det snävt tilltagna utrymmet och den ringa hovhållningen bidrog till att i mångas uppfattning göra honom påver. Det hörde emellertid till bilden. I annat fall skulle Gamla Haga varken ha framstått som den intellektuelles reträtt, eller metaforiskt verk för Gustav III själv.

Noter

Varmt tack till familjerna Björkman, Vahlne och Pousette, som med stor gästfrihet mottagit mig i sina hem på Gamla Haga.

- 1 R.A. Ericssbergsarkivet, Tessinsamlingen, Ulrika Lovisa Tessins (f. Sparre) samling. Inkomna brev 1766–1768, vol. 2. Brev från Fredrik Sparre till Ulrika Lovisa Tessin, daterat ”Stockholm le 10. juillet 1767”. Hennings, Beth, *Gustav III som kronprins*, Uppsala 1935, s. 147.
- 2 *Inrikes Tidningar* 6 juli 1767. Artikeln är daterad den 6 juni, vilket måste vara felaktigt eftersom kronprinsessan var född den 3 juli 1746.
- 3 R.A. Ericssbergsarkivet, Tessinsamlingen, Ulrika Lovisa Tessins (f. Sparre) samling. Inkomna brev 1766–1768, vol. 2. Brev från Fredrik Sparre till Ulrika Lovisa Tessin, daterat ”Stockholm le 7. juillet 1767”. U.U.B. F 429, ”Extrait d’une lettre de M. de Sparre du 7. Juillet 1767”. Utdraget är försett med Gustav III:s kommentar, vilket tyder på att Gustav III var mycket intresserad av den uppmärksamhet som hans förehavanden ledde till. Hennings, Beth, *Ogonvittnen om Gustav III*, Stockholm 1960, s. 41. U.U.B. F 419, Brev från Gustav III till Carl Fredrik Scheffer, daterat ”Carlberg ce 10 Juillet 1767”.

- 4 Pihl-Atmer, Ann Katrin, *Sommarnöjet i Skärgården*, Stockholm 1987, s. 20.
- 5 Hennings, Beth, *Gustav III som kronprins*, Uppsala 1935, s. 142. Egendomen inköptes av Adolf Fredrik, men betalades av ständerna.
- 6 U.U.B. F 419, Brev från Gustav III till Carl Fredrik Scheffer, daterat "Ekolsund ce 19 de Juin 1769" respektive "Eckolsund ce 17 de Novembre 1769".
- 7 Looström, Ludvig, *Gustav III:s Haga*, Svensk kalender, Stockholm 1891, s. 71.
Hennings, Beth, *Gustav III som kronprins*, Uppsala 1935, s. 142.
Fogelmarck, Stig, *Carl Fredrik Adelcrantz, Arkitekt*, Stockholm 1957, s. 126.
Ehrensward, Ulla, *Vasasamlingen, arkitekturritningar från 1600-1800-talen*. Stockholm 1984, s. 86.
U.U.B. F 429, Brev från Carl Fredrik Adelcrantz till Gustav III, daterat "Stockholm le 20 de Nov. 1770".
U.U.B. F 437, Handlingar rörande Kungliga hovet, lustslotten, teatern och hovstallet. Angående Ekolsunds trädgård nr 17, 19, 20 och 28.
- 8 U.U.B. F 429, Brev från Carl Fredrik Adelcrantz till Gustav III, daterat "Norrköping ce 4 d'Avril 1769".
- 9 Sl.A. Haga ritningar 1:1
- 10 Wollin, Nils G., *Svenska slott och herresäten III*, Stockholm 1932, s. 343.
- 11 Hedlund, C. Nathan, *Minnen och vår tids Haga*, Stockholm 1952, s. 20.
- 12 U.U.B. F 437, Handlingar rörande Kungliga hovet, lustslotten, teatern och hovstallet. Kontrakt daterat "Stockholm af 30 Julii 1771."
- 13 Hennings, Beth, *Ögonvittnen om Gustav III*, Stockholm 1960, s. 52, 54, 55, 60.
- 14 U.U.B. F 437, Handlingar rörande Kungliga hovet, lustslotten, teatern och hovstallet. Kontrakt av den 28 oktober 1771. Enligt en uppgift från 1792 skulle ett arrende om 160:46.10 RD. specie årligen betalas för Haga till "Pastorn i Solna".
R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 2. I Gustav III:s bouppteckning beskrivet som följer: "Det egentliga eller nu mera så kallade *Gamla Haga* til sin natur et Torp under Ulricsdahls Kungsgård, belägit i Stockholms län, Danderyds skeppslag och Sollna Sockn, hvartil besittningsrätten år 1772 af Högstsalig koningen inköptes för en summa af 3,333:16 Rd."
- 15 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, "Inventarium öfver befintliga Hus och Byggnader i Haga Kongl. Lustpark uprättadt i Maji månad År 1792", s. 16. Finntorpet bestod av en timrad, brädfodrad byggnad på stenfor och under brädtak. Den var uppförd i två våningar innehållande fem rum i varje våning. Torpet reparerades på 1780-talet, vilket också bekräftas i Haga räkenskaper 1785, trots att Piper ansåg att det endast "borde dekoreras på den sida som vetter åt parken."
- 16 Näsström, Gustaf, *Forna dagars Sverige III*, Stockholm 1962, s. 67.
- 17 Hidemark, Ove, *Så renoveras torp och gårdar*, Västerås 1982, s. 35.
Mångfalden av hus på Haga stämde väl med de instruktioner som fanns i 1734 års "Byggniga Balk" och som angav "Huru å tomt skall byggas. Tomt skall byggas till mangård och ladugård. I mangården skola vara stuga med förstuga och kammare, så ock gäststuga, där gården så stor är, källare, visthus och sädesbod, redskaps- hus och hemligt hus, port och lider."
- 18 Det som många i dag betraktar som husets grund, skulle kunna vara trädgårdens terrassmur. Vattenståndet i Brunnsviken sänktes 1,25 meter på 1860-talet, vilket innebär att avståndet mellan byggnad och vatten var mindre på 1700-talet.
- 19 Olausson, Magnus, *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*, Stockholm 1993, s. 458.
- 20 *Dagligt Allehanda* 12 augusti 1772.

- 21 Wollin, Nils G., *Svenska slott och herresäten III*, Stockholm 1932, s. 345.
- 22 *Gustav III och Lovisa Ulrikas brevväxling II*, Stockholm 1919, s. 212.
- 23 Linnerhielm, Jonas Carl, *Bref under resa i Sverige*, "Bref om Haga den 28 maj 1796", Stockholm 1797, s. 211.
KB. Engeströmska samlingen, Osign. 9, Konung Gustaf III:s Hof. "Pasquinade som stod på ena Väggen utaf Lusthuset på Haga och som visar nu varande folkets tänkesätt. 1780" Olausson, Magnus, *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*, Stockholm 1993, s. 460, 554. Lusthuset, målat som "spjeler", var förmodligen uppfört av korsvirke. Det flyttades från Karlberg till Haga i juli 1772.
- 24 Fersen, Fredrik Axel von, *Historiska Skrifter*, Stockholm 1869, s. 90.
Hochschild, Rutger Fredrik, *Memoarer I*, Stockholm 1908, s. 5.
Gustav III och Lovisa Ulrikas brevväxling II, Stockholm 1919, s. 324.
R.A. Schefferska samlingen. Brev från Gustav III till Ulrik Scheffer daterat "a Haga ce Lundi 10 juillet 1774".
- 25 Wollin, Nils G., *Svenska slott och herresäten III*, Stockholm 1932, s. 344. Trädgårdsmästare Slötväst står som inneboende de två första åren.
Ehrensward, Gustaf Johan, *Dagboksanteckningar förda vid Gustaf III:s hof I*, Stockholm 1878, s. 31.
- 26 Hennings, Beth, *Fyra gustavianska studier*, Stockholm 1967, s. 98.
- 27 Hahr, August, *De kungliga lustslotten*, Stockholm 1899, s. 319.
- 28 Sl.A. Ståthållarämbetet, slottshuvudböcker G I: 217–G I:233. (Räkenskaper för åren 1777 och 1780 saknas.) Förutom en ansevärd mängd ved utburen till Haga under januari, februari och mars 1773, förekommer endast sparsamma leveranser under 1770-talet. De längre och mer regelbundna vistelserna under 1780-talet bekräftas genom de ökade vedleveranser som gjordes från Karlbergs vedgård till Gamla Haga för uppvärmning av bostad och kök, och som uttryckta i "summa bördor à 18 på famnen" utgjordes av barr- och lövträ, samt av brännkol uttryckt som mått i läster.
G I: 217, (1772) s. 922.
G I: 218, (1773) s. 948, 950.
G I: 219, (1774) s. 901–903.
G I: 220, (1775) s. 673.
G I: 221, (1776) s. 596.
G I: 222, (1778) s. 1778.
G I: 223, (1779) s. 323–327.
G I: 224, (1781) s. 396.
G I: 225, (1782) s. 421–424.
G I: 226, (1783) s. 505–508.
G I: 227, (1784) s. 540–543.
G I: 228, (1785) s. 598, 601, 1032.
G I: 229 (1786) s. 425–428.
G I: 230 (1787) s. 576–579.
G I: 231 (1788) s. 765, 768.
G I: 232 (1789) s. 419–425.
G I: 233 (1790) s. 675, 684, 688.
- 29 Ehrensward, Gustaf Johan, *Dagboksanteckningar förda vid Gustaf III:s hof II*, Stockholm 1878, s. 112, 120, 125, 132, 144, 167, 189.
- 30 Stålhane, Henning, *Gustaf III:s resa till Spa 1780*, Stockholm 1939, s. 171.
- 31 Hjortzberg, Folke, *F M Pipers trädgårdskonst*, Lustgården, Stockholm 1934, s. 15.
Olausson, Magnus, *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*, Stockholm 1993, s. 457, 459.

- 32 K. A. Piper, Fredrik Magnus, Situationsplan Haga Pi-a 1,1.
Olausson, Magnus, *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*, Stockholm 1993, s. 460.
- 33 *Inrikes Tidningar* 5 september 1782.
- 34 Sirén, Oswald, *Kinas trädgårdar*, Stockholm 1950, s. 191.
Olausson, Magnus, *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*, Stockholm 1993, s. 462.
Curman, Sigurd, *Gustaf III:s första projekt till Hagaparken*, Svensk Tidskrift, Stockholm 1914, s. 485.
- 35 U.U.B. F 413, Ceremonialia, ordnar, hovfester m.m., Nr 74. Plan till casino av Gustav III. Stålhane, Henning, *Gustaf III:s resa till Italien och Frankrike*, Stockholm 1953, s. 59. Antecknade på baksidan finns italienska fraser. Gustav III hade en fransman, Pierre Noger, som lärare i italiensk konversation i Baden vid Giuliano, Pisa.
KB. M 215, G. J. Adlerbeth, Bref av en svensk, 66:e brevet, daterat "Venedig den 5 Maji 1784", s. 191.
- 36 K. A. Piper, Fredrik Magnus, Situationsplan Haga Pi-a 0,a. Tempelförslaget realiserades aldrig.
Sirén, Oswald, *Kinas trädgårdar II*, Stockholm 1950, s. 198.
- 37 U.U.B. F 437, Handlingar rörande Kungliga hovet, lustslotten, teatern och hovstallet. Nr 8. "Underdånig relation om det arbete som blifvit gordt vid Haga Anläggningar, ifrån d:1 October 1784 till d:1 October 1785.
- 38 R.A. K 50-51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 46. Avskrift av kontrakt daterat 18 november 1785.
- 39 R.A. K 50-51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 1. Avskrift av kontrakt daterat 26 november 1785.
- 40 Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 47.
- 41 U.U.B. F 437, Handlingar rörande Kungliga hovet, lustslotten, teatern och hovstallet. Nr 29. Avskrift av kontrakt daterade 9 respektive 11 november 1785.
R.A. K 48, Gustav III:s levnadsförhållanden och privata egendom. Köpehandlingar för Ekolsund den 9 respektive 11 november 1785.
Hochschild, Rutger Fredrik, *Memoarer I*, Stockholm 1908, s. 76.
- 42 Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 91, 97, 98.
ATA. Ritningar och handlingar rörande Haga slott och parken.
- 43 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, "Inventarium öfver befintliga Hus och Byggnader i Haga Kongl. Lustpark uprättadt i Maji månad År 1792", s. 14.
- 44 Ibid.
Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 91.
R.A. Kungliga Byggnadstyrelsens arkiv: Byggnadsteknisk undersökning 26 april 1976.
- 45 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, "Inventarium öfver befintliga Hus och Byggnader i Haga Kongl. Lustpark uprättadt i Maji månad År 1792", s. 14.
Sl.A. Haga F1:2, Handlingar angående fastigheter. Byggnadsteknisk besiktning. Rapport till ståthållaren den 31 december 1929, s. 1.
Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 19.
- 46 Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 63, 135, 183.
- 47 Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 163.
- 48 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, "Inventarium öfver befintliga Hus och Byggnader i Haga Kongl. Lustpark uprättadt i Maji månad År 1792", s. 14. Vid en förstoring av Isak Lithovs karta från 1770, visar det sig att byggnaden redan då var försedd med en yttre förstuga.

- Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 177, 179.
- Sl.A. Haga F1:2, Handlingar angående fastigheter. Byggnadsteknisk besiktning. Rapport till ståthållaren den 31 december 1929, s. 1. Förstugan har troligtvis ersatts med den nuvarande i två våningar. Dessutom har med åren ytterligare en förstuga tillkommit vid ena gaveln.
- 49 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, "Inventarium öfver befintliga Hus och Byggnader i Haga Kongl. Lustpark uprättadt i Maji månad År 1792", s. 14. 1 aln = 59,38 cm. Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 177, 192. Det finns inget som talar för att huvudbyggnaden efter flyttningen skulle skiftat färg från den gula kulör som den tidigare hade haft.
- 50 Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 175, 177, 195.
Sl.A. Haga räkenskaper 1786, s. 509. I november 1786 försågs även glasdörrarna med luckor.
Sl.A. Haga F1:2, Handlingar angående fastigheter. Byggnadsteknisk besiktning. Rapport till ståthållaren den 31 december 1929, s. 2.
- 51 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 292.
R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, "Inventarium öfver befintliga Hus och Byggnader i Haga Kongl. Lustpark uprättadt i Maji månad År 1792", s. 14.
- 52 Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 95, 192, 193, 194, 195.
- 53 Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 141, 191, 193, 194. "88 våder Pappers Tapeter till 4 rum 3 1/2 alnar långa".
R.A. Kungliga Byggnadsstyrelsens arkiv. Bevarade tapetfragment från Gamla Haga.
S.A.K. Bevarade tapetfragment från Gamla Haga. På underlaget, själva våden, som utgjordes av lumpapper med typiskt inslag av enstaka blå- och rödfärgade fibrer, målades för hand med pensel en limfärg bestående av animaliskt lim, naturlig krita, lite träkol samt pigment, på så sätt att färgen täckte hela tapeten. Förekommande små hål kan tyda på att våderna spänts fast med hjälp av nubb.
Tack till Margareta Ekroth Edebo, Konservatorsskolan i Göteborg samt till papperskonserver Helen Skinner, Stockholm, för all hjälp med hanteringen av tapetproverna.
- 54 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 292.
R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, "Inventarium öfver befintliga Hus och Byggnader i Haga Kongl. Lustpark uprättadt i Maji månad År 1792", s. 14. Av inventariet framgår det även att en kakelugn fanns i förstugan, i vilken av dem är dock övisst. Husets bredd medger knappast någon annan sträckning av trappan.
Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 75, 329.
- 55 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 289.
- 56 Sl.A. Haga F1:2, Handlingar angående fastigheter. Byggnadsteknisk besiktning den 12 november 1929, s. 1.
Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 189. Bården förefaller vara en kombination av arbete med schablon och fri målning med pensel.
- 57 Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 125.
Tack till slottsarkitekt Erik Langlet för hjälp med foton av kakelugnarna. Tack också till antikvarie Margareta Cramér, Stockholms stadsmuseum, för hjälp med dateringen av kakelugnarna.
- 58 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 289. Kammarjunkarens sängservis, bestående av madrass, pöl och två kuddar av parkum samt två bolstervarkuddar och ett stickat dubbelt kattunstäckes som troligtvis förvarades i kommoden, finns i bouppteckningen i stället förtecknat i sängkammaren. Beträffande kommoden står det i marginalen, jämte namnet de Besche, att den skulle vara borttagen.
Hochschild, Rutger Fredrik, *Memoarer I*, Stockholm 1908, s. 81. Hochschild nämner att kammarjunkare de Besche ständigt var med Gustav III på Haga. Möjligen fick han sedan möbelen som gåva.

- 59 Sl.A. Haga Fr:2, Handlingar angående fastigheter. Byggnadsteknisk besiktning den 12 november 1929, s. 1.
R.A. Kungliga Byggnadsstyrelsens arkiv. Byggnadsteknisk besiktning den 22 oktober 1976. Enligt en undersökning av väggarna 1976, fanns en på tapeten målad panel med cordonglister och draperier, vilken daterades till 1771. Bottentapeten i rosa med stora solrosor i mönstret bedömdes härröra från den tidigare ägaren, lagman Paléen, vilket skulle kunna stämma eftersom gården övertogs av Gustav III med ”de vid gården nu i rummen warande Pappers Tapeter”. Beskrivningen är emellertid rubricerad som ”Rum 206 Gustaf III:s skrivrum”, vilket ställer till problem, eftersom rum 206 enligt ritningar skulle motsvara det mellersta rummet i vindsvåningen, som inte var något arbetsrum. Kabinettet däremot tjänstgjorde, då byggnaden stod på dess förra plats och där Gustav III endast använde sig av de fyra rummen på bottenvåningen, just som ”Skrif-Kammare”. Enligt Lithovs karta från 1770, gick kabinettets västra vägg i linje med sängkammarens, vilket troligtvis ändrades när byggnaden återuppfördes. Möjligen uppstod efter kort tid förskjutningar eller sättningar i konstruktionen, vilket föranledde reparationen 1787.
Sl.A. Haga räkenskaper 1787, s. 1451.
- 60 Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 125, 195.
Sl.A. Haga Fr:2, Handlingar angående fastigheter. Byggnadsteknisk besiktning den 12 november 1929, s. 1.
Sl.A. Haga räkenskaper 1787, s. 1753.
Sl.A. Haga räkenskaper 1790, s. 1549. 1787 reparerades den blåvita kakelugnen i ”Skrif-Kammaren”. Ytterligare en uppgift förekommer 1790 då kakelugnar omsattes på Gamla Haga. Möjligen har träfötter då ersatts med socklar.
- 61 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 288.
- 62 KB. I.f.10. Johan Fischerströms dagbok den 9 mars 1773.
- 63 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 288. Med tanke på den övriga färgsättningen, är det troligt att sängkammarens sex karmstolar i grön schagg egentligen haft sin plats i förmaket.
Sl.A. Haga räkenskaper 1786, s. 509. I november 1786 försågs sängkammaren med dubbla fönster.
Sl.A. Haga räkenskaper 1788, s. 1713. Inköp av 7 alnar gult kläde som skulle räcka både till sängskärm och till omklädnad av soffan.
- 64 Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 125.
Sl.A. Haga Fr:2, Handlingar angående fastigheter. Byggnadsteknisk besiktning den 12 november 1929, s. 2. Sängkammarens kakelugn senare omsatt med sockel i brungrönrandig kakel.
- 65 Sl.A. Haga Fr:2, Handlingar angående fastigheter. Byggnadsteknisk besiktning den 12 november 1929, s. 1.
R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 288.
- 66 Ibid.
- 67 Lundh-Eriksson, Nanna, *Sofia Albertina*, Stockholm 1946, s. 159.
- 68 Sl.A. Haga Fr:2, Handlingar angående fastigheter. Byggnadsteknisk besiktning den 12 november 1929, s. 2. Den ursprungliga kakelugnen är nu borta och ersatt med en nyare modell. Endast den övre delen av nischen har bevarats med foder och båge.
- 69 R.A. Kungliga Byggnadsstyrelsens arkiv. Tapetprov från förmaket på Gamla Haga.
R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 288. Som en jämförelse till kungens säng, innehöll gästsängen i förmaket två madrasser två kuddar och en pöl av parkum, ett fjäderbolster, två bolstervarskuddar samt ett lärftfodrat kattunstäck och ett grönt siden-täck med kattunsfoder.

- 70 R.A. Ericsbergsarkivet, Hedvig Elisabeth Charlottas samling, koncept och egenhändiga anteckningar, journal januari 1786, s. 57. / ”Kungen är mycket mer tillbakadragen detta år än de föregående, han har fått en smak för Haga som är otrolig, han sover där alla nätter, ger levéer och några gånger till middag, men den mesta delen av tiden, är han på Haga om kvällarna i ett mycket litet sällskap, trots att detta misströstar ty vägen på vintern är mycket obehaglig, och för övrigt är det ett litet krypin, där man nått och jämt kan röra sig, Hela huset består av 4. små Rum på bottenvåningen, och 4. små vrår mycket lågt under taket, som Kungen har iordningsställt med mycken smak, men som är ena riktiga musfällor, Kungen sover i ett rum, där han genom att sträcka ut båda armarna kan nå båda dörrarna, och vänder han sig när han med samma lätthet fönstret och väggen; där finns inte precis någon säng, men en divan som utgör säng när man vill, för övrigt finns det tusen obekvämligheter med den där Hagavistelsen speciellt för främmande som kommer dit, ty där finns inte en enda vrå för tjänstefolket, som får bli utomhus under våra vintrars snö och stränga kyla, lider de, vilket är hårt för de som bryr sig om sina tjänare, det här huset är den gamla Hagapaviljongen som Kungen har placerat på en höjd där den återfinns; följaktligen av trä, mycket varm för ögonblicket men i längden fylld av en förening av kyla och blåst.” /
- 71 R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 69. Av bouppteckningen framkommer det att föremål flyttats från Ekolsund till Haga, men dessa har tyvärr inte gått att identifiera.
- 72 Hennings, Beth, *Fyra gustavianska studier*, Stockholm 1967, s. 160.
Gustav III:s skrifter, Stockholm 1808, s. 233.
Hochschild, Rutger Fredrik, *Memoarer II*, Stockholm 1909, s. 183.
Adlerbeth, Gudmund Jöran, *Historiska anteckningar II*, Örebro 1857, s. 78.
- 73 R.A. K 50–51. Gustav III:s bouppteckningshandlingar. Enligt instrumentet för bouppteckningen, daterat den 18 maj 1792, låg nämnda inventarium, som greve Erik Ruuth låtit upprätta, till grund för själva bouppteckningen.
- 74 *Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok*, Stockholm 1911, s. 164.
R.A. E 5133, Reuterholmska samlingen, brev från Johan Gabriel Oxenstierna till Gustaf Adolf Reuterholm daterat ”Stockholm den 4. 9ber 1785”
Schröderheim, Elis, *Anteckningar till Gustav III:s historia*, Örebro 1851, s. 242.
Hochschild, Rutger Fredrik, *Memoarer I*, Stockholm 1909, s. 100.
Hennings, Beth, *Ögonvittnen om Gustav III*, Stockholm 1960, s. 261.
- 75 *Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok*, Stockholm 1911, s. 164.
R.A. 5428, Sparresamlingen, brev från Gustav III till Carl Sparre den 19 december 1788.
Hennings, Beth, *Fyra gustavianska studier*, Stockholm 1967, s. 160.
Hochschild, Rutger Fredrik, *Memoarer I*, Stockholm 1908, s. 126.
- 76 Carlsson, Sten, Rosén, Jerker, *Den svenska historien, Gustav III, en upplyst enväldshärskare*, Stockholm 1989, s. 102.
- 77 Swahn, Waldemar, *Haga, Från tjusarkonungens tid till våra dagar*, Stockholm 1922, s. 9.
”Skizzen über Stockholm. Jahren 1789–1790 entworfen von Georg von Pollett”.
Flodmark, Johan, *En främlings Stockholms-intryck*, S:t Eriks Årsbok, Stockholm 1907, s. 69.
- 78 Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 192, 194.
Sl.A: Haga Fr:2, Handlingar angående fastigheter. Byggnadsteknisk besiktning den 12 november 1929, s. 3.
- 79 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 292. Skrubben har möjligen fungerat som toilett, eftersom därjämte sex malmljusstakar och en ringklocka rymdes en bidé.
- 80 Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 161, 192, 193, 194.
Sl.A. Haga räkenskaper 1786, s. 517. Taken i de tre rummen i vindsvåningen renoverades

- redan 1786. Rullgardinerna monterades ned, taken spändes och spikades med väv, varefter rullgardinerna återuppsattes.
- 81 Sl.A. Haga F1:2, Handlingar angående fastigheter. Byggnadsteknisk besiktning den 12 november 1929, s. 3. Vid undersökningen 1929 fann man rester av en klistrad färgrik bård, som troligen varit fäst på tapeten.
- 82 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 289. Enligt inventariet var sex karmstolar och två av fätöljerna vid upptecknandet redan förda till Operahuset. I sängkammaren fanns emellertid två fätöljer med förgyllda träverken och lösa dynor klädda i grönt siden. Dessa skulle kunna ha tillhört det gröna förmaket. Till de övre rummen hörde även skärmar och elddon.
Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 343. Möjligen fanns ugnen bland de sju nya gröna kakelugnar som levererades i november 1785.
- 83 Swahn, Waldemar, *Haga, Från tjusarkonungens tid till våra dagar*, Stockholm 1922, s. 10. Gipsen, som är värderad till 3 RD i bouppteckningen, är sannolikt inte av Sergel, som själv värderade skulptursamlingen och i regel värderade sina egna alster relativt högt.
- 84 Ibid.
Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 189.
R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 290.
KB. M 215, G. J. Adlerbeth, Bref av en svensk..., 51:a brevet, daterat "Rom den 18. Martii 1784", s. 24. Adlerbeth berättar om två landskapsstycken, föreställande Veneris och Cupidos tempel, som schweizaren Ducros hade kopierat som kopparstick och dedicerat till Gustav III. Möjligen fanns dessa två bland de fastklistrade vyerna på Gamla Haga.
- 85 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 290.
R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 109.
- 86 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 290. I nattkommoden förvarades en nattpotta samt ett fat och en tvättkanna av porslin.
- 87 R.A. Kungliga Byggnadsstyrelsens arkiv. På en ritning från 1976 framkommer det att bakom de befintliga garderoberna finns halvfranska dörrar med gamla kammarlås. Därmed kunde kungen, precis som beskrivits, lätt nå båda dörrarna eller fönstret och väggen samtidigt.
- 88 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 291.
Sl.A. Haga F 1:2, Handlingar angående fastigheter. Byggnadsteknisk besiktning den 12 november 1929, s. 3.
- 89 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 290.
R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 110, 180.
Sl.A. Haga, Inventarieförteckning 1798.
U.U.B. F 483, Brev från Sofia Magdalena till Gustav III, daterat "a Stockholm le 28 d'octob:1788." Porslinet på det ovala tebordet omfattade ett fat, två kannor med lock, en sockerask med lock samt åtta par koppar med och utan lock.
- 90 R.A. Kungliga Byggnadsstyrelsens arkiv. Tapetprov från lilla gröna rummet på Gamla Haga.
- 91 Swahn, Waldemar, *Haga, från tjusarkonungens tid till våra dagar*, Stockholm 1922, s. 10.
R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 291.
R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 51, 55, 110.
Sl.A. Haga, Inventarieförteckning 1798. Porträtten av den kungliga familjen är i inventariet beskrivna som om de vore fästade på ett underlag av gobelängvävnad och sedan insatta i förgyllda ramar alternativt vävda i gobelängteknik efter Höyers förlagor.
- 92 Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 189, 193.
Sl.A. Haga F 1:2, Handlingar angående fastigheter. Byggnadsteknisk besiktning den 12 november 1929, s. 3. Den färgrika bårdens utseende är inte känt, men iakttagelsen stämmer

- med följande räkning från den 10 december 1785: "Förfärdigat smala Border samt fastklistrat dem ikring varge vägg uti 3ne Rum. Do fastklistrat målade stycken uti 2ne Rum". De tre rummen med bårder skulle därmed vara salen, det stora gröna rummet samt det blå rummet. "Stycken" fanns klistrade på väggarna i de två sistnämnda rummen.
- 93 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 291.
R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 111.
Sl.A. Haga, Inventarieförteckning 1798.
- 94 Swahn, Waldemar, *Haga, från tjusarkonungens tid till våra dagar*, Stockholm 1922, s. 10.
- 95 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 291.
R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 111.
Sl.A. Haga, Inventarieförteckning 1798. Bysterna föreställde Louis XVI och hans drottning, samt Louis XV och Madame du Barry. De två förstnämnda under glaskupor.
- 96 Sl.A. Haga ritningar 1:4, "Charta öfver alla ägor till Haga kungliga lustpark belägen uti Stockholms län, Danderyds skeppslag och Solna socken. Upprättad år 1845 af N. S. A. Bovallius genom P. B. Hegardt".
- 97 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar. "Inventarium öfver befintliga Hus och Byggnader i Haga Kongl. Lustpark uprättadt i Maji månad År 1792", s. 15.
98. Ibid.
- 99 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 294.
- 100 Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 194, 347.
R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar. "Inventarium öfver befintliga Hus och Byggnader i Haga Kongl. Lustpark uprättadt i Maji månad År 1792", s. 15.
- 101 Ibid.
- R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 293. Till sängen hörde madrasser av parkum och bolstervar, kuddar av bolster och buldan, filter och kattunstücken, samt en rya.
- 102 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 187, 293.
R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 67.
Hennings, Beth, *Grevinnan d'Egmont och Gustav III*, Stockholm 1920, s. 165. Bysten i marmor värderades i bouppteckningen till 50 RD. Även en byst i gips av samma dam fanns i Gustav III:s ägo. Förmodligen var båda två kopior efter Jean-Baptiste Lemoines d.y. terrakottabyst.
- 103 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar. "Inventarium öfver befintliga hus och Byggnader i Haga Kongl. Lustpark uprättadt i Maji månad År 1792", s. 15.
- 104 Sl.A. Haga räkenskaper 1785, s. 19. På Lithovs karta från 1770 förefaller det som om flyglarna var försedda med någon form av förstukvist, men det finns inget som talar för det efter uppflyttningen.
- 105 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 293.
- 106 R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar. Bouppteckningsinstrumentet daterat den 18 maj 1792.
Sl.A. Hovstatsräkenskaper, I 310 – I 323.
- 107 U.U.B. L 512, Handlingar rörande hovstaten. "Solenniteten wid Haga den 19 Aug 1786".
R.A. Skrivelser till Kungl. Maj:t, Allmänna verks m.fl. Riksmarskalken, v. 14. Kostnader vid saluteringen på Haga.
Sl.A. RMÄ, Kungliga brev E 1:9, nr 933. Kostnader vid saluteringen på Haga.
Sl.A. Haga räkenskaper 1786, s. 242, 310.
R.A. K 48, Gustav III, Handlingar rörande levnadsförhållanden och privat egendom. "Kron Prinsens recit. till Kungen. vid Feten som gafs vid Haga".
R.A. Ericssbergsarkivet, Hedvig Elisabets Charlottas samling, koncept och egenhändig anteckningar, journal augusti 1786, s. 101.

- Hochschild, Rutger Fredrik, *Memoarer I*, Stockholm 1908, s. 95.
 Tegnér, Elof, *Gustaf Mauritz Armfelt*, Stockholm 1883, s. 184.
 R.A. K 285, Hedvig Elisabeth Charlotta, Hovets nöjen. "Le XIX Aout MDCCLXXXVI, lorsque le Roi a posé la première pierre du nouvel édifice à Haga, en souvenir de l'heureuse revolution dans la forme du gouvernement de la Suède".
Divertissement, då Konungen lade hörn-stenen vid Brabelund, Den 19 Augusti 1786, Stockholm 1786.
- 108 Sirén, Oswald, *Kinas trädgårdar II*, Stockholm 1948, s. 196.
- 109 Sl.A. Haga ritningar II:25.
 N.M. THC 1926 b. "Chiosken" 1. "Plan och Facade af Chiosken på Haga. 2. Genomskäring af Dito på Haga." "Dessa ritningar äro afmätte 1791, då han redan blifvit uppförd efter Hofintendenten Pipers Project."
- 110 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, "Inventarium öfver befintliga Hus och Byggnader i Haga Kongl. Lustpark uprättadt i Maji månad År 1792.", s. 14.
 R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 6.
 Sl.A. Haga räkenskaper 1786, s. 390, 471, 509.
 Sl.A. Haga räkenskaper 1787, s. 661, 1363, 1637, 1749, 1763, 1767.
 Sl.A. Haga, Strödda handlingar F 3:3, Förslag till restaurering av Turkiska kiosken i Haga. Undertecknat "Stockholm i Maj 1924" av Ragnar Hjorth. Tegelmurarna utgjordes kring salongen av 1,5 sten och kring kabinetten av 1 sten.
- 111 Sl.A. Haga ritningar II:27.
 Sl.A. Haga, Strödda handlingar F 3:3, Förslag till restaurering av Turkiska kiosken i Haga. Undertecknat "Stockholm i Maj 1924" av Ragnar Hjorth.
 Hjorth, Ragnar, *Turkiska paviljongen i Haga, Svensk arkitektur III*, Stockholm 1924, s. 136. Fasaden är av Hjorth angiven som struken i ljusgult, medan draperierna rödmålats, vilket kan stämma med det förslag som Piper själv gav, med röda ornament på "enduit de paille", det vill säga de släta väggarna strukna i ljusgult med något mörkare gulgrå utsparat fält för inskriptioner.
 Sl.A. Haga räkenskaper 1787, s. 1533, 1707.
- 112 Sl.A. Haga räkenskaper 1786, s. 499.
 Sl.A. Haga räkenskaper 1787, s. 963, 965, 1747. "Med ägta Ducat-guld förgyllt 12 st. Sultanen på Turkiska Lusthuset".
 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, "Inventarium öfver befintliga Hus och Byggnader i Haga Kongl. Lustpark uprättadt i Maji månad År 1792.", s. 14. Sultanerna är här angivna som "8 förgylde waser".
 Linnerhielm, Jonas Carl, *Bref under resor i Sverige, Bref om Haga Stockholm den 28 maj 1796*, Stockholm 1797, s. 10. De återstående fyra förefaller därmed försvunna, vilket kan få en förklaring i Linnerhielms brev: "Med målning och förgyllning utvändigt har för öfrigt likasom rappningen lidit av vårt stränga Climat, kanske ock genom Arbetarnes mindre grannlaghet att väl tillreda murbruket."
- 113 Moselius, Carl David, *Louis Masreliez' brev till Gustaf af Sillén*, Stockholm 1922, s. 155. / "Den nuvarande årstiden är inte det minsta gynnsam för Konsterna, även arbetena på Haga är avbrutna, med undantaget Turkiska Paviljongen eller på annat sätt sagt Kiosk på vilken man har arbete hela vintern, den börjar att bli färdig. Dess plan är en sexagon, den är av Herr Piper, Inredningen är av mig, Skulpturen är utförd av Ljung och Målningen av Bolander, Valvet är målat, det är det första som vi har, det har väckt uppseende." /
- 114 Hjorth, Ragnar, *Turkiska paviljongen i Haga, Svensk Arkitektur III*, Stockholm 1924, s. 137.
 Moselius, Carl David, *Kiosken eller turkiska paviljongen vid Gamla Haga*, Stockholm 1922,

- s. 6. Moselius anger som förebild till paviljongen Gabriels "Pavillon de jeu et de conversation", samt Miques "Belvédère".
- 115 Sl.A. Haga räkenskaper 1787, s. 1445, 1453.
Sl.A. Haga räkenskaper 1788, s. 1629.
Sl.A. Haga, Strödda handlingar F 3:3, Förslag till restaurering av Turkiska kiosken i Haga. Undertecknat "Stockholm i Maj 1924" av Ragnar Hjorth.
- 116 Sl.A. Haga räkenskaper 1788, s. 1629.
- 117 Wennerdahl, Anders Wilhelm, *Lexicon Mythico-Historicum*, Linköping 1748, s. 65, 210, 362, 588.
Stridsberg, Carl, *Mythologiskt Lexicon*, Stockholm 1796, s. 50.
Stridsberg, Carl, *Om de gamle romares heliga plägseder*, Stockholm 1796, s. 3.
Dillenius, F. W. J., *Grekiskt och Romerskt Antiquitets Lexicon*, Strengnäs 1813, s. 262, 358.
Lacombe de Prezel, Honoré, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, médailles, estampes etc*, Paris 1756, s. 22, 23, 167, 173, 256, 282.
Bergstedt, Hugo, *Grekernas och romarnas mytologi*, Stockholm 1961, s. 15.
- 118 Cooper, J. O., *Symboler*, Helsingborg 1989, s. 117.
- 119 Sahlstedt, Abraham, *Sinnebildskonsten med en samling af sinnebilder och deras uttydning*, Stockholm 1758, s. 149.
Bergstedt, Hugo, *Grekernas och romarnas mytologi*, Stockholm 1961, s. 21.
Stridsberg, Carl, *Mythologiskt Lexicon*, Stockholm 1796, s. 368.
Lacombe de Prezel, Honoré, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, médailles, estampes etc*, Paris 1756, s. 61, 65, 291.
- 120 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, "Inventarium öfver befinteliga Hus och Byggnader i Haga Kongl. Lustpark uprättadt i Maji månad År 1792", s. 14.
R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 7. "Kompletterat med eldtång, gaffel och skyfflar."
Sl.A. Haga räkenskaper 1787, s. 663, 667, 949, 991.
Sl.A. Haga räkenskaper 1788, s. 1629.
Sl.A. Haga, Strödda handlingar F 3:3, Förslag till restaurering av Turkiska kiosken i Haga. Undertecknat "Stockholm i Maj 1924" av Ragnar Hjorth.
- 121 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 292. Till rummen hörde även en klocksträng av blått silke, samt en rullgardin.
R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 112.
Sl.A. Haga räkenskaper 1787, s. 969.
Sl.A. Haga räkenskaper 1788, s. 1651.
Sl.A. Haga inventarieförteckning 1798.
HGK. Ljungström, Lars, "Sammanställning över lös inredning för Turkiska paviljongen."
- 122 Sl.A. Haga räkenskaper 1787, s. 1445, 1453.
Sl.A. Haga räkenskaper 1788, s. 1629.
- 123 Sl.A. Haga räkenskaper 1787, s. 1631.
Swarbrick, John, *Robert Adam and his Brothers, Their Lives, Work and Influence on English Architecture, Decoration and Furniture*, London 1915, s. 147, 149, 202. Fig. 125, fig. 134. Akantusarabesken i form av måleri eller stuckatur var vanlig som dekor under andra hälften av 1700-talet. Exempelvis tillämpades den flitigt av bröderna Adam i England, varifrån Masreliez kan ha fått sin inspiration.
- 124 Lacombe de Prezel, Honoré, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, médailles, estampes etc*, Paris 1756, s. 7, 56, 188.
Ripa, Cesare, *Iconologia II*, Torino 1991, s. 127.
Maser, Edward A., *Cesare Ripa, Baroque and Rococo Pictorial Imagery. The 1758–60 Hertel Edition of Ripa's Iconologia with 200 Engraved Illustrations*, New York 1971, s. 140.

- 125 KB. I. 65 a. Ljung, Pehr, Anonym levnadsteckning den 1 februari 1822.
R.A. Ericssbergsarkivet, Autografsamlingen, v. 298. Brev från hertig Karl till Sofia Albertina daterat den 9 oktober 1787.
S.L.A. Haga räkenskaper 1787, s. 941, 1631, 1697.
S.L.A. Haga räkenskaper 1788, s. 1629.
- 126 Lacombe de Prezel, Honoré, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s. 169. "Man har använt sig av lejonet för att beteckna jorden för att det är det främsta av jordens djur, det stolta djuret är också av det skälet bilden av den kungliga värdigheten, symbolen för kungamakten."
- 127 Maser, Edward A., *Cesare ripa, Baroque and Rococo Pictorial Imagery, The 1758–60 Hertel Edition of Ripa's Iconologia with 200 Engraved Illustrations*, New York 1971, s. 103.
Lacombe de Prezel, Honoré, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s. 173.
- 128 *Ibid.*, s. 201.
Bergstedt, Hugo, *Grekernas och romarnas mytologi*, Stockholm 1961, s. 32.
- 129 Lacombe de Prezel, Honoré, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s. 70, 301.
- 130 *Ibid.*, s. 167, 181. "Tapperhet och mod".
- 131 *Ibid.*, s. 208, 301.
- 132 Bergstedt, Hugo, *Grekernas och romarnas mytologi*, Stockholm 1961, s. 32.
- 133 *Förteckning på Framledne Hof-Intendenten och Riddaren af Kongl. Wasa-Orden, Herr Louis Masreliez's utvalda och dyrbara Samlingar, så af Böcker i Belles-Lettres och Fria Konsterna, som Estamper af alla Skolor och af de yppersta Mästare, hvilka komma att försäljas, i Huset N:o 7 och 9 vid Drottninggatan, Quarteret Adam och Eva, 2 trappor opp, d. 6 April 1812*. Stockholm 1812.
R.A. Tosterupssamlingen, v. 34 b. Brev från Louis Masreliez till Carl August Ehrensvärd, daterat "Rome 17 mai 1782". I brevet till Ehrensvärd nämner Masreliez att han har tecknat flitigt stora friser och andra ornamentsdetaljer efter antiken och att han därför inom kort skulle kunna dekorera det inre av ett rum lika bra som en arkitekt, vilket även hans skissböcker vittnar om. Men i hans bibliotek fanns otaliga verk med förebilder som också skulle kunna ha utnyttjats i detta sammanhang.
- 134 Lacombe de Prezel, Honoré, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s. 22, 23, 61, 167, 173, 201.
Bergstedt, Hugo, *Grekernas och romarnas mytologi*, Stockholm 1961, s. 15.
Wennerdahl, Wilhelm Anders, *Lexicon Mythico-Historicum*, Linköping 1748, s. 65, 68, 362.
- 135 Sahlstedt, Abraham, *Sinnebildskonsten med en samling af sinnebilder och deras uttydning*, Stockholm 1758, s. 155.
- 136 *Ibid.*, s. 149.
- 137 Lacombe de Prezel, Honoré, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s. 167, 181, 201. "Det förefaller som om det här huvudet var det vanligaste ornament som de gamles Hjältar fäste på sina sköldar."
- 138 Hieronymussen, Paul, *Orders, Medals and Decorations of Britain and Europe*, London 1975, s. 127. Turkiska paviljongen som möteslokal i ordenssammanhang kan inte uteslutas, men belägg för att några sådana sammankomster skulle ha ägt rum, har ej påträffats.
- 139 U.U.B. F 415, Memoirer och bidrag till Konungens egen historia, nr 89. "l'Etat avec la Gloire et la prospérité".
Maser, Edward A., *Cesare Ripa, Baroque and Rococo Pictorial Imagery, The 1758–60 Hertel Edition of Ripa's Iconologia with 200 Engraved Illustrations*, New York 1971, s. 79.

- 140 Hjorth, Ragnar, *Turkiska paviljongen i Haga, Svensk Arkitektur III*, Stockholm 1924, s. 137.
- 141 Sl.A. Haga räkenskaper 1788, s. 1629.
- 142 Lacombe de Prezel, Honoré, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s. 108.
Maser, Edward A., *Cesare Ripa, Baroque and Rococo Pictorial Imagery. The 1758–60 Hertel Edition of Ripa's Iconologia with 200 Engraved Illustrations*, New York 1971, s. 103.
K.A. Fredrik Magnus Piper, Pi-a 5.
Sl.A. Haga ritningar II: 27.
Redan under antiken förekom månskärnan och stjärnan tillsammans på stelar och sigill. I dag finner man samma kombination på såväl nationsflaggor som på gravstenar inom den muslimska världen.
- 143 Sahlstedt, Abraham, *Sinnebildskonsten med en samling af sinnebilder och deras uttydning*, Stockholm 1758, s. 50.
- 144 Moselius, Carl David, *Louis Masreliez' brev till Gustaf af Sillén*, Stockholm 1922, s. 156. "Le Préjugé en faveur du blanc et du Bleu est à la veille de disparaître".
U.U.B. Hörberg, Pehr, Dav. nr 2926.
- 145 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 292.
R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 112.
Sl.A. Haga inventarieförteckning 1798.
Sl.A. Haga räkenskaper 1787, s. 1621.
Sl.A. Haga räkenskaper 1788, s. 1645, 1663, 1667, 1669, 1677.
HGK. Ljungström, Lars, Sammanställning över lös inredning för Turkiska paviljongen.
- 146 Sl.A. Haga räkenskaper 1788, s. 1675. Masreliez frånvaro i räkenskaperna för övrigt visar den rangskillnad som tillämpades i betalningshänseende mellan den arbetande hantverkaren och konstnären knuten till uppdragsgivaren.
- 147 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 292.
R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 112.
Sl.A. Haga inventarieförteckning 1798.
Sl.A. Haga räkenskaper 1788, s. 1699, 1703.
HGK. Ljungström, Lars, Sammanställning över lös inredning för Turkiska paviljongen.
- 148 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 292.
R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 112. När ljuslyktan skulle tändas, fanns en trappstege till hands, vilken annars stod höljd i ett fodral av lärft.
Sl.A. Haga inventarieförteckning 1798.
Sl.A. Haga räkenskaper 1787, s. 969.
Sl.A. Haga räkenskaper 1788, s. 1665, 1683, 1701, 1705, 1711.
HGK. Ljungström, Lars, Sammanställning över lös inredning för Turkiska paviljongen.
- 149 R.A. Ericsbergsarkivet, Sofia Albertinas samling, v. 12. Brev från Hedvig Elisabeth Charlotta till Sofia Albertina, daterat den 28 januari 1788.
R.A. Ericsbergsarkivet, Hedvig Elisabeth Charlottas samling, koncept och egenhändiga anteckningar, journal januari månad 1788, s. 20.
R.A. Ericsbergsarkivet, Autografsamlingen, v. 294. Brev från Gustav III till Sofia Albertina, daterat "Haga ce 28 Mars 1788". Uppenbart föll den Turkiska paviljongen Hedvig Elisabeth Charlotta i smaken, för Gustav III berättar i ett brev till systemen att han har sin svägerska på middag ute på Haga den dagen, men att hon för tillfället sitter i Kiosken och skriver ett eget brev till Sofia Albertina.
Sl.A. Hovstatsräkenskaper I 314–316, s. 353–355, 3733.
- 150 R.A. Ericsbergsarkivet, Autografsamlingen, v. 294. Brev från Gustav III till Sofia Albertina, daterat "Haga ce 4 Fevrier 1788". "Jag gav efter operan en alldeles liten supé för tjugo per-

soner här på Haga för att inviga min Kiosk som är fullbordad. Jag har låtit uppföra en korridor av Bräder (vilken man demonterar på Sommaren) som förbindelse mellan kiosken och huset. Korridoren är försedd med grankvistar på utsidan och inne är den målad med vinrankor på väven. Man har här och var ställt helt små kakelugnar konstrueradesom kolonner på vilka man har placerat krukor med buskar. Galleriet är upplyst av fönster på dagen och av tolv stora Lampor på kvällen vilket skapar en charmant verkan då man tror sig vara i en lövsal under Sommaren i synnerhet som ugnarna värmer förträffligt. Inomhus är korridoren delad till två genom en liten förstuga för att undvika insläppandet av kyla när man går in från gården. vid allas ankomst hälsades de vid inträdet i Kiosken av Greven av Haga som en vanlig Greve. Där var damer. Grevinnan Bielke, hennes dotter, Grevinnan De Geer, Grevinnan Carl Piper, grevinnorna Höpken, Löwenhielm, Klinckowström, och Adolf Piper och grevinnan Ehrensvärd. Herrarna vore baronerna Taube och Armfelt, greve Düben. Baronerna Wachtmeister, Cederhielm, Louis De Geer, Strömfelt, Essen, grevarna Ehrensvärd och Taub (den yngre), den lille Möllersvärd, De Beche och jag. Man drack choklad, man pratade och roade sig, och framför allt tittade man och man undersökte alla vinklar och vrår i den nya Byggnaden ända till supén. Eftersom vi var för många för att få plats i husets salong hade jag låtit ordna 4 små bord i Korridoren. där 5 personer fick plats och på vart bord fanns ett fåtal blommor vilka tjänade som bordsuppsats. Eftersom det var precis 20 personer fanns det vid varje bord 2 damer och tre kavaljerer, man drog lott och för första gången utan att fuska jag satte mig inte till bords, jag cirkulerade mellan de fyra, när alla hade satt sig utgjorde det hela en så angenäm anblick. Man hade placerat i den lilla vestibulen Hillebardierernas musik. Supén var mycket munter."/

- 151 R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s.6.
R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, "Inventarium öfver befintliga Hus och Byggnader å Haga Kongl. Lustpark uprättadt i Maji månad År 1792.", s. 14.
- 152 Ibid.
Sl.A. Haga räkenskaper 1787, s. 1765.
- 153 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, "Inventarium öfver befintliga Hus och Byggnader å Haga Kongl. Lustpark uprättadt i Maji månad År 1792.", s. 15.
R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 6.
Sl.A. Haga räkenskaper 1787, s. 989, 1765, 1829.
Sl.A. Haga räkenskaper 1789, s. 1311.
- 154 Sl.A. Haga räkenskaper 1788, s. 1632, 1655, 1657, 1673.
Sl.A. Haga Inventarieförteckning 1798.
- 155 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, "Inventarium öfver befintliga Hus och Byggnader å Haga Kongl. Lustpark uprättadt i Maji månad År 1792.", s. 14.
R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 6.
Sl.A. Haga räkenskaper 1788, s. 1617, 1673.
Sl.A. Haga räkenskaper 1789, s. 1581.
Linnerhielm, Jonas Carl, *Bref under resor i Sverige, Bref om Haga den 28 maj 1796*, Stockholm 1797, s. 10. Enligt Linnerhielm fanns buxbom i krukorna som stod på kakelugnarna.
- 156 Olausson, Magnus, *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*, Stockholm 1993, s. 475.
- 157 Flodmark, Johan, *En främlings Stockholmsintryck*, S:t Eriks Årsbok 1907, Stockholm 1907, s. 73.
R.A. Stavsundsarkivet, Evert Taubes samling. v. 1. Brev från Gustav III till Evert Taube, daterat "Vesterås ce 18 Dec: 1788." "je crains qu'il n'y aura pas place pour plus il fait trop froid pour souper dans la Gallerie."/
- Sl.A. Haga räkenskaper 1789, s. 1339, 1581, 1613. Efter det att Gustav III lämnat Gamla Haga

- användes den täckta gången troligtvis inte alls och vid hans frånfalle förvarades den enligt 1792 års inventarium sönderplockad i boden, medan mattan lämnades kvar i köksbyggnaden åtminstone till och med 1798 års inventering.
- 158 Carlsson, Sten, Rosén, Jerker, *Den svenska historien, Gustav III, en upplyst enväldshärskare*, Stockholm 1989, s. 118, 120, 126. L. U. B. Toll, Johan Christopher, Efterlemnade papper D 2a, "Krigskonseljerna på Haga januari–april 1788."
L.U.B. De la Gardieska samlingen, *Historiska handlingar* 23:3, Michaël Anckarswärds papper, "Tankar uppsatta af Anckarsvärd och konungen, förelästa på Haga den 2 mars rörande ryska kriget."
R.A. Ericssbergsarkivet, Hedvig Elisabeth Charlottas samling, koncept och egenhändiga anteckningar, journal april månad 1788, s. 26.
- 159 Ristell, Adolph Fredric, *Anekdoter om Konung Gustaf III:s Hof och Regering*, Stockholm 1820, s. 14.
- 160 Lönnroth, Erik, *Den stora rollen, Kung Gustaf III spelad av honom själv*, Uppsala 1986, s. 141, 145.
- 161 *Gustaf III:s skrifter VI*, Stockholm 1812, s. 31.
Ehrenström, Johan Albert, *Historiska anteckningar I*, Stockholm 1882, s. 191.
- 162 R.A. Ericssbergsarkivet, Sophia Albertinas samling, v. 3. Brev från Sofia Albertina till Caroline Ehrencrona den 25 december 1789.
Sl.A. Hovstatsräkenskaper, I 317–319, s. 397–400.
- 163 Byström, Olof, *Gustaf III och Bellman på Haga, Bellmanstudier*, Stockholm 1976, s. 21.
- 164 Bellman, Carl Michael, *Samlade arbeten, Dramatiska Sammankomsten*, Malmö 1929, s. 206.
Bellman medverkade själv som gammal blind soldat med en visa.
- 165 Ehrenström, Johan Albert, *Historiska anteckningar I*, Stockholm 1882, s. 235, 240.
KB. Engeströmska samlingen B VIII: 1–6. Brev från Elis Schröderheim till Clas Julius Ekeblad den 4 januari 1790.
Sl.A. Vinkällaren, v. 193. Vinkällarens leveranser till Haga sträcker sig till och med den 21 mars 1790, för att därefter återupptagas i september månad och vara året ut.
- 166 *Gustaf III:s skrifter IV*, Stockholm 1808, s. 231.
Carlsson, Sten, Rosén, Jerker, *Svensk historia II*, Stockholm 1962, s. 238.
- 167 Sl.A. Hovstatsräkenskaper 1789, I 317–319, s. 3805, 3806, 3776.
Hochschild, Rutger Fredrik, *Memoarer II*, Stockholm 1909, s. 75.
- 168 Hennings, Beth, *Fyra Gustavianska studier*, Stockholm 1967, s. 160.
R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 2.
Hochschild, Rutger Fredrik, *Memoarer II*, Stockholm 1909, s. 186. Att det var Gustav III:s avsikt att den Turkiska paviljongen skulle kunna användas för skilda ändamål, framkommer av de instruktioner han, enligt Hochschild, gav inför sin resa till Aachen försommaren 1791: "Prinsen skall gifva cour, och då han vill kan regeringen hållas i kiosken på Haga, ehuru vanliga stället är audiensrummet på slottet."
- 169 Hennings, Beth, *Ögonvittnen om Gustav III*, Stockholm 1960, s. 332.
- 170 Pihl-Atmer, Ann Katrin, *Sommarnöjet i Skärgården*, Stockholm 1987, s. 33.
Olausson, Magnus, *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*, Stockholm 1993, s. 183, 466.
- 171 Enblom, Walfrid, *Gustaf Mauritz Armfelt och Frescati ur Gustaviansket, studier kring den gustavianska tidens kulturhistoria tillägnade Sigurd Wallin på hans femtioårsdag*, Stockholm 1932, s. 137.
Bolin, Gunnar, Östman, Nils, Hedberg, Tor, *Djurgården förr och nu*, Stockholm 1925, s. 94.
Sl.A. Haga F1:1, Handlingar angående fastigheter.
- 172 Forsstrand, Carl, *Malmgårdar och sommarnöjen i gamla Stockholm*, Stockholm 1919, s. 2, 4, 9, 15.

- Hochschild, Rutger Fredrik, *Memoarer I*, Stockholm 1908, s. 104.
 Hochschild, Rutger Fredrik, *Memoarer II*, Stockholm 1909, s. 150.
- 173 Lindberg, Birgit, *Malmgårdarna i Stockholm*, Stockholm 1985, s. 156.
- 174 Olausson, Magnus, *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*, Stockholm 1993, s. 197.
 Sl.A. Stockholm, Bellevue ritningar 1–4.
- 175 Forsstrand, Carl, *Malmgårdar och sommarnöjen i gamla Stockholm*, Stockholm 1919, s. 41, 47.
 Hochschild, Rutger Fredrik, *Memoarer II*, Stockholm 1909, s. 169, 190.
 U.U.B. F 487, Brev från Sofia Albertina till Gustav III, daterat "Carlberg le 29. Juin 1791."
- 176 Forsstrand, Carl, *Malmgårdar och sommarnöjen i gamla Stockholm*, Stockholm 1919, s. 55, 59, 63.
 R.A. Svea hovrätt, Carl Sparres bouppteckningshandlingar, v. 137 E IX b.
 R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 181.
 R.A. Ericssbergsarkivet, Hedvig Elisabeth Charlottas samling, koncept och egenhändiga anteckningar, journal oktober 1791, s. 60.
 R.A. Ericssbergsarkivet, Sophia Albertinas samling, v. 3, Brev till Caroline Ehrencrona den 11 oktober 1791.
 U.U.B. F 437, Handlingar rörande Kungliga hovet, lustslotten, teatern och hovstallet. "Tillkommer utbetalningen för Betjeningens underhållande vid Bellevue, sedan det blef underlagdt Haga Kongl. Lustpark tillsammans 77.32 R.D."
- Hochschild, Rutger Fredrik, *Memoarer II*, Stockholm 1909, s. 189, 193, 203.
- 177 Olausson, Magnus, *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*, Stockholm 1993, s. 173.
- 178 Lamm, Martin, *Upplysningstidens romantik I*, Stockholm 1918, s. 248, 257.
 Granges, Ch.-M. des, *Histoire Illustrée de la Littérature Française*, Paris 1920, s. 633.
 Malmlöf, Maria, *Kulturmiljöer i Solna, Kulturminnesvårdsprogram för Solna Kommun*, Solna 1988, s. 113.
- 179 Lamm, Martin, *Upplysningstidens romantik I*, Stockholm 1918, s. 259.
 Delblanc, Sven, *Ära och minne*, Stockholm 1965, s. 114.
 Lindroth, Sten, *Svensk lärdomshistoria, Gustavianska tiden*, Stockholm 1989, s. 174.
 R.A. K 52, Gustav III:s bouppteckningshandlingar. I Gustav III:s omfattande boksamling ingick som nr 1611–1613 verk av Mirabeau.
- 180 Lamm, Martin, *Johan Gabriel Oxenstierna*, Stockholm 1911, s. 201.
 Delblanc, Sven, *Ära och minne*, Stockholm 1965, s. 116.
- 181 Oxenstierna, Johan Gabriel, *Skördarne, skaldedikt i tre sånger*, Stockholm 1957, s. 52.
- 182 Granges, Ch.-M. des, *Histoire Illustrée de la Littérature Française*, Paris 1920, s. 645.
- 183 Marmontel, Jean-François, *Belisar*, Stockholm 1778.
- 184 Lindroth, Sten, *Svensk lärdomshistoria, gustavianska tiden*, Stockholm 1989, s. 172.
 Palme, Sven Ulric, *Gustav III och Marmontel, ett bidrag till det gustavianska skedets opinionshistoria*, Personhistorisk tidskrift 1955, Stockholm 1955–1956, s. 15.
Konung Gustaf III:s skrifter IV, Stockholm 1808, s. 29.
 U.U.B. F 514, Brev från Carl Fredrik Scheffer till Gustav III den 6 augusti 1767.
- 185 KB. Nr 241. Haga Catalog 1792. "1135–1150, Marmontel, les oeuvres."
- 186 U.U.B. F 419, Brev från Gustav III till Carl Fredrik Scheffer, daterat "Carlberg ce 10 Juillet 1767."
 U.U.B. Brinkmanska arkivet, Svenska Autografer, Carl Gustaf Tessin, 1–3. Brev från Carl Gustaf Tessin till Gustav III daterade den 7 juli 1767, respektive den 13 juli 1767.
Inrikes Tidningar 6 juli 1767.
- 187 *Gustav III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling I*, Stockholm 1919, s. 261.

- Lindroth, Sten, *Svensk lärdomshistoria, gustavianska tiden*, Stockholm 1989, s. 173, 175.
- Palme, Sven Ulric, *Gustav III och Marmontel, ett bidrag till det gustavianska skedets opinions-historia*, Personhistorisk tidskrift 1955, Stockholm 1955–1956, s. 15, 22.
- Delblanc, Sven, *Åra och minne*, Stockholm 1965, s. 145.
- Hennings, Beth, *Ögonvittnen om Gustav III*, Stockholm 1960, s. 56.
- 188 R.A. Statsrättsliga urkunder. Nr 53, Konung Gustav III:s konungaförsäkran, Paris 15 mars 1771.
R.A. Riksdagsarkivet. Riksdagsacta R 5009, 1771–1772.
- 189 U.U.B. F 437, Handlingar rörande Kungliga hovet, lustslotten, teatern och hovstallet. Kontrakt av den 28 oktober 1771.
- 190 Carlsson, Sten, Rosén, Jerker, *Svensk historia II*, Stockholm 1962, s. 194.
Sallnäs, Birger, *Statskuppen på Stockholms slott 1772, Gustav III en upplyst enväldshärskare, Den svenska historien 10*, Stockholm 1989, s. 8.
Almänna Tidningar N:o 198, Stockholm, Måndagen, d. 7 Sept. 1772. ”Berättelse om hwad som tildragit sig uti Stockholm, ifrån den 19 til och med den 21 Augusti 1772; uppsatt af En, som warit närwarande, och densamma til införande i desse Tidningar meddelat.”
- 191 *Gustav III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling II*, Stockholm 1919, s. 252. ”allt för det hela”.
- 192 Sallnäs, Birger, *Statskuppen på Stockholms slott 1772, Gustav III en upplyst enväldshärskare, Den svenska historien 10*, Stockholm 1989, s. 10.
Hennings, Beth, *Ögonvittnen om Gustav III*, Stockholm 1960, s. 65.
Almänna Tidningar N:o 198, Stockholm, Måndagen, d. 7 Sept. 1772. I Almänna Tidningar uppskattades antalet officerare och underofficerare som genast avlade sin trohetsed till ungefär 200, ”undantagandes 2 Capitainer och en annan Officerare af samma Regement. De begge första togos i fångsligt förwar, och den tredje, som bortswimmat blef fri.”
- 193 R.A. Kassmanska samlingen v. 1. Gustav III, Tal hållet på Stockholms slott den 19 augusti 1772.
- 194 R.A. Riksdagsarkivet. Riksdagsacta R 5009, 1771–1772. Tal till Rikets Ständer på Rikssalen, vid Riksdagens början, den 25 Juni 1771.
Gustaf III:s skrifter IV, Stockholm 1808, s. 33. Gustav III använde sig av frasen ”le premier citoyen de ma patrie” i ett brev till hovkansler Bunge den 16 juli 1769 och det är inte utslutet att han redan då närde tanken på någon form av kupp.
- 195 Palme, Sven Ulric, *Gustav III och Marmontel, ett bidrag till det gustavianska skedets opinions-historia, Personhistorisk tidskrift 1955*, Stockholm 1955–1956, s. 20.
Gustaf III:s skrifter IV, Stockholm 1808, s. 31.
- 196 Marmontel, Jean-François, *Belisar*, Stockholm 1778, s. 4, 5, 16, 24, 49, 65, 80, 81, 84, 86, 87, 120.
- 197 Marmontel, Jean-François, *Belisar*, Stockholm 1778, s. 42, 89, 130, 132, 162, 168.
- 198 *Dagligt Allehanda* 12 augusti 1772. Artikeln finns återgiven under rubriken ”Haga gård”. ”Måttligheten” betraktades som den främsta bland ”les vertus pastorales”.
- 199 Hallberg, Paul, *The feeling for Nature and the Landscape of man*, Göteborg 1980, s. 28, 37.
- 200 Söderhamn, Ingrid, *Gustavianism, Kring Lectorerummet på Haga*, ur *Vetenskaps societetens i Lund årsbok 1990*, s. 99.
S.I.A. Haga räkenskaper 1787, s. 397–401, 405–407, 899. Under våren 1787 planterades holländska hyacinter och tulpanlökar, röd kaprifol, lind, lönn, kastanj, ek, rönn, alm, oxel, ask, amerikansk alm, amerikansk lönn, hagtorn samt fiberiske Erreträn.
- 201 Lamm, Martin, *Johan Gabriel Oxenstierna*, Stockholm 1911, s. 359.
Oxenstierna, Johan Gabriel, *Skördarne, Poëme i nio sånger*, Stockholm 1796, s. 158.
- 202 Enblom, Walfrid, *Gustaf Mauritz Armfelt och Frescati*, ur *Gustavianskt, studier kring den gustavianska tidens kulturhistoria tillägnade Sigurd Wallin på hans femtioårsdag*, Stockholm 1932, s. 143.

- Adlerbeth, Gudmund Jöran, *Historiska anteckningar II*, Örebro 1857, s. 205. Gustaf Adolf Reuterholm rensade som maktfaktor i förmyndarregeringen effektivt ut de mest hängivna rojalisterna och i sina anteckningar ger Adlerbeth uttryck för en liknande indignation. "Under konungens resa bebodde baron Reuterholm lustslottet Gamla Haga och affekterade att intaga samma rum därstädes, som K. Gustaf III i sin tid nyttjade. Denna raffinement af högdragenhet bidrog att mot honom sammandraga mångas hat."
- 203 Olausson, Magnus, *Teatern i trädgården, trädgården som teater, trädgårdskonsten på teatern. Om den romantiska parken som sceniskt rum under 1700-talet*, Opublicerat manuskript från Krapperupsymposiet 1991, s. 1, 2, 3, 5.
- 204 Bjurström, Per, *Teaterdekoration i Sverige*, Stockholm 1964, s. 18.
- 205 Linnerhielm, Helena Maria, *Witterhetsförsök*, Stockholm 1795, s. 35.
- 206 U.U.B. F 475, Ungdomsarbeten.
- 207 Marmontel, Jean-François, *Belisar*, Stockholm 1778, s. 16, 53, 97, 185.
- 208 Marmontel, Jean-François, *Belisar*, Stockholm 1778, s. 50, 73, 82, 89, 162.
- 209 R.A. K 285, Hedvig Elisabeth Charlotta, Hovets nöjen. *Divertissement, då Konungen lade hörn-stenen vid Brähelund, Den 19 Augusti 1786*, Stockholm 1786, s. 13.
- 210 R.A. K 48, Gustav III, Handlingar rörande levnadsförhållanden och privat egendom. "Kron-Prinsens recit. till Kungen. vid Feten som gafs vid Haga".
- 211 Olausson, Magnus, *Teatern i trädgården, trädgården som teater, trädgårdskonsten på teatern. Om den romantiska parken som sceniskt rum under 1700-talet*. Opublicerat manuskript från Krapperupsymposiet 1991, s. 2.
- 212 R.A. Ericssbergsarkivet, Hedvig Elisabeth Charlottas samling, koncept och egenhändiga anteckningar, journal augusti 1786, s. 101.
- 213 R.A. Ericssbergsarkivet, Hedvig Elisabeth Charlottas samling, koncept och egenhändiga anteckningar, journal mars 1786, s. 64.
- 214 Hochschild, Rutger Fredrik, *Memoarer I*, Stockholm 1908, s. 127.
Hennings, Beth, *Gustav III*, Stockholm 1967, s. 28. Dräktbruket på Haga kan kompareras med det uttalande han som kronprins gjorde från Ekolsund 1767: "Man är klädd som man vill, man går och kommer som man vill, man lever som privatmänniskor."
- 215 Adlerbeth, Gudmund Jöran, *Historiska anteckningar I*, Örebro 1856, s. 54.
- 216 N.M. NMH 512/1875.
- 217 U.U.B. F 503, Brev från Carl Gustaf Leopold till Gustav III daterat "Söderköping Ce 20 Julii 1789".
- 218 Olausson, Magnus, *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*, Stockholm 1993, s. 458.
R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, "Inventarium öfver befintliga Hus och Byggnader i Haga Kongl. Lustpark uprättadt i Maji månad År 1792", s. 14.
Sl.A. Fr:2, Handlingar angående fastigheter. Byggnadsteknisk besiktning. Rapport till ståt-hållaren den 31 december 1929, s. 1.
- 219 Ehrenström, Johan Albert, *Historiska anteckningar I*, Stockholm 1882, s. 191.

Mattias Dahlén

Det iberiska arvet

Tradition och nyskapelse bland tidigmoderna marraner

Three things, if it please your Highnesse, there are that make a strange Nation wel-beloved amongst the natives of a land where they dwell: (as the defect of those three things make them harmfull) viz. Profit, the may receive from them; Fidelity they hold towards their Princes; and the Noblenes and purity of their blood.

Now when I shall have made good, that all *these three* things are found in the *Jewish Nation*.

To his Highnesse the Lord Protector of the Commonwealth of England, Scotland and Ireland. The Humble Addresses of Menasseh ben Israel, a Divine and Doctor of Physick, in Behalfe of the Jewish Nation.

(London 1655)

Bakgrund

FÖR EN MODERN läsare framstår kanske Menasseh ben Israels referens till blod i den berömda pamfletten till Oliver Cromwell som rejält föråldrad. Så var emellertid inte fallet i det judiska Amsterdam som Menasseh verkade i under sitt drygt halvseklång liv. Det talas förvisso om hela det judiska folkets rena blod, men i en miljö där majoriteten hade sina rötter på den iberiska halvön, hade begreppet tveklöst andra konnotationer. Om man därtill vet att både judar och kristna med judiska rötter på den iberiska halvön, utsattes för diskriminering till följd av den spanska blodslagstiftningen, kunde man kanske till och med ifrågasätta lämpligheten i Menassehs ordval.

I det följande avser jag att ge en exposé över ett antal till synes perifera fenomen som är utmärkande för den kontext i vilken Menasseh hör hemma. Hänvisningen till blod är i själva verket en helt naturlig produkt av den iberiska miljö där församlingsmedlemmarna hade sina rötter. Många gånger omformades eller i det närmaste inverterades spanska strukturer, men för att förstå hur de fungerade i en västsefardisk kontext bör de belysas mot sin spanska bakgrund.

Under sextonhundratalet grundas ett antal judiska församlingar i Västeuropa. Som regel rör det sig om territorier som direkt eller indirekt tidigare inte har varit tillgängliga för judar. Det som är ovanligt med dessa församlingar är bland annat att de skapas av individer som hela sina liv har levt som kristna på den iberiska halvön. Genom att hävda att de är ättlingar till tvångskonverterade från Reconquistan motiverar de det som kallas en återgång till judendomen. Till följd av församlingsmedlemmarnas originella bakgrund blir den religiösa traditionen i allt väsentligt en nyskapelse, men sociala mönster och värderingar lever kvar från den iberiska halvön. Det märkliga är således att det äldre lagret i det som bygger gruppens identitet inte alls är judiskt, detta trots att det var det judiska som fått dem att återgå till judendomen, och att det judiska varit och var en betydelsefull del av deras självbild.¹

Förklaringen ligger delvis i att den judiska identitet som skapats på den iberiska halvön inte var till fullo kompatibel med den etniska och sociala identitet som kom till uttryck i de nya sefardiska komuniteterna i Västeuropa.

De sefarder som behandlas nedan är egentligen en grupp med mycket likartade rötter. För att kunna skilja dem åt i tid och rum kommer jag att använda gängse språkbruk enligt följande:

Sefarder: ursprungligen benämning på dem som fördrevs från Spanien 1492. Från hebreiskans Sefarad, som anses syfta på Spanien. I modern tid ofta i utvidgad bemärkelse med betydelsen alla som inte är ashkenaser, dvs. av Öst- eller centraleuropeiskt ursprung.

Västsefarder: en sefardisk grupp som är av relativt sent datum i förhållande till fördrivningen. I den sefardiska diasporan fanns det ursprungligen komuniteter från Marocko i väster till Palestina i öster hela vägen upp på Balkan under Ottomanska rikets utbredning. Det utmärkande med västsefarderna, förutom att de bor i Västeuropa, är det betydande inslaget av individer som saknar en levande länk till judendomen.

Conversos: nykristna. Benämning på judar som konverterat till kristendomen på den iberiska halvön. I gruppen ingår både sådana som frivilligt övergått till kristendomen, och de som utsatts för påtryckningar för att göra så. Det är i det närmaste omöjligt att bedöma omfattningen av de judaiserande bruk som förknippas med kryptojudendom. Under långa perioder tycks emellertid alla conversos ha utsatts för diskriminering till följd av deras judiska rötter.

Portugiser/Naçao: benämning på conversos som lämnat den iberiska halvön och som gör anspråk på att komma från den judaiserande delen av de nykristna, dvs. från dem som aldrig varit trogna katolicismen. Judaiserande bruk var

sammantaget mer förekommande i Portugal, och ”portugis” är således ingen indikation på födelseortens geografiska belägenhet.

Marraner: numera den vanligaste benämningen på ”portugiser” inom forskningen. Ursprungligen ett nedsättande epitet för conversos på den iberiska halvön.

På den iberiska halvön

Det är först efter 1391 som man kan skönja förekomsten av en distinkt converso-grupp. Den direkta orsaken är en stark ökning av antalet judeförföljelse på spansk mark. I och med detta skapas en stor subgrupp bland conversos – de som konverterar till kristendomen för att undgå förföljelse. Det har givetvis alltid funnits individer som övergått till kristendomen av andra än religiösa skäl, men det som särskilt utmärker det sena trettonhundratalet är att det blir ett massfenomen.²

I officiella dokument från början av fjortionhundratalet ser man att kristna med judiskt påbrå omväxlande kallas conversos, *confesos* eller *Christianos nuevos* (nykristna). Så småningom sker det en utvidgning av användningen av dessa termer. Allt fler som inte alls hade konverterat räknades in: barn till döpta föräldrar, och i någon mån också gammalkristna släktingar till conversos.

Efter fördrivningen från Spanien 1492 blir terminologin uteslutande en ärvd status, eftersom det inte fanns någon kvar att konvertera. Med tiden kom converso således nästan helt att få konnotationen ”icke fullgod kristen”.

Under perioden 1391 fram till fördrivningen år 1492 kunde conversokommuniteten upprätthålla kontakten med de judiska församlingarna. Det innebär att i den mån det förekom kryptojudiskt liv, kunde det hämta näring ur rabbinsk judendom.

Till följd av de två fördrivningarna vid slutet av femtonhundratalet, ökade antalet conversos än en gång. Först med dem som inte kunde eller ville flytta från Spanien 1492, och senare år 1497 när Portugals judar tvångsdöptes.

En hel del tyder på att avsaknaden av en levande judisk tradition ledde till en förändrad syn på såväl judendom som på det judiska. Utan rabbiner och rabbinsk textutläggning lades tonvikten på Bibeln. Uttolkningen baserades ofta på kristen exeges, men det fanns också en tendens att överbetona bibliska motiv på ett sätt som saknar stöd i såväl kristen som judisk tradition. Ett exempel på det senare är den betydelse som den traditionellt sett mindre viktiga högtiden Purim fick bland conversos. Valet är kanske inte så märkligt eftersom högtiden hämtar sitt stoff från Esters bok, där hjältinnan befinner sig i en kontext av religiös förföljelse och där hon själv länge döljer sin judiska identitet. Att de nykristna utvecklade motivet utan kontakt med rabbinsk

tradition stöds bland annat av att conversos fastade tre dagar under Purim, precis som Ester gör i den bibliska berättelsen. I rabbinisk tradition finns visserligen också Esters fasta, men där är den bara 1 dag.³

När det gäller uttolkningar som hämtat näring ur kristen exeges, tenderar dessa snarare att bestå i avvisande av katolska uppfattningar än egna utläggningar av egentligt judiska föreställningar. Detta skapar en judendom som i någon mån blir en inverterad kristendom. Katolicismen avvisas som avgudadyrkan och man betonar att judarna alltjämt är det sanna Israel som tillber den ende sanne guden.

Ett delfenomen som leder till speciella problem när iberiska nykristna senare ”återgår” till judendomen är synen på personlig frälsning. Kryptojudar hävdade att personlig frälsning endast var möjlig genom Mose lag. Detta är naturligtvis en variant på den katolska doktrinen om frälsning genom Jesus Kristus. Moselagens centrala position baserades således inte på förbundstanken, utan sågs istället som den bästa vägen till personlig frälsning. En dylik nyttodimension är i allt väsentligt rabbinisk judendom främmande.

Bibeln var dock inte den enda källan till kunskap om judendomen. Ytterligare en källa var de som bekämpade judaiserande bruk. Som ett led i kampen mot kryptojudar publicerades listor över vari judaiserande bruk kunde tänkas bestå. Syftet var att allmänheten skulle kunna identifiera misstänkta kryptojudar, men en bieffekt blev sannolikt också att en del conversos kunde lära sig om judendomen utifrån dem.⁴

Trots att vi vet en hel del om hur enstaka judaiserande bruk kunde komma till uttryck, vet vi mindre om den egentliga omfattningen. Vår huvudkälla till kunskap härom är den rikliga flora av exempel som kan hämtas ur inkvisitionsprotokoll. Ett problem med dessa källor är att de inte med nödvändighet avspeglar faktiska förhållanden. De frågor som inkvisitorerna ställde för att avslöja kryptojudar var baserade på en kristen förförståelse av vad som var judiskt och frågorna formulerades därefter. Även när uttryck för religiösa uppfattningar var sanningsenliga är det inte säkert att dessa fick praktiska konsekvenser som var uppenbara för den kristna omgivningen. Samtidigt behövde inte allt avvikande beteende botten i någon klart definierad trosuppfattning, men det finns stöd för att inkvisitionen tenderade att tolka, eller åtminstone benämna, avvikande beteende som ”judaiserande”, detta också när de var uttryck för avvikande inom-kristna uppfattningar eller var sådant som hämtats från den moriska omgivningen. Som exempel kan tas blasfemiska yttranden om kyrkan, eller att man avvisade tanken på ett liv efter detta. Dessa uppfattningar förekom säkerligen bland en del judaiserande nykristna, men är inte typiskt judiska på något sätt.⁵

Delvis för att komma förbi detta problem har Glick föreslagit att man i analyser av inkvisitionsprotokoll, bör försöka lägga större tonvikt vid judaiserande bruk av icke-religiöst slag. Med detta menar Glick typiskt judiska aspekter som man normalt inte brukar anse som religiöst signifikanta. Ett gott exempel på detta är okunskap om den kristna kalendern.

Enligt ett inkvisitionsprotokoll blev en valencisk hantverkare år 1529 tillfrågad om han inte visste att alla judar fördrevs från Spanien år 1492. På detta svarade han att han kände till att alla judar fördrevs år 5252, men var oförmögen att bedöma om huruvida detta var identiskt med 1492. Att 37 år efter fördrivningen ännu inte ha lärt sig den kristna kalendern antyder att hantverkaren rimligen måste ha befunnit sig i en kontext där detta inte var nödvändigt. Det är svårt att föreställa sig en hantverkare som inte behöver en kalender för såväl sociala kontakter som affärsuppställningar, och okunnighet om den kristna kalendern ger vid handen att det i 1520-talets Valencia uppenbarligen fanns grupper som fungerade utanför det kristna ramverket.⁶

Oavsett omfattningen av kryptojudiskt liv står det klart att fenomenet fick sin egen dynamik i det omgivande samhället. Rykten om judaiserande bruk fick sådan omfattning att nästan alla conversos betraktades som kryptojudar och det är det som förklarar att conversos och deras ättlingar under första hälften av femtonhundratalet får en kollektiv identitet som har mer etnisk än religiös karaktär.⁷ Detta avspeglas också i språkbruket, där conversos benämns alltmer i termer som syftar på deras ursprung: *esta gente*, *esta raza* och *los de la nación*.⁸

Detta skifte innebär också att vissa personlighetsdrag betraktas som medfödda, vilket skänker avvikande bruk en ny dimension: om heresierna ligger i personens natur – eller blod – är det aldrig möjligt för en nykristen att få samma status som en gammalkristen. Under samma period sker också en utvidgning och strängare tillämpning av den äldre blodslagstiftningen *Estatutos de limpieza de sangre*. Därmed fick de nykristna en distinkt lägre social status och alla av judisk börd uteslöts från en mängd befattningar inom militär och kyrka.⁹ Att vara converso hade således kommit att bli reellt socialt stigmatiserande, och den religiösa aspekten var av underordnad betydelse.

I Portugal var förhållandena något annorlunda. Också där tvingades man att konvertera, och också där inrättade man en blodslagstiftning. Den stora skillnaden var att den portugisiska monarken genomförde förändringarna till följd av yttre tryck från Spanien. För att undvika massflykt uppmuntrades judar att konvertera och judaiserande bruk motarbetades inte förrän Inkvisitionen upprättades 1536. Eftersom det kryptojudiska livet i Portugal informellt accepterades under flera årtionden, kunde man lägga grunden för insti-

tutioner och strukturer som senare lägger grunden för de nya församlingarna i Nordeuropa.

När Spanien och Portugal förenades 1580 öppnades den spanska gränsen för portugisiska nykristna. Ett problem för det omgivande samhället var att conversos från Portugal tenderade att vara mer judaiserande än de spanska nykristna. Saken försvårades av att en del av ”portugiserna” tidigare flytt från Spanien. Många av dem flyttade till spanska handelsstäder och delvis till följd av den kryptojudiska aspekten behövde det omgivande samhället en term som skilde dem från inhemska conversos. Det är detta som är orsaken till att de kom att kallas *portugueses de la nación hebrea* eller *portugeses de la nación*.

Med tiden kom portugis att syfta på alla conversos som var judaiserande, eller åtminstone ville låta påskina att man alltid hade varit det, detta oavsett om det var på den iberiska halvön man hade sina rötter.¹⁰

Bortom Terras de la idolatria

Under det tidiga sextonhundratalet upprättas flera marrano-församlingar i Nordeuropa. Det som primärt skiljer dessa från andra församlingar med ett betydande inslag av ex-conversos är att församlingarna byggs helt från grunden. När conversos på annat håll, i t.ex. Venedig eller Thessaloniki, blev medlemmar i en församling kom de till en befintlig församlingsstruktur med gammelsefardiska rötter. Det innebar att converso-elementet var mindre betonat – många var ättlingar till dem som flytt Spanien redan 1492, och en bearbetning av specifikt kryptojudiska problem blev aldrig lika påfallande.

I de nya församlingarna var förhållandet annorlunda. För många blev den första judendom som de fick kontakt med, den som de själva var med och byggde.¹¹

I skapandet av en kollektiv identitet är det naturligt att betona vissa element i det förflutna och att undertrycka andra. Trots att de flesta marraner ville återgå till judendomen, innehöll processen särskilda problem. Dessa är bara delvis av religiöst slag. Marranerna var tvungna att skapa kommuniteter som tillfredsställde åtminstone tre grupper:

- a) det omgivande fragmenterade kristna samhället; både formella institutioner och diverse teologiska utbrytargrupper som med skiftande välvilja intresserade sig för judendomen.
- b) den judiska världen som helhet; Marraner var som nya judar ständigt tvungna att framstå som halakhiskt strikta för att deras judiskhet inte skulle ifrågasättas.

- c) den sefardiska världen. För de nya judarna var inte den tidigare conversofarenheten ett helt avslutat kapitel. Många hade fortfarande familjeband och affärskontakter på den iberiska halvön. Dessa var en del av den sefardiska gemenskapen, om än inte av judendomen. Därtill fanns det alltid i marginalen av de nya församlingarna conversos som aldrig återgick till judendomen. En ytterligare komplicerande faktor var att en del församlingsmedlemmar var så kallade ”cultural commuters”, vilket innebär att de ytligt sett återgick till kristendomen när detta innebar fördelar vid resor till den iberiska halvön.

Lojaliteter

Det står klart att de flesta nya judar med portugisiskt ursprung betraktade alla conversos som fullvärdiga medlemmar av *nação*, alltså också dem som ”ännu” inte återgått till judendomen.

Stöd för detta finns bland annat i förekomsten av särskilda *hashkavot*, minnesböner, för conversos som tvingats bestiga kättrarådet.¹² Ännu tydligare framgår detta av den hemgiftsfond som upprättades i Amsterdam 1615, *Santa Companhia de dotar e donzelas pobres*. Föräldralösa och fattiga kvinnor av portugisiskt ursprung¹³ kunde söka medel till sin hemgift varhelst de bodde i den portugisiska diasporan. Detta gällde också kvinnor som alltjämt var kristna förutsatt att båda föräldrarna eller fadern var av portugisiskt ursprung. Judiska kvinnor födda med enbart portugisisk mor kunde inte ansöka, judiska kvinnor av icke-portugisiskt ursprung kunde överhuvudtaget inte komma på fråga.¹⁴ Det kan synas märkligt att marranerna uppenbarligen föredrog en klassificering med rötter på den iberiska halvön framför en strikt halakhisk.¹⁵

En delförklaring torde ligga i det iberiska samhällets förkärlek för social rangordning. Visserligen var det denna rangordning som hade skapat problem för conversos på den iberiska halvön, men samtidigt var det den enda strukturen som de behärskade.¹⁶ Det finns tidiga converso varianter där man har försökt anpassa judiska rötter så att de skulle ge status i en kristen spansk kontext. Ett påtagligt exempel är familjen Santa Maria som redan på trettonhundratalet hävdade att de stammade från Jesu moders familj.¹⁷ Under senare delen av fjortonhundratalet tycks dylika hänvisningar till särskilt ädla judiska rötter ha kommit ur bruk eller försvunnit in i den kryptojudiska dimman.

När så portugiserna återskapar sina judiska rötter utanför den iberiska halvön, dyker de emellertid upp igen.¹⁸

Namnskicket bland marranerna uppvisar flera egenheter. Bland det mer

påfallande är förekomsten av olika namn för olika kontexter, och den prunkande titelfloran.

När en converso återgick till judendomen lade sig den nyblivne juden till med ett judiskt namn. För judiska gossebarn sker detta som regel i samband med omskärelsen, eller i samband med konvertering senare i livet. För marranerna rörde det sig visserligen inte om någon formell konvertering, men namnet var en betydelsefull markör för identitetsbytet. Namnen var som regel av bibliskt ursprung, och man finner ibland hela familjer, där namnen följer patriarkerna, med fadern som Abraham, äldste sonen Isak, därefter Jakob osv. Man förefaller ha eftersträvat ett hebraiserande uttal snarare än spanska varianter. I namnortografin hittar man försök att efterlikna bibliskt uttal med Mosseh och Jahacob som vanliga former. Det blir namnet som återupprättar marranernas länk med det gudomliga förbundet och kopplingen till Israels folk – dock vanligen utan att männen därför undfick omskärelse.¹⁹

I en del fall behöll man namn som lät påskina judisk aristokrati som Abrahanel och Aboab, men de kombinerades vanligen med bibliska förnamn. Påstått släktskap med mackabéer, kohaniter och leviter var också mycket vanligt. Det mest statusladdade tycks ha varit om man kunde kombinera iberisk adlighet med kohanitskap, såsom hos familjen Azevedos. Där finner man en iberisk vapensköld prydd med två händer med den fingerställning som förknippas med den aronitiska välsignelsen.²⁰ Det kan nämnas att rabbinerna ofta ifrågasatte påstådda kohanit- och levitskap, men det hindrade inte familjerna från att fortsätta att hänvisa till dem.²¹

Förekomsten av personer som behöll sitt kristna namn parallellt med det judiska kan förstås om ett judiskt namn var en nackdel i icke-judiska sammanhang.²² Det mest uppenbara var den som ville undvika inkvitionen under resor till den iberiska halvön. Mindre lättförklarad är att många tycks ha använt sina båda namn omväxlande utan att det fanns någon uppenbar anledning. De båda namnen må ha varit ett uttryck för dubbla identiteter, om än ej något dubbelliv, eftersom det inte finns något som tyder på att namnen var hemliga utanför den iberiska halvön.²³

När det så kommer till titlarna faller dessa som regel under tre olika kategorier: a) titlar som kunde skänka bäraren status i en judisk kontext, som *el haham moreno a-rab* Ishac Aboab,²⁴ b) titlar som fungerade i en kristen och judisk kontext. Menasseh ben Israel kallas nästan genomgående *teólogo y filósofo hebreo*.²⁵ Samt c) titlar som saknar anknytning till judendomen, men som skänkte bäraren prestige bland marranerna.

Det som gör den tredje kategorin intressant är att nutida forskning drar

helt andra slutsatser av fenomenet än äldre dagars. Om man placerar titlarna i en iberisk kontext kan man förstå dem som beståndsdelar i ett identitetsbygge med rötter på den iberiska halvön. Det är en fundamental omtolkning om man ställer det emot tidigare bedömningar av fenomenet som ett uttryck för gruppens ”ojudiskhet”.

Det intressanta är att titlar fortsätter att användas också när de inte har någon uppenbar funktion. Den enda rimliga tolkningen av det är att detta skänkte bäraren särskild glans. Som exempel kan nämnas den produktive marranoförfattaren Miguel de Barrios. Under en period då han lämnade judendomen, var han kapten i den flamländska armén. Att han i Bryssel omnämns som *el Cápitan Don Miguel de Barrios* förvånar knappast någon, men det kan synas kuriöst att han fortsätter att kallas sig så efter att ånyo ha återgått till judendomen.

Ett annat exempel är den för sina apologetiska judiska verk berömde Isaac Orobio de Castro som i en dedikation får en titel som inte heller den har någon anknytning till det judiska Nordeuropa: *Colegial no insigne Colégio teológico de Alcalá de Henares, Catedrático de medicina na universidade de Sevilla, Médico de Câmara do Duque de Medinaceli, Público Profesor y Conselheiro del Rei de Franca na insigne Universidade de Tolosa*.²⁶ I dessa exempel har en iberisk status inkorporerats i en marranokontext, och har behållit sitt värde trots att förhållandena har ändrats.

I den välkända köpmannafamiljen Texeira finner man exempel på alla varianter av marranernas tillämpning av det iberiska statustänkandet.

Under 1640-talet försökte den då ännu kristne Diogo Texeira hitta bevis för att han var släkt med den adliga portugisiska familjen Texeira de Sampayo. År 1643 lyckades Texeira skaffa ett intyg som visade att så var fallet, och han och hans familj var därmed berättigade att använda släktens sköld. När han tillsammans med sin son år 1647, i Hamburg, återgår till judendomen fortsätter han att använda familjens vapensköld, men med den lilla skillnaden att ett kors byts ut mot ett för judiska förhållanden mer passande träd. Som sitt judiska namn väljer han Abraham, med efternamnet Senior. Förnamnet indikerar att han är familjeöverhuvud och efternamnet låter påskina att han var ättling till Kastiliens siste ”överrabbin” med samma namn, som för övrigt valde dopet framför fördrivning 1492.²⁷ Äldste sonen fick följdenligt namnet Isaac, och densamme kom senare att använda titeln *Residente y consejero de la Reina de Suecia* efter att ha givit drottning Kristina logi.²⁸

Denna betoning av titlar som primärt har anknytning till icke-judiska förhållanden är alltså inte så paradoxal som det i förstone kan verka. Som vi

strax ska se betraktar sig marranerna som förmer än andra judar. Att begreppet sefard och portugis inte med nödvändighet överlappar det som är judiskt, kan förstås mot bakgrund av iberiska tankestrukturer. Den obrutna lojaliteten mot andra *portugiser*, även gentemot dem som ännu var kristna, bottenar i att de hade samma blod – samma familjeband och värderingar, och inte minst en gemensam erfarenhet av förföljelsen som converso. Att sedan den kollektiva erfarenheten många gånger inte var självupplevd var av underordnad betydelse.

Synen på icke-portugiser

För att ytterligare visa på marranernas identitetsbygge kan det vara värt att granska några element i Amsterdams församlingen under sextonhundratalet. Församlingen grundades i början av seklet och blev med tiden ledande centrum för den västsefardiska diasporan. Amsterdam är visserligen större än de flesta andra församlingar, men de tendenser man finner där är genomgående typiska för västsefarderna.

En hel del kan sägas om marranernas fascinerande kontakter med den kristna omvärlden, men eftersom dessa som regel var mindre problematiska än med andra judar lämnar vi det därhän, och ser istället på relationerna med trosfränder.²⁹

Det är förvisso ett fundament i skapandet av en gruppidentitet att betona drag som skiljer en från omgivningen, men det som gör marranerna unika är att oviljan att inkludera främlingar också innefattar andra judar. De icke-sefardiska trosfränder som kom till de nya församlingarna i Nordeuropa möttes av en separatism som i allt väsentligt var annorlunda än vad som varit fallet tidigare i judisk historia.³⁰

De två huvudgrupper för vilka man skapade särskilda bestämmelser var dels proselyter, dels ashkenaser.

Båda grupperna sågs som en del av det judiska folket, men ingendera som fullgod medlem av Naçao.³¹ Med den första gruppen delade man som regel dessutom en språklig gemenskap, eftersom de ofta var från Nederländernas latinamerikanska kolonier.

Proselyternas särslagstiftning hade inte sin grund i några teologiska förhållanden. Man kunde kanske vänta sig att församlingar som ofta konfronterades med heterodoxi och som gärna ville bevisa sin halakhiska stringens skulle ge dylika bestämmelser en teologisk dimension. Emellertid finns det ingenstans i den omfattande litteratur som Naçao producerade någon kritik av religiösa uppfatt-

ningar bland proselyter.³² Förgäves ska man således försöka finna någon social diskriminering baserad på deras religiösa uppfattningar.

Diskriminerade blev de likväl. De fick inte inneha någon befattning i församlingen, inte ens sådana där fromhet var enda kravet. Bland proselyterna var det de svarta ättlingarna till slavar som stod lägst ned på rangskalan. Från 1644 kunde svarta män inte kallas till Torah-läsning och svarta kvinnor tvingades sitta längst bak på kvinnoläktaren. Även efter döden diskriminerades de, då begravningsplatsen i Ouderkerk hade en särskild sektion för svarta och mulatter. Det kan emellertid vara värt att notera att svarta och mulatter som fötts i judiska äktenskap (dvs. inte konverterat), samt svarta män som gift sig med en vit kvinna kunde begravas på den reguljära begravningsplatsen.³³ Till det yttre verkar dessa bestämmelser mest syfta till att skilja ättlingar från icke-judar från dem som fötts som judar.

Att avsaknaden av judiska föräldrar inte var huvudproblemet blir uppenbart om man istället ser på ashkenaserna.

Under församlingens tidiga period var antalet ashkenaser litet och föranledde inga direkta åtgärder. När större grupper kom, till följd av förföljelser i Öst- och Centraleuropa, blev ashkenaserna ett mer markerat inslag i Amsterdams gatubild.

I 1639 års församlingsstatuter fastslogs det att utomstående judar kunde välkomnas till gudstjänst eller bön endast om *Mahamad*, församlingsrådet, ansåg detta passande. Ett liknande mönster finner man också på andra platser i nordvästra Europa.³⁴

De utomstående judar som man oroade sig för var primärt av polskt och tyskt ursprung, oftast benämnda som *tudescos*, spanskans ord för ashkenaser.

Den gängse bilden av portugiser i Nordeuropa, inte bara bland dem själva, var att de var betydligt mer sofistikerade och välbeställda än sina öst- och centraleuropeiska trosfränder. I själva församlingarna såg det emellertid annorlunda ut. Det saknades på intet vis fattiga portugiser. Synen på sefarderna baserades således på deras välbeställda medlemmar och de fattiga bortsåg man helt enkelt ifrån. När det gällde ashkenaserna rådde i det närmaste det motsatta förhållandet. Där bortsåg man från de välbeställda och de fattiga blev normalbilden.³⁵ Trettioåriga krigets flyktingströmmar gjorde att marranerna kom i kontakt med stora grupper tudescos. Möjligen med viss rätt kom man att betrakta ashkenaserna som en fattig, obildad massa. Den bilden avspeglades också i språkbruket, då man efter 1632 i princip slutar tala om fattiga tudescos, och ordet tudesco blir synonymt med fattig och femininformen tudescas med tjänstekvinna.³⁶

Den sociala klyftan mellan ashkenaser och sefarder är inte bara en fråga om språkbruk. De förras beroende av de senare är ett återkommande fenomen i de flesta större sammanhang där de har kontakt under sextonhundratalet. Det är således typiskt att den första ashkenasiska församlingen i Amsterdam fick låna sina Torah-rullar från portugiser.

Skillnaderna mellan grupperna finns emellertid mer än på det sociala och ekonomiska planet. När de tre sefardiska församlingarna i Amsterdam gick samman 1639 under namnet K. K. Talmud Torah var en av de första frågorna som diskuterades ”Regler för tudescos” och de behandlade det obehag som denna grupp skapade för församlingsmedlemmarna.³⁷ Problemen var inte bara att ashkenaserna var fattiga och många därför livnärde sig som tiggare. Därtill hade de många seder och bruk som ansågs främmande för judendomen. Den negativa stereotypen förstärktes av ekonomiska aspekter, men för portugiserna var förhållandet inte ett uttryck för den sociala situationen, utan sågs som ett kulturellt arv. Detta arv fick ashkenaserna att distansera sig från det som marranerna ansåg vara den riktiga judendomen, *bom judesmo*.³⁸

För att se skillnaden i synen på fattiga ashkenaser och fattiga sefarder kan det vara intressant att granska hur man försökte råda bot på respektive grupps ekonomiska missförhållanden.

Detta kommer tydligt till uttryck i grundandet 1642 av *Avodath Chesed* i Amsterdam. Huvudsyftet var att komma till rätta med det man betraktade som de ashkenasiska problemen. Som ett led i att försöka minska tiggeriet beslöt man att ashkenaserna skulle lära sig ett yrke, allt i syfte att kunna försörja sig.

Redan i ”läroplanen” kan man se att yrkesutbildning bara var en del av målet. Det inskräptes särskilt att utbildningen skulle ske under förhållanden som medgav observans av Torahns bud. Syftet var således inte bara att lära dem ett yrke, utan också att lära dem att bli goda judar. Det verkar ha funnits en koppling mellan de fattiga ashkenasernas oförmåga att försörja sig och deras, som portugiserna uppfattade det, olämpliga leverne. Sålunda stipulerades det att det inom institutionens väggar inte var tillåtet vare sig med ett specifierat omoraliskt uppträdande eller med vadslagning och rökning.³⁹

Om marranernas syfte med att lära ashkenaserna ett yrke endast hade varit att man ville få bort fattigdomen, måste man fråga sig varför man inte använde samma metod för fattiga portugiser. Svaret är av allt att döma att medlemmar av Nação inte ansågs vara i behov av någon moralisk skolning. Detta stöds av det faktum att när *Avodath Chesed* ombildades år 1670, och slutade att vända sig till ashkenaser och istället blev en välgörenhetsfond för fattiga sefarder, så ändrades också institutionens inriktning. Utbildningsmålen elimi-

nerades helt, och den rimliga förklaringen till det är att de fattiga portugiserna redan utan utbildning hade de moraliska kvaliteter som församlingen önskade.⁴⁰

Avståndstagandet gentemot icke-sefarder tycks närmast ha ökat i styrka under sextonhundratalet. Om man jämför de ovan nämnda reglerna för svarta och mulatter från 1644, kan man konstatera att det i Amsterdam år 1671 fastslås att en ashkenasisk man som gifter sig med en portugisisk kvinna aldrig kan räknas som församlingsmedlem, ej heller deras ättlingar och de får inte begravas på den sefardiska begravningsplatsen.⁴¹ Tjugofem år senare sker en ytterligare skärpning, då också portugisiska män som gifter sig med ashkenasiska kvinnor förlorar sin plats i församlingen. 1709 beslutar man att medlemskap i församlingen måste föregås av bevisning av att den presumtive medlemmen är av spansk eller portugisisk härkomst. Rådde det minsta tvivel var man tvungen att tillkalla två vittnen från församlingen.

Det är oklart när dessa regler kom ur bruk, men så sent som 1825 nekades en avliden portugis jordfästning på den sefardiska begravningsplatsen med motiveringen att han hade varit gift med en ashkenasisk kvinna.⁴²

Den avskiljande strategi som kommit till uttryck i nämnda exempel, visar på – särskilt i sin extremaste form i styrkandet av släktband – på rötter i tankestrukturer som hämtats från den iberiska halvön.

När marranerna, de nya judarna, skapade sin identitet gjorde de en avgränsning inte bara emot de sefarder som slukats upp av det omgivande majoritetssamhället på den iberiska halvön, utan också mot andra judiska grupper. Genom att förstärka skillnaden kunde de på samma gång hävda sitt ädla ursprung från Judah stam och samtidigt bevara kontakten med det iberiska kulturarvet.

Det kan vara värt att betona att portugiserna må ha betraktat sig som särskilt ädla, men likväl en del av judenheten som helhet. Detta är inte minst uppenbart då de i mycket hög grad bistod sina icke-sefardiska trosfränder i en mängd sammanhang. Under det trettioåriga kriget gällde det t.ex. fonder vars medel gick till att friköpa judiska fångar, därtill gick betydande summor till hjälp åt offren från pogromerna 1648–49.⁴³

Också Menassehs inledande propos kan ses i detta sammanhang. Kampen för att ånyo öppna Englands gränser för judar syftade delvis till att skapa en ny tillflyktsort för tudescos och därmed avlasta marranerna i Amsterdam. Dessa tudescos var tveklöst judar, men i Menassehs marranokontext var det sannolikt få som skulle betona deras *Noblenes and purity of[...] blood*.

Noter

- 1 Kaplan 2000:16.
- 2 Bodian 1997:6.
- 3 Bodian 1997:10.
- 4 Bodian 1997:102.
- 5 Bodian 1997:8.
- 6 Glick 1997:67.
- 7 Bodian 1997:8.
- 8 Bodian 1997:11.
- 9 Bodian 1997:11. Statuterna tillämpades som regel mindre i Spaniens förläningar utanför den iberiska halvön. Detta förklarar den oproportionerligt stora andelen conversos bland dem som koloniserade för Spaniens räkning.
- 10 Bodian 1997:13.
- 11 den Boer 1995:116.
- 12 Bodian 1997:80.
- 13 Portugisiskt i den utvidgande bemärkelsen, med innebörden av kryptojudisk släkt.
- 14 Bodian 1997:47f.
- 15 Bodian 1997:115.
- 16 Bodian 1997:85.
- 17 Bodian 1997:86.
- 18 Bodian 1997:88.
- 19 den Boer 1995:44; Den spridda uppfattningen att icke-omskurna män inte var tvungna att följa den judiska lagen, underlättade ett oproblemiskt förhållande till dem som ännu var kristna. Bodian 1997:98.
- 20 Bodian 1997:89.
- 21 Familjen de Pinto ansåg sig vara kohaniter, men lät likväl sina förstfödda söner genomgå *Pidyon ha-ben*, "friköpande av den förstfödde", en ceremoni som kohaniter och leviter är befriade ifrån. Bodian 1997:96.
- 22 den Boer 1995:45.
- 23 den Boer 1995:45.
- 24 den Boer 1995:46.
- 25 den Boer 1995:47.
- 26 den Boer 1995:57f.
- 27 Bodian 1997:89.
- 28 För utförligare om Kristina och sefarderna, se t.ex. Arckenholtz, Johan: *Mémoires concernant Christine Reine de Suède pour servir de déclaircissement à l'histoire de son règne...* Flera utgåvor, också tyska; Katz, David S. (1983): "Menasseh ben Israel's Mission to Queen Christina of Sweden 1651–1655". *Jewish Social Studies*, XLV. 57–72.; Åkerman, Susanna (1990): "Queen Christina of Sweden and Messianic Thought". *Sceptics, Millenarians and Jews*. Ed. by David S. Katz and Jonathan I. Israel. Leiden: E. J. Brill.
- 29 Kaplan 2001:27.
- 30 Kaplan 1997:124.
- 31 Kaplan 2001:27.
- 32 När det gäller iberiska judar finns det en lång rad strider och debatter om teologiska spörsmål. För ett utförligt exempel se t.ex.: Altmann, Alexander (1973): "Eternality of Punishment. A Theological Controversy within the Amsterdam Rabbinate in the Thirties of the Seventeenth Century." *Proceedings of the American Academy for Jewish Research XL*. 1–88.
- 33 Kaplan 1997:126.
- 34 Kaplan 1997:122.

- 35 Kaplan 1989:44.
 36 Kaplan 1997: 133.
 37 Kaplan 1997:136. Artikeln finns i *Livro de Ascarnoth* 19, fol. 643.
 38 Kaplan 1997:138.
 39 Kaplan 1997:139.
 40 Kaplan 1997:139.
 41 Kaplan 1997:140. Kaplan citerar *Livro de Ascarnoth* 19, fol. 643.
 42 Kaplan 1997:143.
 43 Kaplan 1997:129.

Litteratur

- Bodian, Miriam (1997): *Hebrews of the Portuguese Nation*. Bloomington: University of Indiana Press.
- den Boer, Harm (1995): *La literatura sefardí de Amsterdam*. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá.
- Glick, Thomas F. (1997): "On Converso and Marrano Ethnicity". *Crisis and Creativity in the Sephardic World, 1391-1648*. Ed. by Benjamin R. Gampel. New York: Columbia University Press, 1997.
- Goldish, Matt (2001): "The Amsterdam Portuguese Rabbinate in the Seventeenth Century: A Unique Institution Viewed from Within and Without". *Dutch Jews as Perceived by Themselves and Others* edited by Chaya Brasz & Yosef Kaplan. Leiden: Brill.
- Kaplan, Joseph [Yosef] (1989): "From Apostasy to Return to Judaism: The Portuguese Jews in Amsterdam". *Binah. Studies in Jewish History*, vol. 1, edited by Joseph Dan. New York: Praeger.
- Kaplan, Yosef (2000): *An Alternative Path to Modernity: the Sephardi Diaspora in Western Europe*.
- Kaplan, Yosef (1989): *From Christianity to Judaism. The Story of Isaac Orobio de Castro*. Oxford: Oxford University Press.
- Kaplan, Yosef (2001): "Gente Política: The Portuguese Jews of Amsterdam vis-à-vis Dutch Society" i *Dutch Jews as Perceived by Themselves and Others* edited by Chaya Brasz & Yosef Kaplan. Leiden: Brill.
- Kaplan, Yosef (1997): "The Self-Definition of the Sephardic Jews of Western Europe and their Relations to the Alien and the Stranger." *Crisis and Creativity in the Sephardic World, 1391-1648*. Ed. by Benjamin R. Gampel. New York: Columbia University Press, 1997.

Lisbet Kickham

The Anglo-Irish Landlords in Novels by Protestant Irish Women 1879–1922

LAND IN NINETEENTH century Ireland was an emotive issue. With the prevailing government consensus being that Irish landlords had the responsibility to restructure their estates into more efficient agricultural units, it is not surprising that government policy was to try to put the burden of relief during and after the Great Famine on the Irish landlords. The landlords felt let down by the lack of support provided for them and became increasingly disillusioned with the British seeming indifference to the suffering of the Irish. In their efforts to alleviate the situation, many were themselves ruined. Not only were their tenants unable to pay their rents, they also had to be provided with free food. Many landlords set up soup kitchens, as did James Martin of Ross House – father of the novelist Martin Ross (Violet Martin) – although his straitened finances could hardly support it.¹

The drastic reduction in the population caused by the Famine opened up the possibility for the landlord class to try to consolidate their farms in an effort to evolve into capitalist farmers, in the way that had happened in England in the late eighteenth and early nineteenth centuries. To make the most of this opportunity many landlords evicted tenants, thereby clearing more of their land than the Famine had already achieved; some turned thousands of tenants out on the roads while others assisted their tenants with emigration schemes.

The Famine and its aftermath undoubtedly etched a deep divide between landlords and tenants in Ireland. Tenant attitudes were to some degree informed by an awareness of conquest. The year 1850 was only 170 years since the Williamite land settlements, approximately 220 years since those of James I and less than 320 years since the Elizabethan plantations. Philip Bull claims that the memory of conquest so relatively recent is a strong and enduring one, especially in a country like Ireland where it was a majority memory, and one kept alive not only by persecution but also by religious continuity and a strong indigenous culture.² The Anglo-Irish landlords, who saw themselves as

having absolute rights to their property in accordance with British property law, were somewhat circumscribed by tradition and social conventions as to how to exercise these rights. In 1869, George Campbell, a man with great influence on Prime Minister W. E. Gladstone, noted that Irish tenants were in contravention of the Irish landlord's perception of absolute ownership by habitually using expressions such as "owning a farm", "selling his farm", "having bought a farm" and "having inherited a farm". Campbell expressed his scepticism against the validity of applying English property ideology to Ireland, and in *The Irish Land* he states: "In Ireland there are two sets of laws – the English laws, and the laws and customs of the country, which, enforced in a different way, are as active and effective. In the clashing of these two systems lies the whole difficulty".³

In 1870, Gladstone's first Land Act was introduced, giving the right of compensation to evicted tenants for expenditure they had made on their farm. It was, however, far too little far too late, and altogether an inadequate response to the problems it was meant to address. The Act did nothing to satisfy the tenants' increasingly strident claims for the "three F's" – fair rent, fixity of tenure, and free sale. Nevertheless, the 1870 Act was important in that it could be seen as encouragement for further action – as many of its opponents had warned might happen – because it contravened certain principles of English property law.

Some of the novelists of my study were very much part of the landowning class, such as Edith Somerville, Martin Ross and Emily Lawless. Others were less personally involved in land issues. However, in the latter part of the nineteenth century the question of land ownership, and the agitation and violence connected with it, made it increasingly difficult for any Irish novelist irrespective of background to ignore what was happening. In his survey of Catholic fiction in Ireland of the time, James H. Murphy identifies the dilemma faced by Catholic upper middle-class writers. They viewed their task as being that of toning down the unfavourable image that Ireland had in English cultural discourse. It was, according to Murphy, a classic, colonial problem: an assimilationist class balking at the fact that its country was still being considered 'native'. These writers employed a number of narrative strategies in order to acquit both their own class and Irish society in general of blame for the agrarian outrages. The most common strategy traced the source of violence to members of government or to the Anglo-Irish landlords.⁴ This was not likely to be a palatable expedient for their Anglo-Irish colleagues and I will look at how landlords and their families are presented in novels by Protestant women in the period 1879–1922,

between the foundation of the Land League and the foundation of the Irish Free State.

The landlords in Ireland were by no means a homogeneous group. The majority of them were Protestants as many Catholic families still holding land in the eighteenth century had converted to Protestantism to avoid the effect of the Penal Laws. English and Scots settler stock accounted for some sixty per cent of the total, according to Mark Bence-Jones in *Twilight of the Ascendancy*. The ethnic diversity of the Ascendancy also included some descendants of Huguenots and other continentals, while nearly forty per cent of the Ascendancy families were of old Celtic-Irish or Anglo-Norman stock.⁵ To qualify for the title of 'landlord', it would seem that a landowner, according to *Thom's Directory*, had to own some 500 acres. This restriction made the landlord class a very small and select group of about 6,500 in the 1870s.⁶ The variation as to the sizes of their holdings was considerable, as was the variation in the quality of their land, and some landlords were infinitely more prosperous than others. A survey of estates in the 1870s revealed that landlords with estates of 2,000 to 5,000 acres owned twenty per cent of Ireland, and over half the country was owned by less than 1,000 great landlords.⁷

The tenants were obviously a much bigger group than the landlords. When a balance is struck between the numbers of farmers and occupiers in the 1870 census, W. E. Vaughan comes to the conclusion that it would be a realistic estimate to suppose that there were 500,000 tenants in Ireland at the time.⁸ The tenantry was no more homogeneous than the landlord class. In *Landlord and Tenants in Ireland 1848-1904*, Vaughan estimates the average tenant holding to have been about forty acres. The typical tenant, however, had less than forty acres – in 1851 over half of them had less than fifteen acres (p. 5). Some tenants were quite prosperous farmers with large acreages; at the other extreme, poverty-stricken tenants cultivated small parcels of land. The difference in outlook between these two sections of the tenant class, the former predominantly to be found in the eastern part of the country and the latter along the western coast, was enormous. The landlord class is portrayed in many novels and the tenants also appear in them, although in only one, *Hurriish* (1886), by Emily Lawless, is the principal character a tenant. To what extent are the landlords looking after their estates and what does the future have in store for the fictional Irish landlords?

Land was the source of income, contributing food and fuel for landlords as well as for their tenants, and was hence of common interest to both groups. The question of land ownership is dealt with in a very direct way in some novels and merely touched upon or non-existent in others. Several possible

strategies are suggested for solving this increasingly pressing issue. One commonly used by Catholic novelists, James H. Murphy claims, is to indicate that the solution would be that a Catholic gentry take over from the Protestant Ascendancy (p. 44). Rosa Mulholland's *Marcella Grace* (1886), for example, which was an immensely popular novel, promotes the idea of a Catholic landlord. Marcella, a young Catholic girl, born into poverty in Dublin, inherits an estate in the west of Ireland. Her previous poverty is invoked as a contributory reason for her suitability as a good landlord. This type of landlord was not a viable option for the Protestant novelists. *Priests and People: A No-Rent Romance* (1891), written by an anonymous but obviously Protestant novelist, rejects the possibility of this Catholic landlord solution outright and attacks the Irish people. Eileen, the daughter of a Catholic landlord, takes over the estate when her father and her uncle have been murdered. Initially full of hope and good intentions, she is soon disillusioned and embittered, despite sharing the faith of her tenants. She realizes that "in this land of poetry, misfortune is coming not from without, but from the very heart of the people themselves" (p. 40).

Replacing Protestant landlords by Catholics was not advocated in novels written by Anglo-Irish novelists as a possibility to improve relations between the social classes in Ireland and other ways had to be considered. A more congenial way for the Anglo-Irish to do so had already been suggested by Maria Edgeworth. When she wrote *Ennui* (1809) and *The Absentee* (1812), it was against the background of the break-up of the Grattan Parliament and the flight of the ruling elite to London. With Dublin relegated to a provincial town, the Irish landowners – who used to spend most of their time at home looking after their estates, with the exception of a few weeks in Dublin at the Castle – had started spending more time in England. Their estates were left in the hands of agents whose main task it became to supply the money for often ill-afforded townhouses and living expenses. Edgeworth criticized these absentees and depicted a better specimen in her novels: the educated and improving kind of landlord who became resident on his estate. Thus, one possible solution to the Irish problem was reformed landlord characters.

While the circumstances in Irish society had changed dramatically during the following century or so, there were still some novelists who seemed to advocate somewhat of the same solution as Maria Edgeworth. However, there was more compromise and a wider spectrum of possibilities envisaged as to the future role of landlords. In *Kerrigan's Quality* (1894) and *The Founding of Fortunes* (1902), Jane Barlow has a special partnership in mind. Both novels suggest model landlords as a possibility for improving the conditions for the

tenants in Ireland. Contemporary reality seems quite remote and Land League activities are not overtly in evidence in either novel. Certainly, the people in Port Maguire are dissatisfied with their lot and feel that "them few folks have grabbed hould of everythin'" (*Founding of Fortunes*, p. 175), but the criticism remains vague. It would seem that, to some extent, the Irish themselves are blamed for their situation. One of the young men of the village hopes that there will be a chance of everybody coming together to do 'something' to change things at some future date. It is indicated that the something to be done in Port Maguire should be in the line of what has happened in Glenore. Glenore is a model village, although some years previously it was as impoverished and forlorn as its neighbour. The metamorphosis is as miraculous as are the circumstances under which it happened. Mr Kerrigan, a rich returned Irish-Australian of humble peasant descent, buys the local deserted Big House. Sir Ben, impoverished gentry, or "quality" as the gentry is usually called in these two Barlow novels, is forced to stay in the locality after an accident and moves into Kerrigan's Big House. Together Kerrigan and Sir Ben set about reforming the estate. The view of the locals is that the two men have "quare ideas" and they are surprised that "thim that works on the land in Glenore, as good as owns it very nearly" (*The Founding of Fortunes*, p. 179). There is no doubt that Glenore has come to be considered an ideal place to live, all thanks to the co-operation between Kerrigan, a man of the people, and Sir Ben of "the quality".

The two old-fashioned landlords in *The Founding of Fortunes*, Sir Herbert Considine and Lord Fintragh, are both doomed. Sir Herbert disapproves of his father's and grandfather's harsh dealings with the tenants; but the resources available to him are so poor that there is not much he can do to help either the tenants or himself. His roof is leaking over his head and his servants are "a couple of old scarecrows of cripples letting on to be keeping up the place on half wages". Old Lord Fintragh has only three horses in his stable, whereas his father had at least thirty hunters with "a parishful employed to look after them" (p. 153).

Jane Barlow's novels seem very even-handed in the way they portion out the responsibility for the social conditions in the country. Even though they put some blame on the people themselves, the landlords must take their share of responsibility. New attitudes as well as new methods are necessary for society to work. Kerrigan and Sir Ben set the example for Mr Hanmer from London, who takes over Sir Herbert's estate with the intention of improving the conditions for the tenants. Like Kerrigan, Hanmer enters into a partnership with a person of the gentry, although his partnership is of a different nature.

He marries Sir Herbert's daughter and, again, it is indicated that members of the gentry, who are able to compromise and adapt, will have a role to play in Ireland in the future. What is expected from them is that they remove themselves from their own class. Sir Ben is, according to Kerrigan, "an exile from his own class and companions" (*The Founding of Fortunes*, p. 213).

In Jane Barlow's novels, Mr Kerrigan and Sir Ben in combination clearly represent the 'good' landlord. In *Land, Politics and Nationalism*, Philip Bull points to the prevalence of these images of 'good' as well as 'bad' landlords in accounts of Irish history and other literature in the nineteenth century (pp. 18–20). The 'bad' landlord was the absentee landlord, or the one who rackrented or evicted his tenants; but the 'good' landlord was more difficult to define. Sometimes the image of a 'good' landlord was that of an old-fashioned, easy-going paternalist, who was sensitive to the feelings of his tenants, and ready to ingratiate himself with them in order to alleviate the lingering resentment at his usurpation of the land. To others this type of landlord was a 'bad' landlord, as he was likely to run his estate inefficiently and be heavily indebted, hence in fact being partly to be blamed for the crisis of landlordism in Ireland. Uncle Richard of the Glanmore estate in *Burnt Flax* (1914) by Mrs H. H. Penrose seems to epitomize this breed of landlord. He dies at the beginning of the novel, his epitaph pointing to the two sides of the coin in this concept of the 'good' landlord:

Richard, however beloved, had not been exactly a model landlord. It was doubtless because he had so many of their own qualities that his people had loved him. If he had been generous, he had also been careless; and although he had ever been ready to help distress, ever unwilling to press for payment, he had allowed the cottages on his estate to fall into a lamentable state of decay with no more adequate reason than that which he had constantly offered to his nephew, the agent, that he couldn't be bothered at his time of life with bricks and mortar all over the place and under his feet at every step; the cabins would last as long as himself, and afterwards Eustace could do what he liked (p. 13).

Instead, a 'good' landlord to those who saw the dangers of the easy-going paternalist was a landlord of the improving, modern capitalist variety, even though he might be ruthless enough to extract an appropriate market rent from his tenants. In the mid-nineteenth century, the general English and Irish Ascendancy opinion was that it was the improver and the moderniser who was the best landlord. However, the tenants would not necessarily have agreed with this view, as the improver and moderniser interfered too much with traditional Irish farm practices.

The cousins Edith Somerville and Martin Ross have pictured many mem-

orable landlords in their novels, few of whom can be considered 'good' in any sense of the term. These two, who had personal experience of living in Big Houses in rural Ireland, are far more pessimistic about the future of the landlord class than Jane Barlow. In *An Irish Cousin* (1889), their first joint literary venture, Somerville and Ross introduced the theme that was to become so central in their writing, the Big House and its gentry in decline. They used the common device for commenting on the Irish scene, the visitor from abroad. Theo comes from Canada to visit the ramshackle house, Durrus, which her Uncle Dominick has inherited under somewhat mysterious circumstances. Uncle Dominick does not take any part in the running of his estate and subsequently dies. Willy, Theo's cousin, does not give the impression of being any more efficient as a landlord than his father. His life circles around horses and dogs and, after marrying the lodge-keeper's daughter, he emigrates to Australia. It is not made clear what happens to Durrus. Theo is now the rightful owner, but she is getting married to the son of the neighbouring estate, Nugent. He is, in contrast to the rough-and-ready Willy, an educated man, although he seems more interested in playing the piano than in running an estate.

In *An Irish Cousin* Somerville and Ross have no suggestions as to the future possibilities for the landlord class and the Irish people, the way Barlow has in *Kerrigan's Quality* and *The Founding of Fortunes*. They do, however, place the responsibility for the fate of the Irish landlords firmly upon the Irish landlords themselves, as they also do in *The Big House of Inver* (1925). Robert Prendeville built the Big House of Inver high on a hill so that he could look out over the sea and keep an eye on the coming of vessels that brought claret from Bordeaux to Western Ireland. He was a very great personage but whatever power and wealth he had is wasted by subsequent generations. Kit Prendeville, son of Jas who lost his lands to his agent, is a landless landlord who has less refined habits than his ancestor Robert; Kit takes his drink, unlikely to be claret from Bordeaux, in Connor's pub. Training horses is "the single art for which his gifts and fancy fitted him" (p. 43). He still owns the Big House, and it is his illegitimate half-sister Shibby Pindy's dream that Kit will regain the demesne by marrying the agent's daughter. However, she does not oblige and the Big House of Inver burns down.

The landlords in *An Irish Cousin* and *The Big House of Inver* are both background figures to their sons. While the sons are useless, the fathers are even more so. Dominick is an alcoholic and an impostor. Jas is an alcoholic, too, in addition to being a very old man. The landlord/father in *The Real Charlotte* (1894), also by Somerville and Ross, is even more incapacitated. Sir Ben-

jamin Dysart has had a stroke on his son Christopher's twenty-first birthday. He is wheeled around in a bath-chair by a servant, shouting abusively to relatives and visitors without seeming to recognize any of them. The son's background as a civil servant in the West Indies does not make him a match for the protagonist's business schemes when the two meet to discuss how the affairs of the estate are handled by the agent. A union with Francie, Charlotte's relative, who is as energetic and lively as Christopher is the opposite, is suggested as a possibility for Christopher to break free from his inertia and to assure a strengthened family line, but Francie declines his proposal. Christopher is an absentee landlord in the making. The reader easily envisages his return to a civil service career after the shattering end of the novel, leaving the landlord's duties at Bruff totally in the hands of an agent.

In *Mount Music* (published in 1919 but set roughly from 1890 to 1907), Somerville and Ross present two landlords: Richard Talbot Lowry, a loyalist Major and a Protestant, of Mount Music and St Lawrence (Larry) Coppinger of Coppinger's Court, a relative of the Talbot Lowrys although a Catholic "by accident" as a result of his father's conversion. Richard Talbot Lowry is initially a reasonably popular man in the neighbourhood, but he refuses to sell his lands and his tenants turn against him. He has a large family to support on a dwindling income, and in his need he turns to one of the 'new Irish', Dr Mangan, who outwits him with the result that he has no choice but to leave Mount Music. Larry, however, who seems to spend his time fox-hunting or travelling around Europe to paint, survives the general doom and holds on to Coppinger's Court, although most of his lands have been sold. It is impossible to say whether this is meant as an indication that a Catholic landowner had greater chance of survival than a Protestant one. Mark Bence-Jones, in *The Twilight of the Ascendancy*, claims that no landlord was singled out for attack because he was descended from English settlers, as has sometimes been suggested. In fact, he gives quite a few examples of Catholic landlords of Celtic-Irish or Norman descent who suffered at the hands of the League during the period (pp. 29-30).

Contrary to the novels by Somerville and Ross mentioned above, Emily Lawless's novel *Hurriah* (1886) seems to indicate that, generally speaking, the landlord is without blame for the precarious situation in which he finds himself. Even though Pierce O'Brien has not raised his tenants' rent for forty-five years, this "poor, good-natured, well-meaning, utterly puzzled, heart-broken man" is perceived by them as a "sort of blood-sucking, land-grabbing, body-and-soul destroying monster" (p. 70). While the novel makes it clear that he is a victim of the Land Leaguers, it is made equally clear that England has to

take its share of the blame for what is happening to him. O'Brien's tenant, Hurrish, dies "a martyr to a long and ugly past". He was dying because

hate of the Law is the birthright and the dearest possession of every native son of Ireland. He was dying because, for many a weary year, that country had been as ill-governed a morsel of earth as was to be found under the wide-seeing eye of God. The old long-repented sin of the stronger country was the culprit, as surely as if it had pointed the gun at his breast (p. 177).

Hurrish made an impression on the British Prime Minister, W. E. Gladstone, who praised it as he prepared his arguments for Home Rule. He stated that Lawless had presented to her readers "not as an abstract proposition, but as a living reality, the estrangement of the people of Ireland from the law".⁹ Nationalists in Ireland, however, were not enamoured of either Lawless or her novel. Pierce O'Brien did not fit their picture of a landlord: he was too kind and thoughtful. To the reviewer in the *New Ireland Review*, *Hurrish* is "not more than a third-rate novel, spoiled as an attempt at honest fiction by a stern desire to state a case against the Land League".¹⁰

In the conclusion of *Hurrish*, the eponymous protagonist – portrayed as honest and upright – is dead, as is his mother, while the two girls of the family join the convent in Galway. The short-term picture for Ireland that the novel paints is bleak, but it does allow some hope. Pierce O'Brien himself, who is presented as a good man and a thoughtful landlord, does not give up; nor does he leave his country, although he is perpetually appealed to by Mrs O'Brien to leave the whole wretched thing in the hands of an agent and join her and her daughters in Brighton. Hurrish's boys are growing up to be good men like their father, and there is said to be "kindliness, faith and purity" in abundance in Ireland, qualities which might win out over "politics – of any complexion" (p. 196) in some distant future.

The landlords in Letitia MacClintock's *A Boycotted Household* (1881) are also portrayed as good and innocent people. The main landlord character in the novel, Mr Hamilton, is said to be an indulgent landlord, a good magistrate, and an active poor-law guardian. He has paid his way until the year 1879, when a bad harvest impoverished the country and agitators advised tenants not to pay their rent. There was no reason why the tenants on his estate should not pay, "for the land was let low, and most of the holdings were of good size; but the Land League was very active in the part of the country where Castle Hamilton was situated" (p. 13). As the Hamiltons no longer have any income their financial situation is precarious. Several other landlords, from different parts of the country, appear in the novel. Phil Montmorency

lives in Co. Mayo, where the Land League has a firm grip on the countryside. He has strong views as to his duties as a landlord, and one of his principles is never to be away from his estate for more than one month at a time. It has been impossible to find reliable biographical details of Letitia MacClintock, but the narrator in her novel gives a perspective which is firmly that of an Anglo-Irish landlord. Without irony we are told that Montmorency has always tried to teach his tenants "industry, thrift and cleanliness", and that "he built them a bathhouse, although nobody was adventurous enough to take a warm bath" (p. 89). There was a time when he used to say that nothing would tempt him to be an absentee landlord, but the situation in Mayo has become so intolerable that he would, indeed, leave Ireland, if he had the money to do so. Yet another landlord family in the novel, the Harveys of Ardnamona, are in a better position than the other two families, as they receive their rents. The reason for this, we are told by the son of the house, is that theirs is sufficiently Protestant a neighbourhood for the Land League not to become too influential. Sir John Harvey has allowed four people in the village to live on in Harvey houses for two or three years without paying rent, although, the narrator tells us, "Mr Parnell would no doubt call him one of the tyrant landlords" (p. 174).

Bitterness towards the Irish as well as towards the English is clearly expressed in *A Boycotted Household*. The Anglo-Irish landlords have been let down by their tenants but also by the English. The solution to their predicament suggested in the novel is rather vague. In the short term, the Hamiltons decide to turn to the Orange Emergency Committee, which sends workers to help landlords all over Ireland. In the long term, Mr Hamilton's naïve wishful thinking appears rather far-fetched: he hopes that, when times are better, the people will realize that the advice given to them by the leaders of the Land League is wrong.

The setting of Edith Rochfort's novel *The Lloyds of Ballymore* (1890) is one of Ireland's midland counties and it opens on the last day of 1881. According to historical accounts the year 1882 began – if possible – more gloomily in Ireland than its predecessor had done. Though the Land League was suppressed, and its chief leaders in prison, the condition of the country was worse than ever, and seemed to become more and more hopelessly disorganized day by day. The first scene of *The Lloyds of Ballymore* is strikingly similar to the one in MacClintock's *A Boycotted Household*. The Lloyds are facing financial ruin and the family will have to retrench as no rents are forthcoming. Mr Lloyd is rather a weak character, but he is much loved by his family. He is presented as a good landlord in that he is loath to evict his non-paying tenants. The only

son of the family, Tom, is no stronger than his father. He has nothing much to think about except hunting and shooting. His way of life, and the life of the landlord class in general, is criticized by one character in the novel, the Major, who claims:

The country would not have come to the pass it has if the Irish country gentlemen had had an ounce of sense, and, instead of making eldest sons of young fellows who would come in for perhaps fifteen or eighteen hundred a year, had sent them into business or a profession, instead of hanging on at home idling, riding their horses, smoking their cigars, on means that compel them to rack-rent their unfortunate tenants (pp. 159–160).

Eventually Mr Lloyd's increasingly bad finances force him to go ahead with the eviction of a non-paying tenant. By doing so, he hopes to make the other tenants realize the severity of the situation so that they will settle their debts. No rents are paid, however, and by his action Mr Lloyd signs his own death sentence. The first volume – the novel has two volumes – of *The Lloyds of Ballymore* ends with the end of the Lloyds as a family of landlords. They are forced to sell Ballymore and move to Dublin to live in poor circumstances on Tom's salary from the bank where he, through his connections, has managed to secure a job.

Tom is an arrogant and spoilt young man in the first volume of the novel. In the second volume he lives in humble circumstances in Dublin and his personality changes for the better. He regrets his previous way of life: "It doesn't do to live as I did, for nothing in the world but amusing myself" (p. 22 vol. 2). There are several similarities in setting and plot between MacClintock's *A Boycotted Household* and Rochfort's *The Lloyds of Ballymore* but the perspective is evidently different. It would have been interesting to know a possible, however hypothetical, reason for this. Unfortunately, it has been impossible to find reliable biographical details for either novelist.

Criticism of landlord sons is a theme that appears in several novels. Sir Herbert Considine's son in Jane Barlow's *The Founding of Fortunes* is a gambler, and his father's already crippled resources deteriorate further through his reckless habits. As I have already mentioned, Willy in *An Irish Cousin* and Kit in *The Big House of Inver* do not provide much improvement on their fathers. In another Somerville and Ross novel, *The Real Charlotte*, Christopher is a more passive waster than these two, but his passivity is so severe that he provides no hope for the future. Arthur Hamilton, landlord son in MacClintock's *A Boycotted Household*, is another example of an the unsuitable elder son, as is Richard in *Mount Music* by Somerville and Ross, who "pursuing the usual

course of Irish eldest sons, had adopted the profession least adapted for young men of small means, and large spending capacity, and had gone into his father's old regiment". Another son has "with the special predisposition of his family towards financial failure, selected the profession of land-agent, in a country in which peasant-proprietorship was already in the air, and would soon be an accomplished fact" (p. 38).

Having spent some time in India, Malachi Malone in E. C. Jeffreys's *An Irish Landlord and an English M. P.* (1890) comes back home to take over the family estate. His friend, the English M. P. Cyril Armitage, accompanies him with the purpose of studying Ireland. In this way the novel is provided with many opportunities for the narrator and the characters to comment on the situation in the country and on the Irish people. The narrator tells us that "the utter hopelessness of everything, the misery, the squalor and, more than all, the passive resistance to all suggestions of improvements" affects Malachi Malone. Armitage's suggestion to his friend that the people could be "raised, their moral tone elevated" is met with rejection by Malone. It might work in England but not in Ireland (p. 33). Jeffreys's novel is pessimistic in its outlook in every conceivable way. There is not much hope left for any solution at the close of the novel. Malachi has been shot dead, his sister has married the Englishman and the estate has been taken over by a Malone from America, who does not believe in Irish property as an investment.

Many of the fictional landlord sons are sent to school in England or, like Malachi Malone, absent from Ireland during long periods of time for other reasons. At times the reader is encouraged to draw the conclusion that this may have something to do with their lack of knowledge of the situation in Ireland. The narrator in *Mount Music* by Somerville and Ross states that Larry, the young landlord of Coppinger's Court, knows no more of Ireland than a boy can learn in his school holidays (p. 251). Christian Talbot-Lowry certainly seems to think she knows more, and better, than Larry does, as she has not been educated in England and spent the past four years in France. On one occasion, when discussing politics, Christian mocks her cousin; "I may have been stuck down here in a hole! [...] but anyhow, I haven't lived in England and lost my eye!" (p. 117). Later, when Larry has committed himself to Home Rule politics, she tells him; "I'm *not* a Home Ruler, as it happens. I've no breadth of outlook! I haven't been in France for four years!" (p. 196). Milly, daughter of Mr Lloyd of Ballymore in Edith Rochfort's novel, is more aware of what is happening in Ireland than her brother Tom. She expresses her views to a friend of Tom's and is ready to admit that the landlords have brought some of their present trouble on themselves by negligence and apathy. She

goes as far as thinking that it may be rightful to consider giving the land back to the Irish peasantry, as it was taken from them by force (p. 103). *The Lloyds of Ballymore* is quite even-handed in the way it portions out the blame for what is happening; the landlords have to take their fair share, as does the Government for allowing things to go unchecked for so long. The Land League is not the only culprit, and the representative of the Land League, Tim Cormack, is not an altogether unpleasant character despite being a murderer.

Tom Lloyd in *The Lloyds of Ballymore* is not the only representative of a landlord family who is forced by circumstances to look for an alternative way of living. In Ermina Rentoul Esler's novel *The Wardlaws* (1896), a young girl has to support herself. Margery Wardlaw has lost her parents and her step-mother and is responsible for the upbringing of her infant half-brother. The Wardlaws' castle and valuable possessions are long gone. In fact they are so poor that "they haven't even a blissted debt left" (p. 9), in part because Margery's mother was too charitable; she went as far as tearing up the oak floors of the castle to make coffins for the victims of the Famine. Margery's choices as to providing an income for herself and her brother are limited. She decides to set up a grocery shop in the front room of her house. Margery manages quite well and enjoys many aspects of her new life, such as "reckoning the economies" (p. 110).

Sir Thaddeus Munfort in Ella MacMahon's *The Job* (1914) tackles the situation he is in actively. Most of the land around Mount Pleasant had belonged to him and his forefathers for generations, as the Munforts came over with Cromwell, and, although he has had to sell the greater part of it to his tenants, his love for it is not quenched. He creates an alternative way of making a living in the town of Ballymaclashin, where he sets up a carpet-factory.

In a late novel, *An Enthusiast* (1921), Somerville and Ross portray another active landlord who has lost most of his land. Tellingly, the first scene describes a sick man, Dan Palliser, looking out through the window at his father's funeral. The old era, represented by Colonel Palliser, is buried in a coffin covered by the Union Jack. Dan, who is recuperating from influenza, has opted out of Cambridge and spent two years at an agricultural college. He is convinced that he will make a go of farming the demesne. In his view, the way of calming the unrest in Ireland is "by means of continuous cropping" and "by engrossing her superfluous energies in milk records" (p. 54). Dan is so earnest in the pursuit of his dream of setting up a co-op that he cannot see the irony in the idea of attempting to establish co-operation by means of separators. Through this position and through his seat on the Eskragh Rural District Council, Dan hopes to have the opportunity of persuading the farmers

that he only has the good of the country in mind when he preaches co-operation in all its aspects: farm implements, materials and creameries. However, the narrator does not trust Dan to succeed, but notes: "It is of no avail to record Dan's theories. There is little doubt that they were of the large and healthy family of platitudes and truisms, methods and principles, so correct and so obvious, that nothing could be less likely than that they should be put into practice" (p. 41).

Dan is an idealist who tries to live his ideals. He dedicates himself to Ireland; whatever he can do for his country he will do but the Irish people sorely try his convictions and ideals. He makes many enemies and when he falls in love with Car Ducarrig who is married to his English tenant, he is very tempted to leave Ireland and elope with her. He has had so many disappointments in his efforts to improve agriculture in his area that there is no enthusiasm at all left in the former enthusiast. The hopelessness of his situation is palpable. When he is shot at and killed in front of his own house mistaken for one of the rebels, a Sinn Féiner, the reader is apt to feel that death was the only way out for this fictional landlord character.

While Dan Palliser takes an active part in working what is left of his land, the demesne, few other landlords seem to have any personal involvement in the work on their estates. Miss Coppinger of Coppinger's Court in *Mount Music* by Somerville and Ross is however said to be very interested in farming, at least in the theory of farming. She reads agricultural papers avidly and believes all she reads to the extent that she accepts their advertisements with the enthusiasm of her religious beliefs. However, "[s]he was an incalculable force, with a disposition towards novelty, and novelty, especially if founded on theory, is abhorrent to such as old Johnny Galvin the steward, or Peter Flood the gardener, or, stiffest in her own conceit of all, Mrs. Twomey of the dairy" (p. 83). The swinging-balance for weighing the milk is a particularly detested innovation. The irony is even blunter as regards Larry Coppinger's involvement in farming. Outside the chapel one Sunday morning, Larry makes conversation with John Herlihy, one of the largest of his own late tenants, who is able to tell him that the corn he did not know he had had been threshed ten days earlier (p. 227). In Letitia MacClintock's *A Boycotted Household*, the whole family partakes hands-on in farmwork, but only because they have been boycotted and have no choice. Kerrigan and Sir Ben in Jane Barlow's novels partake voluntarily in the work on their model farm but they are exceptions. The great majority of the fictional landlords are curiously inactive when it comes to farming matters and few have a reason as valid as Sir Benjamin in *The Real Charlotte* who is physically as well as psychologically unfit

because of his stroke. The inertia of Sir Benjamin's son Christopher is typical of the class as it is generally presented in the novels, irrespective of when the individual novel was written. In the early Somerville and Ross novel, *An Irish Cousin*, uncle Dominick spends his time in his room with a brandy bottle totally unaware of what is happening to Durrus; in Elizabeth Bowen's *The Last September*, written nearly forty years later, Sir Richard does on one occasion go out to check the rain damage on his fields (p. 79); but his main occupation seems to be to act as a pleasant host at Danielstown.

Several novels of my study suggest that instead of taking part in the running of their estates, the landowning class kept itself occupied by hunting and shooting. In *Anglo-Irish*, Julian Moynahan suggests that in the 1890s, when the traditional authority of the landlords was increasingly undermined, many landlords resumed hunting with an enthusiasm that was perhaps obsessive:

[Hunting] masked a nostalgia for dominance that would never again be satisfied in reality. Similarly for the Anglo-Irish cult of the horse and the hound: the horse, perpetually and everywhere symbolizing lordship, but nowhere more than in Ireland, becomes an end in itself when there are no more genuine lords. The hound, typifying fidelity, replaces the human "villein" in a fossilized survival of an old feudal bond requiring a servility that was always more wished for than real, and which dogs can be trained to supply on demand.¹¹

Some of the novelists partook vigorously in the sporting life themselves. Somerville and Ross were fearless horsewomen and devoted to hunting. Somerville was in fact Master of Fox Hounds of West Carberry, a particularly great honour for a woman. Ross, like the character Francie in *The Real Charlotte*, had a serious fall from a horse, although Ross survived. The cousins portray several "half-sirs" like Willy and Kit, who spend their time with dogs and horses. Tom Lloyd of *The Lloyds of Ballymore* by Edith Rochfort also spends his life hunting and shooting, until disaster strikes and he has to work for a living. Girls are not excepted from taking an interest in horses and hunting in the novels. Jerry in B. M. Croker's *Beyond the Pale* (1896) lives with her stepfather, a detestable bully, in rather 'low' circumstances. Her own class, however, is evident from the way she is able to deal with horses: she is "as thoroughbred as the magnificent animal she rides" (p. 89). Several other heroines are judged by their riding ability. Christian in *Mount Music* by Somerville and Ross is spoken of with admiration by the farmers because of her "sate" on her horse (p. 176), while Doctor Mangan's daughter, Miss Letitia or Tishy, has a crooked seat and a heavy hand on the curb (p. 51).

It cannot be denied that there is a distinct ambience of doom permeating

the landlord class in the novels of my study. The landlords in general are portrayed as benign but ineffectual. They are seldom actively involved with the running of their estates, and many seem more interested in hunting and shooting than in estate management. Their estates are impoverished and most of the Big Houses are dilapidated. Before the 1903 Wyndham Act, more than twenty years of reduced or uncertain rents had caused the landlord class to feel the pinch, which is clearly reflected in the novels. The role of the heir was not an enviable one. Fictionally, the future hope of landlordism in Ireland, the heirs of the estates, does not afford much ground for optimism; they emigrate, start a new life in Dublin or die. Jane Barlow's novels, perhaps the most optimistic ones suggest that the survival of the landlord class will be possible by means of cooperation with the peasantry, while in some novels intermarriage is suggested – and rejected – as a way of overcoming the impasse. In Letitia MacClintock's *A Boycotted Household*, Mr Hamilton expresses the hope that everything will improve when times are financially better and the Irish come to their senses. In Mrs H. H. Penrose's *Burnt Flax*, Sir Richard's successor, Colonel Fitzpatrick, leaves the country when an attempt has been made on his life; but his daughter and her husband come back. Thirty years later they have replaced the disgraceful hovels on the estate and set up a model dairy farm. Despite these attempts at perceiving a silver lining, the general impression created for the future of the landlord class in Ireland is exceedingly bleak. The blame for this is generally portioned out quite equally: to the landlords themselves, to England, but above all to the Land League and later agrarian agitations which led the Irish people astray. It is interesting to note that Protestant writers seem more inclined to be critical in their representation of the English than their upper middle class Catholic counterparts. In his survey of Irish Catholic writing, James H. Murphy claims that English characters tend to be seen as misguided or naïve when in similar circumstances an Anglo-Irish character would be considered corrupt. English participation in Irish affairs does not meet with the same opprobrium in Catholic novels, as does that of the Protestant Ascendancy (p. 20).

Notes

- 1 Edith Somerville and Martin Ross, *Irish Memories*, (London: Longmans, 1917), p. 16.
- 2 Philip Bull, *Land, Politics & Nationalism* (Dublin: Gill and Macmillan, 1996), p. 27.
- 3 George Campbell, *The Irish Land* (London: Trübner, 1869), p. 6, p. 8.
- 4 James H. Murphy, *Catholic Fiction and Social Reality in Ireland, 1873–1922* (London: Greenwood, 1997), pp. 16–19.
- 5 Mark Bence-Jones, *Twilight of the Ascendancy* (London: Constable, 1987), pp. 14–15.

- 6 *Thom's Official Directory of the United Kingdom of Great Britain and Ireland for the Year 1881* (Dublin: Alexander Thom), p. 721.
- 7 W. E. Vaughan, *Landlords and Tenants in Ireland 1848–1904* (Dublin: Dundalgan, 1984), p. 5.
- 8 W. E. Vaughan, *Landlords and Tenants in Mid-Victorian Ireland* (Oxford: Clarendon Press, 1994), p. 6.
- 9 Quoted in James M. Cahalan, *The Irish Novel* (Dublin: Gill and Macmillan, 1988), p. 80.
- 10 *The New Ireland Review*, volume III, (March–August 1895), p. 127.
- 11 Julian Moynahan, *Anglo-Irish* (Princeton: Princeton UP, 1995)

Anna Smedberg Bondesson

Anna på Helgonabacken

HELGONABACKEN ÄR EN plats i förvandling. Språk- och litteraturcentrum håller just nu på att skapas.¹ Men platsens ande – *spiritus loci* – är något annat och mera än vad vi ser och vad vi kommer att se. Helgonabacken har en själ som i grunden är litterär. Louise Vinge har skrivit en essä i ämnet, ”På Helgonabacken vid Lund”.² Titeln är ett citat ur Esaias Tegnér’s dikt om Jätten Finn, som inleds med just dessa ord. Vinges essä sträcker sig fram till 1952 och en prosadikt av Anna Rydstedt publicerad i studenttidningen *Lundagård*, ”En sorglig historia från Lund”.³

Anna Rydstedt gjorde sig känd som ”Anna i världen”.⁴ Så lyder också titeln på en avhandling i vardande. Men här handlar det om ”Anna på Helgonabacken”, det vill säga Helgonabacken i Anna Rydstedts poesi. Två texter står i centrum. Den ena är den redan nämnda prosalyriska berättelsen från 1952, den andra är dikten ”I ödesgungan” ur samlingen *Presensbarn* från 1964.⁵

Årtalet 1964 markerar också slutet på Anna Rydstedts nästan två decennier långa lundatid. 1946 kom den artonåriga Ölandsflickan med präst- och poetdrömmar till Lund och Lunds privata elementarskola, allmänt kallad Spyken. 1964 utkom samlingen *Presensbarn*, som bland mycket annat kan läsas som ett avsked till studentstaden Lund. 1965 flyttade hon som författarinna och folkhögskolelärarinna till Sandviken för att följande år slå sig ner i Stockholm, där hon vintertid alltsedan dess bodde fram till sin död 1994.⁶ Sommartid bodde hon emellertid under hela sitt liv i barndomshemmet i Ventlinge på södra Öland.

Våren 1950 tog Anna Rydstedt studentexamen.⁷ Hösten samma år började hon läsa vid Lunds universitet. Och till våren 1951 gick hon med i Litterära Studentklubben.⁸ Här fanns en gemenskap som räckte till, som till skillnad från kvinnoprästmotståndarna inte stötte bort. Här stöttade man varandras egen-sinnighet och egenart. Så här formulerar hon sin minnesbild drygt tjugo år senare: ”Jag hade min tillflykt i min frizon Litterära klubben, där de existentiella problemen inte blivit teologiska utan löstes med den personliga frihetens uttrycksmedel, tyckte jag. Där fanns även ljuset och värmen från vännerna.”⁹

Lundaskolan har klubben kommit att kallas. Man har då främst syftat på just Anna Rydstedts generation, det vill säga på de medlemmar som var aktiva

och publicerade sig i kalendern *VOX* i början av femtiotalet.¹⁰ *VOX* var klubbens eget organ. Många av medlemmarna publicerade sig dessutom flitigt i studenttidningen *Lundagård*. Förutom Anna Rydstedt bestod denna generation av bland andra Majken Johansson, Göran Printz-Påhlson, Ingemar Gustafson (sedermera Leckius), Åsa Wohlin, Lennart Fröier, Tryggve Emond och Harald Swedner. Den sistnämnde var en filosofisk och poetologisk nyckelfigur och mycket drivande under de första åren. Det var han som stod för programidéerna, i den mån man kan tala om några sådana.¹¹ Han var klubbens ordförande läsåret 1950–51 samt vice ordförande höstterminen 1951. Dessutom var han redaktör för *VOX III* som utkom våren 1951. Det var Swedner tillsammans med Tryggve Emond som stod för såväl den filosofiska diskussionens livaktighet 1950–51 som de första diktsamlingsdebuterna, båda 1950.¹²

Litterär välgångsskål: fr. v. Anna Rydstedt, Lennart Fröier, Ingemar Gustafson (Leckius) och Göran Lundström. Med anledning av att VOX III utkom, anordnades en festlighet en måndagskväll i början av april 1951 på övre våningen av Konviktoriet. (Kvp 1951:104.)

Namnet skola är här som så ofta annars i litterära sammanhang problematiskt. Själva har de som räknats till skolan med bestämdhet tillbakavisat beteckningen: "Lundaskolan var en krets av vänner. För övrigt var det en litteraturkritisk myt", har exempelvis Ingemar Leckius sagt i en intervju 1977.¹³ Om det alls fanns någon gemensam riktlinje bestod den snarast i ett bejakande av mångfalden, av var och ens egen stil och särart. Och Anna Rydstedt avvek från de övriga i särdeles hög grad.¹⁴ Ändå framträder lundapoeternas gemensamma nämnare i tydlig dager om man jämför dem med de övriga mer eller mindre romantiska strömningarna i början av femtioalet. Jan Olov Ullén karakteriserar: "Lundensarna var ironiska, inte minst självironiska, därtill belästa och språk- och formmedvetna samt på ett särskilt sätt upptagna av språkets och skrivandets problem."¹⁵

I början av 50-talet låter Anna Rydstedt publicera tre prosalyriska texter i *Lundagård*. Samtliga är tragikomiska och skrivna i en underfundig och arkaiserande stil med en konsekvent omvänd ordföljd, det vill säga med det finita verbet före subjektet. Om man läser stilen som parodi på protokollsvenska, fungerar de små berättelserna som både putslustiga och angelägna polisrapporter skrivna i första person och i eget intresse.¹⁶ Den omvända ordföljden får naturligtvis också en rent poetiserande och arkaiserande effekt samt – inte minst – en dramatisk laddning.¹⁷ Samtidigt som stilen är manierad påminner den om barnets direkta sätt att uttrycka ett dramatiskt förlopp.

Den första texten, "Vårglädje", som också är den unga studentskans debut i tidningen, utspelar sig framför allt i Lundagårdsparken. Men också Helgonabacken skymtar förbi: "Gick jag på kvällen en promenad till Helgonabacken. Kysste jag därvid de nykläckta duniga kastanjebladen." Prosadikten är både genomironisk och gravallvarlig. Anna Rydstedt placerar sig utanför och innanför de studentikosa festligheterna samtidigt. Det är ett deltagande i ensamhet. Sårbarheten tecknas med humorns distans. Klimax, eller snarare antiklimax, utgörs av följande rader:

Anlände jag vid elvdraget till A.F. och utmotades jag genast av en Kallocainsk vaktmästare, som frågade efter biljetten eller identiteten. Visade jag därvid ingen biljett, glömde jag därpå ock min identitet. Fick jag därför inte komma in.¹⁸

I ett höstnummer av tidningen samma år finns en "Rapport från Lillsjödal" skriven i samma stil och grammatik.¹⁹ Denna börjar med en flykt från studentstaden: "Syntes mig staden Lund vara outhärdlig – ja, som en hydra med bilhorn i sitt svalg och ambulanssirener i sina käftar." Men den slutar med motsatsen: "Syntes mig vid återkomsten staden Lund vara uthärdlig – ja, som en professors trädgård med mogna äpplen att palla om höstarna." I Lillsjödal har

det kvinnliga diktjaget då mött ”ett mångtal danska och svenska jurister” – som diskuterade ”minns-jag-inte-riktigt-vad” – men också naturen och till och med naturvåsen. Gemenskap fann hon inte främst med de andra studenterna utan snarare med en blåklocka som hon kysste och Rået hon grät tillsammans med och självaste Pan, som hon talade med om ”livet, konsten och kärleken”.

Den tredje prosalyriska berättelsen Anna Rydstedt låter publicera i *Lundagård* är ”En sorglig historia från Lund”. Den utspelar sig på väg mot Helgonabacken, dit diktjaget styr sina steg – baklänges!²⁰ Här är det alltså inte bara ordföljden som är omvänd. Baklängesskriften överensstämmer nämligen med sitt gestaltade skeende. Berättelsen lyder i sin helhet:

Var jag på väg till Helgonabacken och dammen, som speglar trädstammarna och himlen. Gick jag därvid baklänges under en ansenlig trottoarsträcka. Gör jag emellanåt det nuförtiden, sen kriget bröt ut i Korea. Synes mig kulturen vara infekterad av en Palinurusande och vill jag nu att min redan praktiskt tillämpade baklängesfilosofi skall bli en framtidssuccé. Uppträdes under sådana tankar emotionerna och blev jag därvid upprymd, ja självsäker, såsom männen synas mig vara.

Kommen till gatukorsningen vid lasarettet och biskopsborgen tittade jag synnerligt nogsamt baklänges åt alla håll. Först åt höger baklänges, sen åt vänster baklänges, därefter åt höger baklänges igen. Gick jag därpå över. Kände jag härunder någon gripa mig i armen och fråga om jag vore klok. Mätte den frågande inte ha fått något svar, ty såg han fortfarande lika frågande ut efter två minuter. Kände jag nu mannen vara min älskade och blev jag därvid mycket glad, ja övermåttan glad, ty älskar jag honom synnerligt.

Hade jag dock sinnesnärvaro att under en Cadillacs hot och tut råda honom att med mig uppträda på den s. k. trafikdelaren eller å andra sidans trottoar, vid vilkens gräskant krokusen nu blommade särskilt skönt. Tog han mig därvid under armen och kändes hans grepp behagligare, när jag gick baklänges än när vi båda gick framlänges. Synes detta rön vara märkligt och väl värt att notera.

Försökte jag förgäves framlägga och utlägga min filosofi för honom. Ville han därvid icke förstå, kunde han kanske inte heller förstå.

Blev han snart mycket ond, ja möjligen förtvivlad och frågade åter vad fan som menades. Kunde jag inte svara honom. Skildes vi. Gick därvid han framlänges åt ena hållet och jag baklänges åt det motsatta. Såg jag honom en lång stund, men kunde jag ändå inte rusa efter honom. Grät jag dock ansenligt. Hade jag väl älskat mannen och älskade honom fortfarande synnerligen övermåttan. Förbannade jag ock filosofin, min egen i synnerhet. Gick jag förbi universitetsbiblioteket till den ävenledes på Helgonabacken belägna dammen. Ville jag nu riva min filosofi ur hjärnan och kasta den ifrån mig för min älskades skull.

Stod jag alltså lutande vid dammräcket och tog sen sats och slungade med all kraft filosofin i det smutsiga vattnet, som speglar trädstammarna och himlen. Föll

jag därvid ock själv i vattnet och sjönk till botten bland de små underliga djur, som människorna fiskar med håv om söndagsförmiddagarna och tömmer i plåtburk för att sen cykla hem och bjuda guldfiskarna på något gott och nyttigt.

Har inte någon tagit upp mig, så ligger jag på botten av dammen än. Strängt taget betyder det ju inte så mycket.²¹

För det kvinnliga diktjaget synes kulturen ”vara infekterad av en Palinurus-ande”. Palinurus var styrman på Aeneas skepp i *Aeneiden*. Han somnade, föll överbord och kastades under tre dygn omkring på vågorna utanför Lucanias kust. Udden där han sedan enligt legenden flöt iland bara för att bli ihjälslagen av invånarna på platsen är uppkallad efter honom, Capo Palinuro. Under pseudonymen Palinurus utkom den engelske författaren Cyril Connollys uppmärksammade bikt- och bekännelsebok *The Unquiet Grave* krigshösten 1944. Tre år senare förelåg en svensk översättning, *Den oroliga graven*.²² De tre dygnen på vågorna symboliserar här en neurotisk och självupptagen mans existentiella situation. Tryggve Emond presenterade Cyril Connollys bok i *Lundagård* 1951. Ett av Harald Swedners bidrag till *VOX III* samma vår heter ”Reflexioner kring en veranda i Göinge. Några Palinurus-repliker”.²³ Connollys bok hade uppenbarligen något av en kultstatus för en del av Litterära studentklubbens medlemmar alldeles i början av femtiotalet. Swedner minns att han fick den av Majken Johansson.²⁴ Emond inleder sin artikel på följande sätt:

Vi har alla våra heliga böcker. Heliga, också en smula hemliga. Vi talar inte gärna om dem annat än med våra förtrogna, med dem som vi nästan säkert vet kommer att förstå. Men från förtrogen till förtrogen sprider sig budskapet om en sådan bok, och läsekretsen blir omärkligt vidare och vidare, som ett slags undervattensring.

För många har på detta sätt ”Den oroliga graven” blivit en av de heliga och hemliga, en källa av berusande ord, pressade ur ångestens och bedrövelsens druvor. För att kunna njuta av dem utan att bli illamående fordras en villkorlös förståelse av den människa, som är egocentrisk intill besatthet, och som dessutom är kallblodig nog att systematiskt studera sina egna reaktioner.²⁵

Harald Swedners bidrag till *VOX III* är en bejakande pastisch. Anna Rydstedts Lundagårdstext är snarare att betrakta som raka motsatsen, som en feministisk motbild. Vergilius Palinurus har fått ge vetenskapligt namn åt kräftdjurssektionen Palinura. Liksom kräftorna simmar baklänges, går Anna Rydstedts diktjag baklänges, men hon gör det inte av biologiska utan ideologiska skäl.²⁶ När hon hoppas att baklängesfilosofin ”skall bli en framtidssuccé” blir hon lika självsäker som ”männen synes [henne] vara”. I den omvända ordföljdens form skapar Anna Rydstedt en inverterad Orfeus-figur i kvinnlig gestalt, som

genom att gå baklänges konsekvent gör vad hon inte får. Hon inte bara vänder sig om – hon går omvänd. Straffet blir att hon ser föremålet för sin förälskelse försvinna, medan hon själv fortsätter att gå framåt, fast med blicken bakåt. Anna Rydstedt bokstavliggör i prosadikten metaforiska uttryck för inre tillstånd. I stället för att blott och bart uppleva sig gå mot strömmen, går diktjaget baklänges på riktigt. Och likt Narcissus slutar hon på botten av självbepeglingens källa i form av en verklig damm. Pseudonymen Palinurus var nära att drunkna i narcissismens neurotiska källa förstörad till ett hav. Här har källan om inte förminskats så degraderats till oansenlighet och oigenkännlighet i form av gatukontorets ankdamm med ett vatten mer dygt än källklart. Den snärtiga slutmeningens ironiska understatement slår hål på tragiken eller förser åtminstone denna med vederbörlig distans: ”Strängt taget betyder det ju inte så mycket.”

*

I dikten ”I ödesgungan” i samlingen *Presensbarn* från 1964 återvänder Anna Rydstedt till den litterära platsen Helgonabacken. Nu rör sig diktjaget ”långsamt ut på Backen” samtidigt som hon jämför sig med Egil Skallagrimsson.

Hela diktsamlingen är dedicerad till ”Torsten Herner”. Under en av dikterna, ”Min far biskopen”, står det dessutom ”(T.H.)” Herner var Anna Rydstedts psykiater under många år. När han i början av sextioalet flyttade till Stockholm från Lund, fortsatte hon att konsultera honom trots avståndet. Ungefär samtidigt fick hon rådet av honom att förbättra sina betyg i nordiska språk, så att hon skulle kunna söka anställning vid ett läroverk. Därför stannade hon en sommar kvar i Lund för att studera isländska. Enligt Jan Olov Ullén är Torsten Herner den som i dikten kan ge ”råd i ödesgungan”.²⁷

Löven rör sig vitnade redan,
och vinden susar i de redan vitnade.
Det är juli på Helgonabacken,
och vinden susar juli lång på Helgonabacken.

Egil Skallagrimsson
– i storm förlit till Erik Blodyx’ land –
rider med hätta över hjälmen
och fullt väpnad till Arinbjörn i Jorvik
för att av vännen få ett råd
att kunna möta gammal fiende.

Så går jag med regnhättan över hårhjälmen
och fullt väpnad i bröstets revbensbrynja

under den vita sommarkoftan
 långsamt ut på Backen,
 där löven julivitnade redan rör sig
 utan motstånd i vinden.

Lär mig, ni löv,
 att vandra glad i vinden.
 Jag heter Anna,
 är ett människolöv,
 men jag måste kunna
 inte bara lövens språk
 utan även Egils språk
 – han som förlit till Erik Blodyx' land
 red i natt och mörker
 fram till vännens gård.

Men min Arinbjörn är borta,
 och jag har inget Jorvik att mer rida till.
 Jag kan bara fara
 tills på resan genom natt och mörker
 ges mig råd i ödesgungan.

Alla som tillbringat månaden juli på universitetsbiblioteket i Lund vet hur öde Helgonabacken kan vara i all sin prunkande högsommarprakt. Som park anlades den på Tegnér's tid. Här brukade skalden rida. Då låg parken utanför staden. Därför lägesbestämmer Tegnér den i sin långa dikt om Jätten Finn *vid* och inte *i* Lund.²⁸ Nu ringar emellertid Helgonabacken – eller UB-parken – tillsammans med Lundagård och Botaniska trädgården in själva hjärtat i det akademiska Lund. Under terminstid kryllar det här av studenter. Men i juli är det tyst och tomt. Endast vinden ger då livstecken ifrån sig där den "susar juli lång på Helgonabacken".

Om man ingående och ostört ägnar sig åt självständiga studier på folktomma platser, kan detta medföra att gränsen mellan yttre och inre verklighet förefaller bräckligare än vanligt. Här stiger "Egil Skallagrimsson" fram mitt i såväl upplevelsens som diktens tid och rum. De studerade isländska texterna får presensliv. Plötsligt tar dikten plats i en isländsk saga och förflyttas geografiskt till England och historiskt tusen år tillbaka i tiden. Men tempus ger nu och närvarokänsla. Egil "rider [...] till Arinbjörn i Jorvik" [York].

I sagan om Egil Skallagrimsson berättas bland annat hur denne, driven av äventyrlust, lämnar Island, ger sig ut på havet och styr kursen mot England. Han lider skeppsbrott utanför Northumberland. Utan att veta det hamnar han härmed, med ödets osvikliga ironi, rakt i fiendens famn. Just här regerar näm-

ligen det norska kungaparet Erik Blodyx och drottning Gunhild, som – förmodligen på grund av den nidstång Egil tidigare rest över dem – tvingats lämna skaldens eget ursprungsland Norge. Egil måste nu handla snabbt. Med Anna Rydsteds ord ”rider [han] med hätta över hjälmen / och fullt väpnad till Arinbjörn i Jorvik / för att av vännen få ett råd / att kunna möta gammal fiende”.²⁹ Arinbjörn lyckas övertala Erik att Egil ska få leva över natten, och rådet till vännen blir att denna natt skriva en hyllningsdikt till fienden.³⁰ Egil gör så och räddar därmed sitt liv. Dikten får namnet ”Huvudlösen”, eftersom skaldelönen blir det egna ”ulvgråa” huvudet, som Egil senare själv uttrycker det i en skaldedikt tillägnad den räddande, rådgivande vännen, i ”Arinbjörnkvädet”.³¹

Först i den följande strofen är diktens scen åter förlagd till Helgonabacken och juli. Nu får Egil Skallagrimssons rasande ritt tjäna som jämförande liknelse med och kontrast till diktjagets till synes fridsamma gång ”ut på Backen”. Jämförelsen fungerar som ett slags dubbelexponering där ”regnhättan över hårhjälmen” korresponderar mot den skallige Egils ”hätta över hjälmen”. Också uttrycket ”fullt väpnad” återkommer, men nu är innebörden metaforisk, ”i bröstets revbensbrynja”. Liksom hjälmen blir brynjan en del av kroppen. I båda fallen rör det sig om nybildade sammansättningar av sakled plus bildled (”hårhjälmen”, ”revbensbrynja”). Stroferna spegelvänder varandra på flera nivåer. Mannen speglas i kvinnan, York i Lund, 900-tal i 1900-tal, den hårda rustningen i den oskyddade kroppen, snabbheten i långsamheten. En inre mimesis i föreställningen av Egils ritt projiceras på ett yttre skeende i diktjagets gång. Brynjan av revben finns dold ”under” den oskyldiga och fredliga ”vita sommarkoftan”. I debutsamlingens ”Presentation” var diktjaget naket bakom en pansartaggig dräkt.³² Här har oskulden bytt plats med rustningen. Om brynjan är gjord av revben, skyddar den lika mycket mot inre fiender som mot yttre. Den är både kroppens värn och själens skal. Samtidigt är kroppen egentligen fullständigt skyddslös.³³ Allt i omgivningen andas ensamhet. Enda sällskapet är löven som harmonierar med den till synes så fridfulla vita koftan. De är ”julivitnade” och ”rör sig / utan motstånd i vinden”.

Egil Skallagrimsson avslutar sin ”Huvudlösen” med en ovanlig kenning. Han säger sig ha framburit lovkvädet ur ”skrattets hamn”, det vill säga ur bröstet. Vissa har menat att man härmed kan tolka hela kvädet ironiskt, att lovprisningen är ett skämt. Andra hävdar att detta strider mot kenningens funktion och att den ironiska tolkningen är ett typiskt uttryck för hur vi med moderna glasögon ser betydelser i de bilder som i den fornisländska poesin var ett fast formelspråk.³⁴ Anna Rydstedt kände säkerligen till båda uppfattningarna. I poetisk form tar hon ställning för den första tolkningen, genom att själv vara nyskapande och dubbeltydig. Hon låter bröstet bestå av en ”rev-

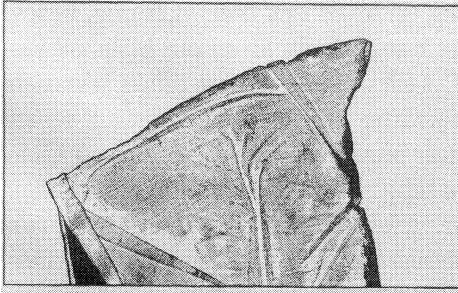
bensbrynja” för att i nästa strof rikta sig till löven i en bön: ”Lär mig, ni löv, att vandra glad i vinden.” Härmed ber hon indirekt löven om hjälp att förvandla brynjan till en ”skrattets hamn” – eller kanske snarare till ett ”skrattets skepp”, en annan kenning för att beteckna bröstet som en något senare isländsk skald har använt.³⁵ Samtidigt är bönen en ironisk parafras på Oehlenschlägers kända psalm ”Lär mig, du skog, att vissna glad”.³⁶

Men den glädje som efterlängtas är varken ironins eller vissnandets utan livets. Löv blir sinnebild för liv. Människoliv utsägs ”människolöv”. Den paronomastiska leken löv-liv är typisk för Anna Rydstedt.³⁷ Jämförelsen mellan människans liv och lövens på träden är emellertid en urgammal topos.³⁸ Oftast representerar den död och förgängelse. Men redan Homeros låter bilden i *Iliadens* sjätte sång uttrycka ”livets dubbla rytm: av förgängelse och förnyelse”.³⁹ Också hos Anna Rydstedt finns denna dubbelhet. I dikten är förnyelsen till och med starkare accentuerad än förgängelsen. Till skillnad från Oehlenschlägers diktjag vill ju Anna Rydstedts ”vandra” och inte ”vissna” glad. Liksom Edith Södergrans träd i dikten ”Min barndoms träd” står löven för det barnsligt enkla och självklara, den sanna visdomen som kan gå förlo-rad i vuxenheten.⁴⁰

Genom att göra bruk av en lättigenkännlig metaforisk vändning, som sitter säkert i traditionen, presenterar sig Anna Rydstedt i rakt nedstigande led. Härefter sker den presentation som egentligen endast var ett tema i debutsamlingens inledningsdikt ”Presentation”, vars första mening lyder: ”Prästinnan hälsar Apollo.”⁴¹ Där iscensattes en presentation i rolldiktens form. Här presenterar sig diktjaget på riktigt: ”Jag heter Anna”.

Egil är skald. Diktjaget ”är ett människolöv”, ett människoliv, som ”måste kunna / inte bara lövens språk”, livets språk, ”utan även Egils språk”, isländska. Kunskaperna i isländska är visserligen inte livsnödvändiga. Men ”Egils språk” är också skaldens och diktens språk. Rådet Egil fick av vännen var att skriva en dikt som räddade hans liv, löste hans huvud. För ”Anna” i dikten finns emellertid ”inget Jorvik att mer rida till”, hennes ”Arinbjörn är borta”.⁴² Därför kan hon inte rida ”fram till vännens gård”. Men hon kan resa ”genom natt och mörker” tills hon ges ”råd i ödesgungan”. Resan har sin bokstavliga och biografiska innebörd i de regelbundna nattågen till Stockholm och själs-läkaren Torsten Herner. Men den bildliga och existentiellt allmängiltiga är den som attraherar. Livet framstår som en resa ”genom natt och mörker” där den enda förankringen är en gungande gunga styrd av – eller kanske styrande – ödet. Rådet kan vara detsamma som det Egil fick: skriv för livet! Dikten ”I ödesgungan” blir hennes huvudlösen.

Anna Rydstedt diktade för att överleva. I en intervju med Matts Rying från

Anna Rydstedt:
I ÖDESGUNGAN

Livens står sig viktade roden,
och vinden susar i de redans vittnade.
Den är juli på Helgonbacken,
och vinden svarar juli: läng på Helgonbacken.

Kall Skallgrönsen
— i storm fyllde till Erik Blasts' hand —
fånen med lösa kvar klyvben
och lilla röpan till Anneliesan i Jorvik
för att av vinden lå bli sad
att kunna mitta gamsalt lördag.

Så står jag med ryggsäcken över bältslunden
och tuffa vinsten i bostrans brödensvynja
under den vita smämsarkorten
längast ut på Backen,
där ängen julkinnade rindes för mig
utan motstånd i vinden.

Lär mig bli löv,
allt varelse glöd i vinden.
Fåg hörs Anna
är ett nästakallben,
utan jag måste kunna
lösa backen lövets speck
utan som Egils språk
— läs om i läckan till Erik Blasts' hand
och i natt och molner
fram till västrens glöd.

Men när Alingsås är backa,
och jag har inget lövskiffert mer rida till.
Jag kan bara lura,
tills på person gemt och möder
gå ut till i vinstens.

Illustration: Melin & Österlin

Ung skånsk partiss II:

**VARFÖR JAG SKRIVER, OCH
VARFÖR JAG SKRIVER, SOM JAG GÖR**

Det är inte som att skriva. Jag skriver
någon gång under ett moln, som
har blivit med sig, fört ett ämne.
Det är jag som ser det, i ljuset av
försök och skuffar, så det jag gör
och efter på ett visst sätt är att
och alla möjligheter till glädje.
Det är inte som att skriva. Jag skriver
någon gång under ett moln, som
har blivit med sig, fört ett ämne.
Det är jag som ser det, i ljuset av
försök och skuffar, så det jag gör
och efter på ett visst sätt är att
och alla möjligheter till glädje.

Faksimil av högerdelen av en tidnings sida ur *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* den 16 maj 1964 med Anna Rydsteds dikt "I ödesgungan" samt hennes artikel "Varför jag skriver, och varför jag skriver, som jag gör". Överst på sidan syns illustrationen av Melin & Österlin.

1979 säger hon: "Förutsättningen för att jag ska kunna leva vidare är att jag får och kan skriva. [--] Det är hela tiden fråga om att gripa om verkligheten så att inte min rädsla och min ångest och fruktan inför det överkliga, det farliga och fasansfulla kan ta makten över mig."⁴³

1964, alltså femton år tidigare, uttrycker sig Anna Rydstedt mindre drastiskt, men tankegången är i grunden densamma: "Genom att ge ord åt min kontakt med verkligheten har jag lättare för att leva och ytterligare få kontakt med den." Formuleringen är hämtad från en artikel i *Sydsvenska Dagbladet* den 16 maj det året. Rubriken lyder: "Varför jag skriver, och varför jag skriver, som jag gör". Ovanför artikeln finns just dikten "I ödesgungan" återgiven. Överst på sidan smyckar en illustration av Melin & Österlin.

Dikten "I ödesgungan" gestaltar tre olika platser och positioner. Här tonar Helgonbacken fram i början av sextioalet. Samtidigt förflyttar den oss till England för tusen år sedan. Men hon som berättar "har inget Jorvik att mer rida till". Hennes enda hemvist i världen är en annan plats, diktens tredje, och denna är en position av existentiell art: ödesgungan. Dikten själv är denna ort. Den är sin egen existens och författarinnans slutliga öde.

Noter

- 1 Våren 2001 var vad som nu ofta kallas UB-parken ett enda stort grävhål och en ny damm skapades mitt framför Absalohuset (där Litteraturvetenskapliga institutionen huserar), strax söder om den gamla dammen. Runt byggnaden finns nu två år senare nya grävhål. Tillkommit har också en vacker skulpturpark, väster om Skissernas museum, som invigdes samma dag som om- och tillbyggnaden av Språk- och litteraturcentrum påbörjades, fredagen den 23 augusti 2002.
- 2 Louise Vinge, ”På Helgonabacken vid Lund”, i förf:s *Skånska läsningar*, Malmö 1999, s. 117–130.
- 3 Anna Rydstedt, ”En sorglig historia från Lund”, *Lundagård* 1952:4. (Vinge daterar felaktigt Anna Rydstedts text till 1951.)
- 4 Formuleringen återfinns i dikten ”Det enda” i samlingen *Min punkt*, Sthlm 1960.
- 5 Anna Rydstedt, *Presensbarn*, Sthlm 1964. Dikten ”I ödesgungan” publicerades också separat i *Sydsvenska Dagbladet* den 16 maj 1964. Se faksimil av denna tidningssida längre fram i denna essä.
- 6 1965 var också det året då modern gick bort, något som skildras i samlingen *Jag var ett barn* (Sthlm, 1970). I Sandviken arbetade Anna Rydstedt vid Västerbergs folkhögskola och i Stockholm fick hon tjänst vid Birkagårdens folkhögskola. På Birkagården blev hon kollega med Gustaf Dannstedt, som hon gifte sig med 1967. Fr.o.m. 1980 ägnade hon sig åt författarskapet på heltid.
- 7 Klassföreståndare de tre sista terminerna var fil. lic. L. Kjellman. Anna Rydstedts studentbetyg bestod av fyra stora A, i svensk skrivning, svenska språket och litteraturen, filosofi och historia med samhällslära.
- 8 I samband med att Anna Rydstedt överlämnade Litterära studentklubbens arkiv (som hade funnits i hennes ägo) till Handskriftsavdelningen på UB i Lund, skriver hon: ”Själv kom jag med 1951. Jag hade då träffat Majken Johansson och Åsa Wohlin på professor Aspelins filosofiföreläsningar. Men egentligen var det sedermera psykologen Christer Leijonhielm, som jag haft i svenska en termin på Lunds privata och som läst mina första dikter, som rådde mig att gå med.” (Brevet är ställt till ”Docenten Förste Bibliotekarie Rolf Arvidsson” och daterat ”Ventlinge den 20 juli 1973”). Litterära studentklubben bildades redan ett halvår efter andra världskrigets slut, närmare bestämt den 6 november 1945, av Evald Palmlund, Bertil Ströhm, Nils A. Bengtsson, Rolf Arvidsson med flera. Syftet var bland annat att bana vägen för den modernistiska poesin, vars motståndare haft en av sina sista utposter i det studentikosa Lund, som stannat kvar i tjugotalets rim och reson. Evald Palmlunds minnesanteckningar lyder: ”När Litterära studentklubben i Lund bildades, hette det att gymnasieföreningen Mimer vid Spyken tagit studenten. Konstaterandet var tänkt som en elakhet, men påståendet var såtillvida riktigt som initiativtagaren Bertil Ströhm och en kärntrupp kom från Lunds privata elementarskola. [...] På Spyken hade Bertil Ströhm och hans kamrater Gösta Lilja, Nils A. Bengtsson, Rolf Arvidsson och Caesar Cederfeldt haft John Karlzén som lärare. Det förklarar en del av deras litterära preferenser, svåra och udda skribenter som Vilhelm Ekelund, Klara Johanson, Arne Hirdman och Tage Aurell. När de själva började producera sig, hände det att dessa intressen demonstrerades.” (Evald Palmlund, ”Litterära studentklubben och Vox”, ur ”HOPAT – IHÅGKOMMET” [privata minnesanteckningar ur vilka Palmlund haft vänligheten att delge mig några relevanta avsnitt januari 2002], s. 3).
- 9 Anna Rydstedt, ”Möten i Lund. Lydia Wahlström och Ester Lutteman, Hugo Odeberg, Herman Siegvall, Olle Holmberg”, *Under Lundagårds kronor. Minnen upptecknade av gamla studenter*. Femte samlingen, del 2, red. Gunvor Blomquist, Lund University Press, Lund 1991, s. 531.
- 10 Det gäller alltså VOX III (1951), IV (1952) och V (1954). Sammanlagt 33 personer rör det sig

- om. Bengt Holmström, Evald Palmlund och Bertil Ströhm är de enda som fanns med redan i VOXI och II, som båda utkom 1947.
- 11 Se t.ex. "Litterära Studentklubben – ett program" i *Lundagård* 1950:8. Göran Printz-Påhlson bekräftar Swedners betydelse för fenomenet Lundaskolan. (Samtal med Göran Printz-Påhlson den 31 juli 2001).
 - 12 Tryggve Emond, *Min heliga lekar*, Sthlm 1950 samt Harald Swedner, *analysis situs*, Sthlm 1950. Emond blev sedermera lektor i filosofi och engelska vid Katedralskolan i Lund. Swedner blev professor i sociologi vid Göteborgs universitet. När jag nämnde Tryggve Emond för Harald Swedner var det första han sa: "Vi hade olika åsikter i estetisk." (Telefonsamtal med Harald Swedner den 16 juli 2001).
 - 13 *Tärningskastet* III, 1977, s. 9.
 - 14 När Swedner recenserade Anna Rydsteds debutsamling *Bannlyst prästinna* skickade han en hälsning till framtiden: "Om åren alltså suddar ut många av de markeringar, som för mig har gjort det lyriska Lund till en mycket differentierad upplevelse, så hoppas jag ändå att den blivande seminarieuppsatsförfattaren skall förstå att *Anna Rydstedt* är mycket olik alla andra." (*Lundagård* 1953:4). Samtidigt är det värt att påpeka att Anna Rydstedt själv gärna använde beteckningen lundaskola. I en intervju från 1972 slår hon fast: "Om någon gruppbeteckning skall användas om mig, så bör det vara 50-talets lundaskola – poeterna i Lunds litterära studentklubb." (Lennart Sjögren, "Samtal med Anna Rydstedt" (ursprungligen publicerad i *Vår Lösen* 1972:8), i förf:s *Bilden. Tankar om poesi och miljö*, Sthlm 1981, s. 44).
 - 15 Jan Olov Ullén, *Kära, kära verklighet. En bok om Anna Rydstedt*, Sthlm 2000, s. 25.
 - 16 Enligt *Svenska Akademiens grammatik* återfinns de så kallade fundamentalslösa deklarativa huvudsatserna idag i just protokollsvenska samt i parodi på denna (exemplet är här hämtat från *Grönköpings Veckoblad*). Men även i ungdomligt berättarspråk är narrativ inversion vanligt förekommande. (Ulf Teleman, Staffan Hellberg och Erik Andersson, *Svenska Akademiens grammatik. 4. Sats och meningar*, Sthlm 1999, s. 693. Konstruktionen har emellertid en lång historia. Huvudsatser med det finita verbet före subjektet var inte ovanliga under 1500- och 1600-talen och kan spåras bakåt till *Äldre Västgötalagen* från 1200-talet. I fornisländskan förekom de till och med mycket ofta. (Se Marius Nygaard, *Norron syntax*, Kristiania, 1905 samt Maria Mörnjö, *Vi Declaratives in Spoken Swedish. Syntax, Information Structure, and Prosodic Pattern* (diss.), Lund 2002, s. 40–41). I skrivande stund har jag inga belegg för att Anna Rydstedt hade påbörjat sina studier i nordiska språk då hon skrev texterna. Hennes betyg i ämnet är först från 1955 (Prof Ljunggren, ett betyg), men jag finner det inte orimligt att hon hade "tjuvstartat" med isländskan redan 1950–51 (parallellt med filosofistudierna) och sedan blivit inspirerad att skriva på samma sätt själv. Av hennes studentkort framgår endast att hon tenderade Teoretisk filosofi i september 1951 (Prof. Aspelin, två betyg).
 - 17 Gisela Håkansson menar att "den narrativa inversionen förmedlar en särskild upplevelse av närhet och dramatik". I sin lärobok om barnspråksinlärning ger hon exempel såväl från litteraturen (Strindberg) som från ungdomsspråk och sportreferat (Gisela Håkansson, *Språkinlärning hos barn*, Lund 1998, s. 57).
 - 18 Anna Rydstedt, "Värglädje", *Lundagård* 1951:7.
 - 19 Anna Rydstedt, "Rapport från Lillsjödalen", *Lundagård* 1951:10. Lillsjödalen är ett lantligt ställe mitt i Skåne som tillhör studentkåren i Lund. Platsen kan bokas och användas som festlokal m.m.
 - 20 Associationerna till en annan litterär baklängesgångerska, Pippi Långstrump, är faktiskt inte långt borta. Anna Rydsteds diktjag har också, om än i mindre grad än Pippi, något av en barnligt lekfull men samtidigt allvarligt bottnad självvårdighet. Se Astrid Lindgren, *Pippi Långstrump*, Sthlm 1945, s. 12–13.
 - 21 Anna Rydstedt, "En sorglig historia från Lund", *Lundagård* 1952:4.

- 22 Cyril Connolly, *Den oroliga graven. En ordcykel av Palinurus* [pseud.], övers. Stig Ahlgren, Sthlm 1947.
- 23 Harald Swedner, "Reflexioner kring en veranda i Göinge. Några Palinurus-repliker", *VOX* III, Lund 1951, s. 19–24. Palinurus tilltalas och imiteras samtidigt: "O Palinurus, jag har inte bara snuddat vid mina rum, mina sju rum, mina besvikelsers förtrogna väktare, mina böckers beskyddarinna, mina drömmars livmoder, min säds mottagare, mitt substitut för många omsorgers föremål. Jag har älskat dem och indränkt dem med min skapelsedoft, jag har befruktat dem och gjort dem havande med nikotin och sötdoftande säd."
- 24 Telefonsamtal med Harald Swedner den 16 juli 2001.
- 25 Trygve Emond, "Rorsman utan skepp. Anteckningar om en blivande klassiker", *Lundagård* 1951:6.
- 26 Folke Åstrand skriver i sin fickalmanacka den 15 februari 1952: "Hemma hos Anna Rydstedt på téafon. Talade mest litt. förstås. A. läste två dikter (refuserade av 50-talisten L. Bergsström) o. en prosadikt m. kräftstil" (Ur "Utdrag ur fickalmanackor, noteringar kring Litterära Studentklubben i Lund" som Åstrand haft vänligheten att delge mig). Prosadikten med kräftstil måste vara "En sorglig historia från Lund".
- 27 Se Jan Olov Ullén, *Kära, kära verklighet. En bok om Anna Rydstedt*, Sthlm 2000, s. 120–124.
- 28 Se Louise Vinge, "På Helgonabacken vid Lund", *Skånska läsningar*, Malmö 1999, s. 117–130.
- 29 I sagan står det "Han [Egil] kom dit på kvällen och red genast in i staden. Han hade en bredbrättad hatt över hjälmen och var fullt beväpnad." (*Egil Skallagrimssons saga*, övers. och förord Karl G. Johansson, Sthlm 1992, s. 162–163).
- 30 Argumentet Arinbjörn använder när både Egil och Erik är närvarande är följande: "Inte ska kungen låta sig eggas till nidingsdåd av dig. Han kommer inte att låta döda Egil i natt, eftersom nattligt dråp är mord." Rådet till vännen i enrum lyder sedan: "Nu vill jag råda dig att vaka i natt och att du gör ett lovkväde om kung Erik. Jag tycker det skulle vara bäst om du gjorde en drapa med tjuugo strofer, och den måste du framföra i morgon när vi kommer inför kungen. Min släkting Brage gjorde så när han råkade ut för sveakungen Björns vrede att han gjorde en drapa med tjuugo strofer om kungen på en natt, och för det fick han behålla sitt huvud." (*Egil Skallagrimssons saga*, övers. och förord Karl G. Johansson, Sthlm 1992 s. 165–166).
- 31 Se Peter Hallberg, *Den isländska sagan*, Sthlm (1956), 2 uppl., 2 tr., 1969, s. 115–116 samt *Den fornisländska poesin*, Sthlm (1962), 2 uppl., 1965, s. 118–127.
- 32 "Bikt är min dikt / om min nakenhet / bak min pansartaggiga dräkt" lyder en strof i debut-samlingens inledningsdikt "Presentation" (*Bannlyst prästinna*, Sthlm 1953).
- 33 Kropps- och krigsmetaforiken knyter naturligtvis an till Karin Boyes kända dikt "Jag vill möta..." (*Härdarna*, 1927), vars första strof lyder: "Rustad, rak och pansarsluten / gick jag fram – / men av skräck var brynjan gjuten / och av skam."
- 34 Peter Hallberg redogör för båda tolkningarna och tar sedan ställning för den andra. (*Den fornisländska poesin*, Sthlm (1962), 2 uppl., 1965, s. 121–122).
- 35 Se Peter Hallberg, *Den fornisländska poesin*, Sthlm (1962), 2 uppl., 1965, s. 121–122.
- 36 Psalm 572 i den svenska psalmboken från 1937. Den första strofen lyder: "Lär mig, du skog, att visna glad / En gång som höstens gula blad: / En bättre vår snart blommar, / Då härligt grönt mitt träd skall stå / Och sina djupa rötter slå / I evighetens sommar." Såväl Sallnäs som Ullén uppmärksammar allusionen. (Hilding Sallnäs, "Anna i världen. En studie i Anna Rydsteds poesi", i förf:s *Smäländskt och öländskt. Några författarporträtt*, Örkelljunga 1985, s. 40; Jan Olov Ullén, *Kära, kära verklighet. En bok om Anna Rydstedt*, Sthlm 2000, s. 124).
- 37 Jfr gärna med dikten "Bladen vänder sig mot jorden" (*Kore*, Sthlm 1994) där hon också leker med den fonematiska skillnaden mellan löv och liv: "Löv av liv är vi".
- 38 Ulf Wittrock, "De fallande löven. En motivgenomgång", *Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturhistorisk forskning*, 1966, s. 128.

- 39 Carl Fehrman, *Diktaren och döden. Dödsbild och förgängelsetanke i litteraturen från antiken till 1700-talet*, Sthlm 1952, s. 10; Ulf Wittrock, "De fallande löven. En motivgenomgång", *Sam-laren. Tidskrift för svensk litteraturhistorisk forskning*, 1966, s. 128.
- 40 Se Ulf Wittrock, "De fallande löven. En motivgenomgång", *Sam-laren. Tidskrift för svensk lit-teraturhistorisk forskning*, 1966, s. 132.
- 41 Anna Rydstedt, *Bannlyst prästinna*, Sthlm 1953.
- 42 Göran Printz-Påhlsons uppmärksammar att det inte är "det heroiska eller braverande hon apostroferar hos den gamla vikingaskalden – och inte heller det patetiska och självutlämnande i Sonförlusten" utan "det mänskliga och vänfasta i hans förhållande till vännen Arinbjörn" (Göran Printz-Påhlson, "... de sköra äggskalerna i ordens korg". Om Anna Rydstedts poesi", ursprungligen publicerad som förord till urvalsvolymen *Ett ansikte* från 1983, omtryckt i förf:s *När jag var prins utav Arkadien. Essäer och intervjuer om poesi och plats*, Sthlm 1995, s. 150). Jan Olov Ullén replikerar: "Allt detta är riktigt. Samtidigt är det för mig uppenbart, att den som gav Anna Rydstedt råd i ödesgungan var Torsten Herner. Det var till honom hon for genom natt och mörker, för i diktens "Jorvik", Lund, var han inte längre kvar." (Jan Olov Ullén, *Kära, kära verklighet. En bok om Anna Rydstedt*, Sthlm 2000, s. 124).
- 43 Matts Rying, "Anna i världen" (daterad 1979), i förf:s *Poeter till svars. FIB:s Lyrikklubbs års-bok 1986*, Sthlm 1986, s. 44. Se även Jan Olov Ullén, *Kära, kära verklighet. En bok om Anna Rydstedt*, Sthlm 2000, ss. 9, 23, 86.

Paul Andersson och martyriets estetik

TROTS ATT POETEN Paul Anderssons (1930–1976) aktiva karriär bara varade i fyra år, från 1952 till 1956, hann han med att skaffa sig en legendarisk aura. De färgstarka myterna kring hans person spädades på när han tystnade som poet och lämnade Sverige 1959. Hans storstilat tragiska livsbana, från tuffa uppväxtår på barnhem via ett storslaget litterärt genombrott till narkotikaslavens miserabla exiltillvaro, har bekräftat många av de romantiska föreställningar om hans personlighet som han själv en gång skapade.

Enligt en av dessa föreställningar är Paul Andersson att betrakta som en martyr som ger sitt liv för poesin. Det kan tyckas vara en både överdrivet dramatisk, självförädlade och otidsenlig tanke. Men om man betraktar hur Andersson ger idén litterär gestaltning och placerar den i en litteraturhistorisk tradition, illustrerar tanken på en martyriets estetik en ganska livaktig syn på poesins funktion och villkor.

Det är i Anderssons tredje diktverk, *Berättarna. Kantat i fyra partier för kör och soli* från 1955, som idén om martyriet får sin tydligaste gestaltning. Verkets fyra huvudgestalter kan läsas som representanter för olika sidor av Anderssons diktaridentitet, men det finns anledning att se den sista karaktären, Harlequin, som upphovsmannens ideal. Den diktkonst Harlequin framför på teater-scenen har utvecklats genom en lång och mödosam arbetsprocess. Utgångspunkten för hans estetik är ett framträdande långt ute på landsbygden som blir "ett tandlöst fiasko".¹ Harlequins smärtsamma möte med publikens förakt och avsky ger honom en överraskande upplevelse som förändrar honom i grunden:

Först i pinans sista skede
när föraktet fått ett eget namn
och dess föregivna uttryck vänts inåt mig själv
blev allt förbytt, i nederlaget strömmade,
min kärlek nyfödd upp mot ljuset.²

Den kärlek som uppfyller Harlequin mitt i den värsta förnedringen utgör fröet till en ny estetik, som inte går ut på att försöka undvika framtida fiaskon

utan som tvärtom gör förnedringen till en permanent sida av konstnärskapet. Löjet blir ett nödvändigt ont som Harlequin måste utstå för att föra fram sitt budskap. Att ta emot publikens förakt blir en oundviklig del av hans konstnärliga sysselsättning:

Med min välkända vana,
att binda ansiktets nerver vid tungan,
att spegla känsla med känsel,
skall jag vara den frivilligt öppne,
som förtälets etter skall bränna,
avskyns sjukdom förhärja,
att vara er bild, för det bundna,
människans band till mängdens nivå.³

Harlequins konstnärskap har ett högt pris. Upprepade gånger beskriver han sig som ”förföljd”.⁴ Ändå tvekar han inte att fortsätta. Hans syn på konstens uppgift är helt och hållet idealistisk och står bortom allt ifrågasättande.

Harlequins estetik innehåller ett tydligt drag av självuppoffring: ”I yrsel drev jag mig till denna form, / med min ruta självklart liv som insats.”⁵ För att kunna utföra sin stora uppgift måste Harlequin försaka allt som har med det vanliga livet att göra. Han måste lyfta sig över alla mänskliga förnimmelser av njutning och smärta: ”Jag slöt mig självmant ut ur njutningar och smärtor / sen jag en gång smakat dem och funnit deras uttryck.”⁶ För Harlequin är diktarens liv inget mål utan ett medel – erfarenheterna är ett verktyg för att nå en insikt som sedan kan ges konstnärlig gestaltning. Diktaren offrar sitt eget liv till förmån för andras: han bryter ”med [sitt] liv ett liv åt andra”.⁷

När Harlequin väl genomgått sin mödosamma förvandling mot en ny estetik går det inte att vända om. Den färglada harlekindräkten – konstnärskapet – är inget man kan ta av och på efter behag:

Min dräkt är oupplösligen förenad
med mitt kött, är ofrånkomligen summa,
talet av mitt liv i alla skiften.⁸

Harlequin har ”löjet tecknat in i dräkten”,⁹ och med denna dräkt är han förenad för alltid. Han kan inte välja bort sin konstnärssroll, utan har en gång för alla valt försakelsens och förnedringens väg. Den har blivit ett ofrånkomligt öde.

Porträttet av Harlequin anknyter till ett mycket viktigt inslag i hela Anderssons författarskap. Offertematiken är central i många texter, och ofta gestaltas den med referenser till helgonlegender. Ingenstans är dock offrets motiv så tydligt kopplat till diktandet som i *Berättarna*. Harlequin är ”[f]örföljd och

självljart utelämnad” på scenens tiljor. Hans outtröttliga kärleksbudskap bemöts av ”iskallt hån”, förakt och avsky. Men Harlequin härdar ut och fullföljer sin otacksamma uppgift, för han har ”ansiktet täckt av hemliga sår”.¹⁰ Dessa hemliga sår associeras lätt till de fem sår Jesus fick ta emot när hans kärleksbudskap bemöttes med misstro och hat.

*

Det är för mycket sagt att Paul Andersson själv utsattes för förnedring under femtitalets första hälft. Från en position som ett slags litterär tonårsidol i Stockholms unglitterära kretsar erhöU han plötsligt ett nationellt erkännande när Karl Vennberg recenserade det stencilerade häftet *Elegi över en förlorad sommar* 1953.¹¹ Andersson blev geniförklarad och plötsligt en av de viktigaste representanterna för den nya generationen. Men han var en uttalad romantiker och hade skapat sig ett namn med hjälp av yviga gester som självsäkert framhävde hans person snarare än hans diktning. Från både litteraturkritiker och kolleger framfördes en hel del nedsättande kommentarer som förlöjligade den unge pretentiöse romantikern.¹²

De kritiska kommentarer som Andersson hade utsatts för när han skrev *Berättarna* kan inte betraktas som extrema. De är snarare exempel på den allmänna utsatthet som alltid beledsagar en offentlig författarposition. Anderssons karaktär Harlequin kan i denna belysning läsas som en gestaltning av ett oundvikligt villkor för alla konstnärer. Den självutlämnande konstnären riskerar alltid att hans innersta tankar och känslor offentligen hånas.

Harlequins estetiska hållning kan emellertid ges en mer personlig belysning. Offertematiken ingår nämligen inte bara i Anderssons poesi utan också i berättelserna om hans person. Med hjälp av förskottspengar från sitt förlag åkte Andersson vintern 1954 till Paris för att skriva *Berättarna*. Pengarna tog slut ganska snart, och i breven till Bonniers från Paris dramatiserar Andersson sin situation på ett sätt som roande poängterar den självuppoffrande diktarrollen:

Med en bok, men utan föda är jag lämnad här och bor sen fyra dar, vid flodens strand, där varje dag vid rusningstimmen, jag ser mitt ansikte, fördunklas av svallet från en drunknad katt. Skall jag dela detta öde, kattens?¹³

I ett annat brev återfinns en scenanvisning för brevets tillkomstsituation som lika skämtsamt dramatiserar det pris poeten tvingas betala för att skriva den nya boken: ”(Brevskrivaren föreställes ha förlängt sitt tillstånd det ögonblick då vatten (in i bilden kommer) träffar en glatt sparkande liga (i bilden mitt).”¹⁴ I ett fåordigt telegramutbyte mellan poeten och förlaget en dryg

månad senare fortsätter denna lidandets tematik. Gerard Bonniers korta telegram "hur har du det" besvaras med två ord: "DJAEVLIGT / PAUL".¹⁵ För att undvika svält och våld vid Seines strand hade ju poeten kunnat åka hem till Stockholm igen. Men det går inte: för att "nå fram till alla dem, som drömmar [hans] unders innehåll" måste han stanna kvar i Paris och skriva färdigt sin dikt.¹⁶ Därför ber han om mer pengar. Han "vädjar, ytterligt grå".¹⁷

De umbäranden Andersson beskriver i sina brev till förlaget utgjorde emellertid inte det verkliga lidandet i hans liv. Det som gav förödande men på både fysisk hälsa och kreativ kraft var snarare poetens tidigt påbörjade narkotikamissbruk. Mest ingående beskrivs detta lidande i Birgitta Stenbergs självbiografiska romansvit *Kärlek i Europa* (1981), *Apelsinmannen* (1983) och *Spanska trappan* (1987). Det går inte att ta miste på att Stenbergs Andersson använder narkotikan som ett verktyg för att uppnå poetiska mål. "Rimbaud, Verlaine, Baudelaire. Jag följer en storslagen tradition, min kära", säger Andersson om sitt narkotikabruk i *Kärlek i Europa*.¹⁸ Missbrukets konsekvenser blir därmed diktskapandets konsekvenser, och det höga priset för denna litterära metod ingår i själva diktarpositionen. "Ända sedan tonåren", minns Birgitta i *Spanska trappan*, "har han varit omgiven av en mystisk och lite sorgsen aura av sin om hörnet väntande för tidiga död".¹⁹

Nu fick inte denna romantiska aura någon plötslig och storslagen kulmen när Andersson var på toppen av sin karriär. Författarlegendens martyrium är utdraget. Vid mitten av sextioalet tycker Birgitta att det är märkligt att Andersson fortfarande är i livet: "Att han ska dö före mig är självklart, till sina vänner säger han alltid att han knappast kan leva året ut. Så har det låtit i ett decennium nu och vi har alla accepterat detta och förundrat oss över att han hängt med."²⁰ Narkotikamissbruket gör att Paul Andersson tvingas fly från Sverige, att han upphör med att ge ut böcker, att kroppen förfaller och att han långsamt tynar bort och dör i relativ glömska. I *Spanska trappan* skildras hur missbruket leder till att diktaren tappar alla tänder i överkäken utom hörntänderna. Barnen i Rom kallar honom "il mostro" (monstret), och själv vågar han knappt läsa upp sina dikter i rädsla för att läspa.²¹ Därmed har Andersson själv hamnat där Harlequins estetik tar sin början – i "ett tandlöst fiasko". Det är en ödets ironi att Harlequins och Paul Anderssons förnedring profetiskt sammanfaller i en så konkret och föga heroisk detalj.

I Sun Axelssons rapport i *BLM* 1963 från Paul Anderssons kringflackande "inferno" nämns inget narkotikamissbruk. Den invigde förstår nog varför diktaren knappt äter någonting, är mager och glömmar manuskript på olika hotellrum, men tyngdpunkten i Axelssons porträtt behandlar ett annat offer: att vara utestängd från den rigida och kalla svenska kulturen. Anderssons

”brinnande längtan efter värme och skönhet” har ingen plats i det lagbundna Sverige.²² Även om det var Paul Anderssons narkotikamissbruk som gjorde att han tvingades flytta från Sverige 1959 för att undvika fängelse, är det en litteraturkritikers omdöme som verkar ha varit startpunkten för den litterära tystnaden och det verkliga förfallet. I *Spanska trappan* minns Birgitta att Paul reagerade på Viveka Heymans recension av *Judiska motiv* 1956 med att lova att aldrig mer ge ut någon bok.²³ Det var ett löfte han höll livet ut.

Att lägga så stor vikt vid en negativ recension kan tyckas vara ett svepskäl för uteblivna litterära resultat, antingen uppförstorat av Andersson eller Stenberg. Heymans recension är inte unik i sitt sätt att raljerande förkasta ett litterärt alster, men om Andersson upplevde förnedring som en central del av sitt författarskap redan innan *Judiska motiv* kom ut – vilket porträttet av Harlequin faktiskt tyder på – är det inte konstigt att hans känslor sårades av Heyman. ”Smått rörande löjliga”, skriver Heyman, ”kan hans små försök att demonstrera sina kunskaper verka på den som kan hebreiska och vet något om judisk historia. En diktstitel som ’Israel på gränsen till Erets Jisroel’ gör ungefär samma intryck som det skulle göra på en svensk att läsa om ’a smærgås from the smorgasbord’.”²⁴ Här förnedras Paul Andersson offentligt. Här skrattar man åt hans pompösa författarroll. Här har han löjet tecknat in i dräkten.

Två år senare, 1958, gick Marcel Carnés film om parisisk ungdom, *Les Tricheurs*, upp på bioograferna. Enligt Stenberg var det regissören själv som sagt till Andersson att en av filmens centralgestalter har honom som förlaga. I Stenbergs roman tar Andersson stolt med sig Birgitta till filmens premiär i Stockholm. Efter ett tag försvinner stoltheten: ”Pauls alter ego visade sig vara ett uppblåst kräk med löjliga litterära pretentioner som snyltade på sina vänner, bestäl och bedrog dem och ledde dem till olycka och död.”²⁵ Filmens Paul Andersson-karaktär, Alain (spelad av Laurent Terzieff), är verkligen berättelsens nav, vars provokativa cynism och blaserade, egoistiska livshållning har ett förödande inflytande på filmens unga kärlekspär.²⁶ Förnedringen antar här större dimensioner än Heymans förlöjligande av bristande bildning och för höga litterära ambitioner. Här används Paul Anderssons person som förlaga till en karaktär som är motbudande och direkt farlig.

I Birgitta Stenbergs romansvit gestaltas inte bara Anderssons förnedring. Poeten ges också en helig aura. I *Spanska trappan* får Paul Andersson en lärjunge. Hans vän och älskare Robert ”hade en teori om att Paul var en reinkarnation av Jesus Kristus och själv var han Johannes, den Jesus älskade”. Tillammans går de runt i Rom och missionerar, det vill säga sprider Pauls poetiska budskap genom att läsa upp dikterna på gator och torg.²⁷ De upplever

också vad Robert kallar ”ett verkligt mirakel”. För Birgitta berättar de om hur de en natt gått upp till basilikan San Lorenzo och blickat ut över staden:

Robert tog min arm och pekade ut över den glittrande staden. ”När det ser så här ut medan vi lever våra liv, Paul”, sa han och gjorde en svepande gest mot den heliga staden vid våra fötter, ”hur tror du då det kommer att bli den dag du dör?” I samma sekund slocknar hela denna väldiga stad och det blir svart, fullständigt svart.

Vi stod där i mörkret och Roberts grepp om min arm hårdnade och sedan kom det ett skrik från honom som från en fågel. När han tystnade var allting annat också fullständigt ljudlöst. Först någon minut senare, när kullarna åter lystes upp och lyftes fram mot oss ur det sammetssvarta mörkret, hördes ett och annat häpet skratt och rop från omgivningen och Robert, han föll på sitt ansikte och kysste min fot. Och vet du vad han sa? Minns du, Robert? –Jag sa sanningen. Jag sa att jag hade kunnat se dig när det var alldeles mörkt. Du var det enda man kunde se.²⁸

Robert talar om hur vacker världen är när ”vi” lever ”våra liv”, men han är bara intresserad av vad som kommer att hända när Paul dör. Och det är när Pauls död nämns som staden plötsligt slocknar. Liksom Johannes döparen frågar Jesus om han är Messias (Matt. 11:3; Luk. 7:19), ställer Robert en fråga om Pauls helighet. När staden slocknar och Pauls gestalt lyser upp besvaras frågan. Detta svar är att betrakta som en version av berättelsen om Jesus på härlighetens berg: ”Sex dagar därefter tog Jesus med sig Petrus och Jakob och Johannes, Jakobs broder, och förde dem upp på ett högt berg, där de voro allena. Och hans utseende förvandlades inför dem: hans ansikte sken såsom solen, och hans kläder blevo vita såsom ljuset.” (Matt. 17:1–2)

Roberts dyrkan utvecklas till en livsfara för Paul. En tid efter miraklet vid San Lorenzo försöker nämligen Robert mörda den poet han dyrkat så djupt. För att rädda sig undan lärjungens pistolskott tvingas Paul Andersson kasta sig ut genom fönstret. Han överlever men skadar sig i fallet mot trottoaren. När han skrivs ut från sjukhuset tvingas han bo en tid under broarna vid Tibern för att undvika att stöta på Robert.²⁹ Händelsen kan sägas förverkliga den fantasi Birgitta har i *Apelsinmannen* om att en annan beundrare, Michaelsson, försöker skjuta Paul.³⁰ Liksom många andra bör dessa inslag i Paul Anderssons författarlegend betraktas som variationer på myterna kring Arthur Rimbaud. Mordförsöken motsvarar händelsen i Bryssel 1873, då beundraren Paul Verlaine skjuter den beundrade älskaren Rimbaud i armen.³¹ I dessa berättelser är Rimbaud och Andersson offer för sin egen lyskraft och litterära förmåga. Vad som drabbar dem är en alltför stark attraktion från människor som inte kan hantera den.

*

Harlequins förnedring och hans känsla av att vara förföljd av den publik han vänder sig till ingår i en litterär tradition. Charles Baudelaires dikt "L'Albatros" i *Les Fleurs du mal* är kanske den mest kända litterära gestaltningen av den moderne poetens situation i händerna på en oförstående publik i en värld präglad av kulturell masskonsumtion. Poeten liknas här vid en fågel som hånas för sin klumpighet när den hålls fången i fel element.³² På samma sätt beskrivs Harlequin utanför sitt element, scenen:

Nu står jag här brinnande – vilket hän.
För er är detta förnedringens tecken,
var jag än skymtar i dagen
borta från scenernas bländverk.³³

Men även på scenen förnedras Harlequin. När han framför sin diktkonst är han "den frivilligt öppne, / som förtalets etter skall bränna". Denna konstnärssituation följer en tradition från Jean-Jacques Rousseau, som i sina *Confessions* har som målsättning att återge sin personlighet och sitt liv i dess helhet, inklusive allt som är skamligt och löjeväckande. Den heltäckande självrepresentationen innebär nödvändigtvis en nedsvärtning av den egna personen.³⁴

Harlequin kan inte välja bort sin sysselsättning. Samma sak antyder Paul Andersson om sin egen gärning i en intervju 1955. "Jag är född poet", hävdar han och meddelar att det aldrig funnits något alternativ.³⁵ Detta uttalande ingår i ett kontinuerligt artistiskt projekt utanför den konkreta diktningen – identifikationen med Arthur Rimbaud. En riktig poet, skriver Rimbaud i det välkända brevet till George Izambard, måste underkasta sig ett stort lidande. Ett sådant lidande klarar bara den av som är född poet ("être né poète").³⁶

I sin identifikation med Rimbaud lyfte Paul Andersson också fram det religiösa draget i den franske diktarens estetik. I dikten "Rimbaud i Marseille" beskrivs Rimbauds dödskamp när han sjuk återvänt till Frankrike efter många år utomlands. Textens nav är den döende diktarens gloria som brister när han till slut ger upp andan och dör på Hôpital de la Conception i Marseille.³⁷ I dikten alluderar Andersson på myten om Rimbaud samtidigt som han anknyter till poetens diktning. Att Rimbauds sista dagar på sjukhuset i Marseille har blivit så mytomspunna, beror nog mycket på att de verkar ha annonserats tjuugo år i förväg av poeten själv. I avdelningen "L'éclair" i *Une saison en enfer* beskriver diktjaget hur han på en sjukhusbädd omgärdas av heliga aromer och blir en martyr.³⁸ Det är inte självklart hur Anderssons dikt om Rimbaud ska tolkas. Rimligast är att se Rimbauds brystna helgongloria som en gestaltning av en sekulariserad helgonuppfattning. Rimbaud var ett helgon i livet, men

när han dör upptas han inte i något paradiset. Diktarens helighet är begränsad till livet.

”Rimbaud i Marseille” tar fasta på det mytcluster kring den franske diktaren som René Etiemble benämner ”Rimbaud est Dieu” (Rimbaud är Gud). Redan under sin livstid blev Rimbaud upphöjd till mer eller mindre gudomlig status. Franska poeter såg honom på 1880-talet som en messiasgestalt och invånarna i södra Abessinien lär ha betraktat honom som en muslimsk profet.³⁹ Grunden till dessa myter skapades av Rimbaud själv. Vid tiden för de så kallade skådarbrev till Paul Demeny och George Izambard, i maj 1871, lekte Rimbaud med tanken att göra sig till en modern Kristus.⁴⁰ Ett sätt att åstadkomma detta var att odla långt hår som vällde ut över kragen och signalerade höga konstnärliga pretentioner. Han såg det som en viktig del av sitt martyrium att folk i hembyn förlöjligade och stenade honom för hans bohemiska utseendes skull.⁴¹ Självdestruktiviteten var en medveten del av det konstnärskap som Rimbaud mödosamt odlade.⁴² Senare blev Paul Verlaine involverad i dessa storslagna planer. De två diktarna betraktades av Rimbaud som en helig familj vars uppgift var att skapa en ny religion genom att höja sig över den traditionella moralen. De skulle underkasta sig ett martyrium och följa korsets väg.⁴³

Rimbaud är inte den enda som har betraktat poeten som en helgonlik figur. En förutsättning för en sådan uppfattning är den romantiska idén om att poeten är annorlunda än andra människor och har ett avantgardistiskt uppdrag. I den svenska litteraturhistorien är kanske Edith Södergran den som mest öppet formulerat en martyriets estetik. I samband med publiceringen av *Septemberlyran* 1918 förklarar hon sin inställning: ”Jag offerar själv varje atom av min kraft för mitt höga mål, jag lever helgonets liv, jag fördjupar mig i det högsta människoandan frambragt [...]”⁴⁴ Liknande tankegångar fanns i det svenska 1950-talets nyromantik. I första numret av tidskriften *Odysse* målas Stagnelius upp som en martyr som med drogernas hjälp offerar sig för Dikten.⁴⁵ Ännu tydligare uttrycks offrets estetik i tidskriften *Metamorfos*, men här är det en samtida diktares levnadsöde som åberopas: ”Gösta Oswalds död är ett tecken. ’Den som gudarna älskar dör ung.’ Han har blivit en offersymbol. Vi måste lära oss att dö unga medan vi är i besittning av offerkraft.”⁴⁶

Paul Andersson hann visserligen bli 46 år gammal innan han dog 1976, men han lyckades göra sitt liv till ett tecken, ett mytcluster som lever vidare och ständigt fascinerar nya generationer av diktare och poesiläsare. Frågan är dock hur bokstavigt Anderssons jämförelser mellan poeter och helgon egentligen ska uppfattas. Det finns ett självironiskt tonfall i breven till förlaget som tyder på en viss distans till den egna författarrollen. I den efterlämnade dik-

ten ”Om vi överdrev vår smärta” beskrivs hur våra liv kan bli ”en spegelbild av helgonlivets art – / men blott en spegel, dunkelt vikande med glaset, / vår fåfänglighets ojämnt lagda glas kring ytan”.⁴⁷ Här görs en klar åtskillnad mellan historiska helgon och nutida människor, och diktens titel påpekar att jämförelsen innebär en överdrift. Att glorian brister när poeten dör i ”Rimbaud i Marseille” ska också betraktas som en distansering mot helgonlegendernas metafysiska dimension.

Harlequins och Paul Anderssons martyrium bör härvidlag belysas med hjälp en annan av poetens litterära förebilder: Oscar Wilde. I sin *Art and Christhood: the Aesthetics of Oscar Wilde* visar Guy Willoughby hur Wilde gör Jesus till modell för både livsfilosofi och estetiskt ideal.⁴⁸ I föreläsningen ”The English Renaissance of Art” från 1882 beskrivs dikten som en fortsättning på Kristi uppgift:

[W]hile the incomplete lives of ordinary men bring no healing power with them, the thorn-crown of the poet will blossom into roses for our pleasure: for our delight his despair will gild its own thorns, and his pain, like Adonis, be beautiful in its agony: and when the poet's heart breaks it will break in music.⁴⁹

I det långa brevet från fängelset i Reading, *De Profundis*, utvecklar Wilde sin syn på Kristus. Syftet är, menar Willoughby, att visa hur författaren själv är på väg mot ”a Christlike state”.⁵⁰ Genom sitt eget lidande närmar sig Wilde det romantiska ideal han formulerar i föreläsningen. De svåra upplevelserna – den offentliga förnedringen och fängelsevistelsen – blir heliga uppenbarelser.

För Wilde är Jesu kärleksbudskap förutsättningen för all konst. Den självupppoffrande och villkorlösa kärleken till människan utgör själva grunden för konstnärens uppgift.⁵¹ Men liksom Jesus blir konstnären missförstådd. Samhället förstår inte poetens ord och den kärleksfulla självupppoffringen passerar obemärkt. Diktaren blir en martyr: ”the Romantic artist [...] is martyred by a hostile society that fails to comprehend the value of her art”, beskriver Willoughby ett centralt tema i Wildes författarskap.⁵² Willoughby understryker emellertid att Oscar Wildes intresse för Jesu offer är en sekulariserad kristologi. Poängen är inte huruvida Jesus var gudomlig eller inte. Det viktiga är att han var en karismatisk människa, en stor individualist och en epokgörande humanist.⁵³ Jesu kärleksförkunnelse och offer, den romantiska konstnärens självupppoffring och Wildes eget lidande har inte med paradiset att göra. Martyriet är jordiskt.

På samma sätt bör man uppfatta Paul Anderssons estetik. Om Andersson såg sig själv som ett helgon, gjorde han det i en speciell, överförd bemärkelse. Hans martyrium handlar inte om Gud utan om dikt och människor. Blicken

är inte riktad uppåt utan framåt, mot framtidens människor. Kanske kan Anderssons kompromisslöshet, i liv och i dikt, vägleda dem som kommer efter honom, antingen som ett ideal att sträva mot eller som ett varnande exempel. Harlequin uttrycker det på följande vis:

Men återvänd nu till din kärlek,
låt ditt liv vara framtidens kär!
och gläds att din bleka skugga förtärs
och ger plats för starkare liv.⁵⁴

Noter

- 1 Paul Andersson, *Berättarna. Kantat i fyra partier för kör och soli*, Stockholm: Bonniers, 1955, s. 87, r. 5.
- 2 Ibid., s. 87, r. 5 och r. 6–10.
- 3 Ibid., s. 92, r. 16–23.
- 4 Ibid., s. 91, r. 17 och 21.
- 5 Ibid., s. 89, r. 1–2.
- 6 Ibid., s. 88, r. 1–2.
- 7 Ibid., s. 94, r. 20.
- 8 Ibid., s. 94, r. 11–20.
- 9 Ibid., s. 84, r. 26.
- 10 Ibid., s. 95, r. 4–5 och s. 92, r. 26.
- 11 Karl Vennberg, "En ny poet träder fram" i *Aftonbladet* 1953-03-23.
- 12 Se till exempel Perpetua [signatur för Barbro Hähnel], "Romantikerna går till stormangrepp" i *Dagens Nyheter* 1951-02-22; Uno Florén, "Ordbollar" i *Expressen* 1953-03-25; Axel Liffner, "Vem var den förste metamorfinisten?" i *Aftonbladet* 1954-01-22; Sven Stolpe, "Lyrisk uppvisning" i *Aftonbladet* 1955-04-23; Bo Setterlinds dikt "Dandyn" i avdelningen "Prostitution" i *Dikter från San Michele*, Stockholm: Bonniers, 1954; Kjell Espmarks karaktär "Den store skalden" i *Mordet på Benjamin*, Stockholm: Norstedts, 1956.
- 13 Paul Andersson, brev till Gerard Bonnier, daterat "Paris n'importe quand". Bonniers arkiv.
- 14 Paul Andersson, brev till Gerard Bonnier, daterat "Paris medan april går förbi". Bonniers arkiv.
- 15 Gerard Bonnier, telegram till Paul Andersson, Stockholm 1954, och Paul Andersson, telegram till Gerard Bonnier, Paris 1954-05-29. Bonniers arkiv.
- 16 Paul Andersson, brev till Gerard Bonnier, daterat "Paris n'importe quand". Bonniers arkiv.
- 17 Paul Andersson, brev till Gerard Bonnier, daterat "Paris medan april går förbi". Bonniers arkiv.
- 18 Birgitta Stenberg, *Kärlek i Europa*, Stockholm: Norstedts, 1981, s. 70.
- 19 Birgitta Stenberg, *Spanska trappan*, Stockholm: Norstedts, 1987, s. 93.
- 20 Ibid., s. 173.
- 21 Ibid., s. 108 och s. 173f.
- 22 Sun Axelsson, "Min panna, ett ohjälpligt streck i rymden..." i *Bonniers Litterära Magasin* 1963:4, s. 306f.
- 23 Birgitta Stenberg, 1987, s. 235. I romanen heter recensenten Gullan, men det är inte svårt att känna igen Heymans gestalt bakom porträttet.
- 24 Viveka Heyman, "Många andra och en dryck vatten" i *Arbetaren* 1956-09-25.

- 25 Birgitta Stenberg, 1987, s. 217.
- 26 Marcel Carné, *Les Tricheurs*, Paris 1958.
- 27 Birgitta Stenberg, 1987, s. 116f.
- 28 Ibid., s. 118f.
- 29 Ibid., s. 202.
- 30 Birgitta Stenberg, *Apelsinmannen*, Stockholm: Norstedts, 1983, s. 33.
- 31 Se Graham Robb, *Rimbaud*, London: Picador, 2000, s. 218ff.
- 32 Charles Baudelaire, "L'Albatros" i *Oeuvres complètes*, Paris: Gallimard, 1961, s. 9f.
- 33 Paul Andersson, 1955, s. 93, r. 14–17.
- 34 Thomas McFarland, *Romanticism and the Heritage of Rousseau*, Oxford: Clarendon Press, 1995, s. 56ff.
- 35 "Paul Andersson samtal 21 mars", osignerad nedteckning av en intervju på Bonniers förlag 1955. Bonniers arkivs recensionssamling.
- 36 Arthur Rimbaud, brev till George Izambard i *Oeuvres*, red. av Suzanne Bernard, Paris: Garnier, 1960, s. 344.
- 37 Paul Andersson, "Rimbaud i Marseille" i *Folket i Bild*, julnummer 1954.
- 38 Arthur Rimbaud, "L'éclair" i *Une saison en enfer* i *L'œuvre*, red. av Claude Jeancolas, Paris: Textuel, 2000, s. 319. Se också James Lawler, *Rimbaud's Theatre of the Self*, Cambridge, Mass., och London, 1992, s. 215.
- 39 René Etiemble, *Le mythe de Rimbaud*, band 2: *Structure du mythe*, andra utgåvan, 1961 (1952), s. 307ff.
- 40 Graham Robb, 2000, s. 85.
- 41 Ibid., s. 89.
- 42 Ibid., s. 62.
- 43 Ibid., s. 149f.
- 44 Edith Södergran, "Individuell konst" i *Dagens Press* 1918-12-31.
- 45 Thore Åkerström, "Stagnelius. Åren 1821–1823" i *Odyssé* 1953:1.
- 46 Willy Buzzi, "Eurydike i exil" i *Metamorfos. Tidskrift för Ny-Romantisk orientering* 1952:1, s. 5f.
- 47 Paul Andersson, "Om vi överdrev vår smärta" i *Ett andetag djupt är livet. Samlade dikter*, red. Andreas Gedin, Stockholm: Gedins, 1991.
- 48 Guy Willoughby, *Art and Christhood: the Aesthetics of Oscar Wilde*, London och Toronto: Associated University Press, 1993.
- 49 Citerat från Guy Willoughby, 1993, s. 27.
- 50 Guy Willoughby, 1993, s. 113.
- 51 Oscar Wilde, *De Profundis* i *Complete Works*, Glasgow: HarperCollins, 1994, s. 1024 och s. 1036. Se också brevet till Carlos Blacker, 12 juli 1897, i *The Letters of Oscar Wilde*, red. av Rupert Hart-Davis, London: Hart-Davis, 1962, s. 621.
- 52 Guy Willoughby, 1993, s. 27.
- 53 Ibid., s. 52f, s. 105 och s. 113.
- 54 Paul Andersson, 1955, s. 90, r. 14–17.

Claes-Göran Holmberg

En återfunnen tidningsårgång

Ordinari Post-Tijdender 1664

De tidiga tidningarna är viktiga källor till kunskap om nyhetsförmedling och ideologispredning. Tyvärr saknas ett flertal årgångar av de svenska posttidningarna i våra bibliotek, i vissa fall kanske för att det inte gavs ut några posttidningar det året, i andra fall för att inga exemplar bevarats. Den svenske presshistorikern Otto Sylwan konstaterar i sitt stora verk *Svenska pressens historia till statshvälfningen 1772*¹ att posttidningarna slutade utkomma efter Karl X Gustafs död 1660 men att de strax återupptogs:

Om deras begynnelse veta vi icke mycket, vi hafva blott några få blad såsom representanter för årgångarne 1663, 1666–1668, 1670, samt 1672 och framåt. Utan tvifvel hafva även under de mellanliggande åren tidningar utkommit, ehuru hela årgångarna spårlöst försvunnit.

Sylwans förmodan kan i åtminstone ett fall bestyrkas. Det visar sig nämligen att posttidningarna för året 1664 finns bevarade i Greifswalds universitetsbibliotek, inbundna och i mycket gott skick. Därmed kan den svenska presshistorien fylla i en av de många luckor som finns under 1600-talet.

Post- och Inrikes Tidningar är en tidning med historia. Med startåret 1645 är det världens äldsta ännu utkommande tidning. Det kan man vara stolt över. Under dess första sekel kan man visserligen diskutera om det är samma tidning som utkommit under så olika namn och med avbrottsperioder där vi inte vet om den givits ut över huvud taget. Å andra sidan kan man kanske gå tillbaka ännu längre än till 1645 för att hitta grunderna till tidningen.²

Krig, politik och lite till

Men låt oss se på den nyfunna årgången. De 52 numren har alla titeln ”Ordinari Post-Tijdender A.o 1664” följt av ett angivande av utgivningsdag. Den första tidningen för året är daterad den 6 januari. Tidningen är också numrerad från 1 till 52. Den kom ut på onsdagar och bestod av fyra enspaltiga sidor

i kvartoformat. Artiklarna har som rubrik ett angivande av ursprungsort och datum.

År 1664 leddes Sverige av en förmyndarregering (för den då nioårige Karl XI) med Magnus Gabriel De La Gardie i spetsen. Efter Karl X Gustafs död 1660 fick regeringen försöka skapa fred med de länder som kungen retat upp med sina krig. De La Gardie sökte stöd hos engelsmännen men framför allt hos fransmännen.

Under året 1664 är så gott som allt material utrikesrapporter och vanliga rubrikorter är Wien, London, Hamburg, Paris, Regensburg (från 1663 plats för det tysk-romerska rikets riksdag) och Danzig (Gdansk). Det viktigaste nyhetsämnet för året är kampen mot turkarna. Från Wien (och andra orter) ges i varje nummer rapporter om de allierades framgångar och motgångar. Synvinkeln är alltid de allierades och den enda gång en artikel är angiven som utgången från Konstantinopel är det för att återge en ed som den turkiske "kejsaren" (vid den här tiden sultan Mehmed IV) påstås ha avgivit där han vid sin själs salighet m.m. svär att han ska döda den tyske kejsaren och sin värste fiende, Greve Serini, ödelägga deras land, bortföra deras hustrur och barn i trälldom och bringa hela kristenheten under sin lydnad (nr 15). I övrigt innehåller rapporterna antingen lovord över de kristnas tapperhet eller rädsla för vad turkarna ska ställa till med. Mot slutet av året kan dock rapporteras att fred är i sikte (något som snart skulle visa sig felaktigt och två decennier senare stod ju det ottomanska rikets här utanför Wiens portar). Tidningen meddelar också att en liten svensk här deltog i kriget mot turkarna och att överstelöjtnant Horn blivit "blesserat vorden så att man förment haver om han med livet erhållen bliva kan eller icke".³

Om turkfaran var den primära källan för tidens nyhetsintresse fanns det gott om andra konflikter att skriva om. Kriget mellan Polen och Ryssland går som en följetong genom årgången och händelserna ses ur ett polskt perspektiv, ofta genom meddelanden från Danzig. Det hotande kriget mellan England och Holland följs från båda håll (London och Amsterdam) och konflikten mellan påven och Frankrike skildras ofta utifrån. Ett specialintresse detta år ägnas åt den tidigare svenska besittningen Erfurt som nu anfalls och så småningom intas av styrkor från kurfurstendömet Mainz. Vid detta tillfälle undslipper sig Hamburgkorrespondenten ett av de fåtaliga personliga tonfall (bortsett från ett och annat "gudskelov") som hörs i tidens posttidning. "Med bestörtning", skriver han, hör man att staden måst ge sig för de angripande styrkorna (nr 43).

Då och då ser man en artikel med Ortsbestämningen Wismar, som ju då var i svensk ägo. Vid ett enda tillfälle är en rikssvensk stad angiven som källort.

Det är Göteborg. Orsaken till rapporten är en svår olycka som skett där med möjliga utrikespolitiska konsekvenser. Ett antal svenskar hade gått ombord på ett engelskt fartyg som låg på strömmen. För att fira mötet mellan engelsmän och svenskar avsköts vid avskedet flera skott vilket olyckligtvis försakade en brand i krutförrådet. Detta delade båten i två delar, bakre delen sjönk, en man dog direkt och flera blev så svårt skadade att de troligen inte skulle överleva (nr 32). En enda notis har Helsingör som angiven ursprungsart. Rapportören, vem denne nu var, meddelar att en engelsk fregatt har anlänt med två engelska diplomater, den ene ska vidare till Sverige och Stockholm, den andre till Köpenhamn. Kaptenen på fregatten, kapten Molton, var i senaste kriget mot Danmark i svensk tjänst, meddelas det. På 1620-talet kunde den svenska regeringen ha en nyhetsagent i Helsingör, Anders Svensson, som återkommande rapporterade vad som pågick i Danmark men den okände meddelaren från 1664 återkommer inte fler gånger detta år.

Om politiska och militära aktioner dominerar nyhetsförmedlingen finns det då och då plats för andra nyheter. En relativt vanlig företeelse är rapporter om kometer och andra järtecken. I Erfurt visar sig några icke önskvärda fåglar: "här låta sig dagligen dags en stor hop med hägrar se, de der i vädret och på taken skärmusera och bitas med varandra vilket folket håller för ett ont tecken och för spökelse" (nr 6).

Från Danmark meddelas att på Jylland vid solens uppgång åtskilliga underliga saker har setts i den: krigstrupper, eldkulor, ormar och "annat till människornas förskräckelse ländande ting" (nr 19). I ett meddelande från Rostock berättas att den "Onde anden" låtit sig se "mycket faslig med ögon som en blå eldslåga sprutandes eld utur munnen drivandes allahanda spökeri och gyckelspel, bland annat haver han tagit en gammal hustru som för trolldom skull i fångelset satt, lagt henne på sträckbänken och sålunda pint /henne/ at hon 3 dagar där efter blev död; bryter opp dörrar och lås och mycket annat gäckeri förövar" (nr 5).

Korrespondenten i Wien förmedlar historien att ett monster har setts i Sibenburgen (tysk benämning på Transsylvanien). Det är försett med 10 fingrar på varje hand, en stor och krokig näsa, går alltid med huvudet bart och "ska hålla sig med några hustrur som han med sig haver". Han är är nätt och renlig i kläder men äter ingenting och går bara kring och skriker "Peribit, peribit", (latin för ung. "må han förgöras") (nr 12).

Men det är inte bara övernaturliga ting som hotar folk, det begås även mord av vanliga människor. Från Gent berättas att "förledne fredag är den gruvlige mördaren, Adrian benämnd, varandes eljest av Religion en jude, begick ett gräsligt mord för 8 dagar sen, han mördade en klädesköpman, dess

hustru och deras 6-månaders barn och en tjänstepiga.” Nu har han blivit avrättad: ”Först blev honom 6 stycken kött med glödande tänger utur livet rivna, sedan sönderbråkades honom armar och ben och blev han däruppå levande förbränd.” Nästan alla i staden såg avrättningen (nr 20).

Andra nyheter handlar om pestens förlopp i Hamburg, om kväkarnas uppror i England, om en judisk pogrom i Krakow och om våldsamma eldsvådor. Det finns då och då information kring kända personers bröllop, dödsfall⁴ och så vidare och rapporter om högt uppsatta medborgares ankomster till respektive avresor från olika orter. Så rapporteras till exempel från Regensburg den 29 maj att fursten av Salsburg idag reser bort för att ägna sig åt varma bad (nr 23).

Under året finns endast en annons införd och det gäller ett parti med olika fartyg inkomna varor som nu finns till salu på Skeppsbron. Det är något märkligt att annonseringen inte är mer frekvent med tanke på att den redan begynt i Posttidningarnas första årgång 1645. Först på 1680-talet ökar annonseringen såväl till frekvens som till antalet annonstyper.

Årgångens sista nummer daterat den 28 december berättar inte bara om krig och tumult utan ger också en ögonblicksbild av 1600-talsjournalistens vedermödor. I Hamburg är det kallt. Elbe har frusit så att det är förenat med livsfara att ta sig över: ”Posterne går nu på denna tiden för elaka vägens skull mycket oriktige och är den holländska såsom ock danziger och fransöske posten på denne timman inte ännu ankomne”.

Avslutningsvis i denna summariska redovisning av årgångens innehåll måste det åter påpekas att de nyheter som inte hör till det politiska och militära materialet här har fått alldeles för stora proportioner i förhållande till deras omfång i tidningen men avsikten har varit att redovisa de olika typer av material som trots allt finns representerade.

Posttidningarnas redaktörer och skribenter

Under den här tiden – och en lång tid framöver – finns det inga som helst uppgifter i tidningen om vem eller vilka som redigerat den, i den mån man kan tala om redigering. Vad man vet är att den svenska staten tidigt visat intresse för att ge ut tidningsliknande publikationer. Runt om i Europa startade man tidningar i början på 1600-talet och pressens användbarhet som propagandaforum stod tidigt klart. Genom tidningen kunde man inte bara övertyga andra länder om sin politik man kunde också styra vilka nyheter som skulle nå det egna folket.

Tongivande för denna mediautveckling, liksom i det mesta som berörde

Sveriges förvandling till en modern stadsmakt var Axel Oxenstierna. Intresserad av utrikespolitik som han var, hade han skaffat sig goda kontakter (eller spioner) runt om i Europa. Han informerade sig genom se till att en ständig ström av handskrivna och tryckta tidningar nådde Sverige.

Oxenstierna grundade det svenska postverket 1636 men redan 1623 hade han protesterat mot att tyska tidningar skulle få innehålla nyheter från Sverige. I stället borde – som det står i 1626 års kansliordning – alla tidningar som kom från utlandet lämnas till sekreteraren i riksarkivet för att han skulle klippa ur ”det bästa och det märkligaste” och låta trycka det varje vecka.

”Varför alla de aviser, som ankomma ifrån våra korrespondenter honom var vecka levereras skall, dem han sådan skall ordentligen allt det av importans är disponera och sammanhäfta och bortlägga ad rei memoriam / ”för att det ska komma ihåg”, såsom och extrahera där utur det bästa och märkligaste, och det varje vecka trycka låta; han skall fördenskull hava sig en Kopist till hjälp, som hans saker renskriver.”⁵

År 1643 fick postchefen Johan von Beijer (född i Berlin 1606, död i Stockholm 1669) i uppdrag att ge ut en posttidning. Han fick till uppdrag att publicera utrikesnytt, notiser om Sveriges handel och ”de saker som staten och kriget angår”. Han uppmanades att noga tänka igenom vilka nyheter som var lämpliga och inte publicera sådana nyheter som skulle kunna skada majestätet, regeringen eller enskilda personer.⁶

Under de perioder när Sverige låg i krig dominerade krigsjournalistiken nyhetsförmedlingen i pressen. Nyheterna kom dels från korrespondenter vid arméns högkvarter, dels från de svenska postmästarna i svenska besittningar som Pommern, Livland och Finland och i gränstrakter som Göteborg, Halmstad och Markaryd. von Beijer hade ju uppmanats att ordna nyheter från utlandet men ekonomin medgav inte några vidlyftigare korrespondenser. Från det svenska postkontoret i Hamburg kom dock nyheter regelbundet. von Beijer fick i första hand klippa sina nyheter ur de utländska tidningar han läste. På Stockholms postkontor fanns följande utländska tidningar tillgängliga för allmänheten: två hamburgertidningar och tre amsterdavisor, tidningar från Antwerpen, Köln, Leipzig, Frankfurt och Danzig och dessutom italienska, franska och engelska tidningar. Det var vidare möjligt att skaffa sig ”var vecka också ett skriftligt extrakt utur allehanda korrespondens-brev (så mycket utan prejudice kan bliva kommunicerat)”.

von Beijer var ännu 1664 posttidningarnas chef men om det var han själv som utförde redaktörsarbetet är mycket tveksamt. Förmodligen var det någon honom underordnad posttjänsteman som skötte arbetet med att klippa ur inkommande utländska tidningar och eventuella brev från svenska rapportö-

rer. Av rapporterna kan man utläsa att de som skrev dem var män som visste att lägga örat till marken. De förhörde genast nyanlända resenärer till staden och var snabba med att återge det som stod i till staden anlända avisor. "Tvenne kejserlige gesanter är här ankomna" kan korrespondenten i Hamburg meddela (nr 2) och i nr 16 skriver han: "Passagerarna ur Brehmen kommande berätta att...". "Här talas nu intet annat om än... (nr 12), "Här komma dagligen dags kunskaper in hur som..." (nr 13).

Ett antal gånger slutar rapporterna med ett post scriptum med en nyhet som skribenten fått kunskap om efter att han har skrivit sin rapport. Så meddelar till exempel samme hamburgsskribent i PS till ett brev från den 14 oktober som börjar med "På kriget emellan England och Holland varder numera intet tvivlat emedan visse tidender är inkomne..." att "PS Rätt nu förnimmer man att den svenske riksfältherren Wrangel /.../ redan i Pommern är ankommen och ärnar sig med det första hit" (nr 43).

Ofta anar man en frustration över postgångens osäkerhet som när korrespondenten i Danzig ursäktar sig med att "Utur det polniske lägret är ännu ingen post ankommen, så att om arméerna och krigstillståndet man ingen kunskap hava kan. Och gör man sig av detta postens uteblivande allehanda, mest onda gissningar, att det inte måtte stå väl till, bliva och elaka tidender spargerade /ung. "ryktesvis utspridda"/ om Konungens person så att man är i stor räddhåga huru det må vara beskaffat" (nr 13).

Det är lätt att tänka sig hur man vändades både över nyheter som kom och de som inte kom. Hur det spekulerades och kalfatrades. Hur man försökte skydda sig själv som nyhetsförmedlare genom att använda osäkerhetsmarkörer och uttryck för rapportörens vilja att distansera sig från det han skriver. Så skriver till exempel Hamburgkorrespondenten den 12 augusti att man har fått underrättelser från Ungern via Leipzig att de kristna mött turkarna i ett stort slag där turkarna förlorat 30 000 man och de kristna 12 000. Skribenten påpekar dock att några rapporter om detta ännu inte inkommit från Wien och tills man fått bekräftelse därifrån ska man vara försiktig när man bedömer trovärdigheten i rapporten (nr 34). "Ifrån åtskilliga orter vill starkt förljuda som skulle ständerna i Polen vara resolverade...", skriver Wienkorrespondenten i nummer 3. Danzigkorrespondenten meddelar att ; "emedan som utur Ukraina ännu ingen post kommen är därför haver man ingen viss underrättelse vad som vid de orterna passerar. Emellertid sprides många tidender ut att konungen stora viktior skall hava erhållit/.../". Andra tidender säger istället att det har gått dåligt för den polske kungen och några menar att han lidit ett stor nederlag och nu är fången eller till och med död: "Dock allt sådant utan någon visshet och grund", konstaterar skribenten (nr 7).

Ändå hårdare fram går Hamburgkorrespondenten den 19 augusti då han konstaterar att det som nyligen berättats i brev från Leipzig och Breslau /nuv. Wroclaw/ om en stor seger över turkarna saknar all grund (nr 35).

”Det sägs” är en vanlig distanserande markering (se t.ex. nr 6), liksom ”förnimmes” (”Ifrån Breslau förnimmes att...”, nr 28).

Ibland rättar brevskrivaren sig själv: ”Ehuruväl jag sist berätta månede som skulle moskovitiske generalen Dolloruski åt Smolensk och vidare in i Ukraina bortviken vara, så bekomma vi ändå av den 7. hujus en helt konträr efterrettelse det han sig intet vidare än till Dombrovka begivit...” (nr 39).

Att notisskribenten ibland verkligen blivit ifrågasatt kan man se av fallet Corfitz Ulfeldt, denne danske storman som efter att ha varit en av den danske kungen, Kristian IV:s, närmaste män och svärson, kom i onåd och övergick i svensk tjänst där han energiskt arbetade mot Danmark. Efter att ha förrått Sverige också levde han under dödsdomar både från Sverige och Danmark. Om denne man rapporterar Hamburgkorrespondenten den 11 mars att ifrån Basel har skrivits att Ulfeldt med sina tre barn har bott i staden inkognito i två månader och att han när han försökte fly i en båt på Rhen blivit dödad av ett gevärsskott (nr 12).

Den 9 april (nr 18) skriver Baselbrevskrivaren själv (alltså inte via Hamburgkorrespondenten): ”Vad jag för detta angående Greve Ulfeldt skrivit haver är inte något figmentum /”påhittat”/, som jag förnimmer att det utav åtskilliga härtills har velat considereras, utan det förhåller sig alldeles så i sanning som för samma tid av mig berättades/.../” Rapportören kommer sedan med ytterligare upplysningar om händelseförloppet. Och han talade sanning. Ulfeldt dog verkligen 1664 i en båt på Rhen och som en jagad flykting.

Ibland klagat rapportören över att ingenting hänt och att det sålunda inte finns något att skriva om. ”För denna gång är föga skrivvärdigt förelupit”, klagat korrespondenten i Paris i nummer 33.

Det blir naturligtvis problematiskt vem ”jag” är i tidningarna. Oftast står ”jaget” för brevskrivaren, rapportören. Denne kan antingen vara ortens meddelare men ibland kan det stå för någon annan brevskrivare som skrivit till ortsjournalisten eller till tidningen direkt. Ofta är det framstående härförare som meddelar sig från krigsskådeplatsen. Då blir rubriken gärna av den här typen: ”Extrakt ur greve Niclas af Serini bref daterat Babocka den 11 Febr., ”Vi hava orsak att tacka Gud för de lyckliga successer han oss förlänt haver”/---/ ”men jag ser för mig så stora hinder at jag näppeligen tror mig en så stor victoria kunna erhålla” (nr 10). Någon gång kan säkert krigaren själv ha skrivit men man får förmoda att det oftast var någon tjänsteman i hans stab som stod för informationen.

Vad som menas med "vi" och "våra" varierar också. När Wienkorrespondenten skriver "emellan de våra och turkarna" menar han naturligtvis den kristna, kejsrerliga armén. När Londonkorrespondenten talar om "vår" guvernör menar han däremot Englands guvernör medan Amsterdamrapportören skriver om "att engelska nationen emot oss..." (nr 25).

Vid den här tiden hade ännu inte den personliga journalistiken fötts i Sverige. Skribenterna redogör helt enkelt – och ganska torftigt – för de informationer de fått. Och om någon opinionsbildning var det inte tal om, i alla fall inte inrikespolitiskt. Utrikespolitiskt följde man kungens och regeringens indikationer.

Läsarna

Vi vet alltså inte mycket om vilka som redigerade och skrev i posttidningen vid den här tiden. Ännu mindre är känt om läsarna. Tidningen trycktes förmodligen inte mer än i ett par hundra exemplar. Å andra sidan lästes varje exemplar av betydligt fler människor än i dag. Om man ser på antalet "ståndspersoner" som då omfattade ca 50 000 personer är det svårt att avgöra hur många av dem som regelbundet läste tryckta/och eller handskrivna nyhetstidningar. Och mörkertalet är ännu större när vi rör oss utanför denna elit. Det finns dock här och där belägg för ett inte obetydligt intresse för tidningarna. I kammarkollegiets protokoll kan man från 1640 och framåt märka ett allt större intresse för tidningsläsning. Den 16 juli 1640 står det till exempel anmärkt: "Blevo en hop ankomna aviser lästa".

Även ute i landet finns det bevarat anteckningar om tidningsläsande. I Falun höll sig magistraten såväl med posttidningarna som andra nyhetsblad. I domboken av år 1665 sägs det att man vill ha "de svenska och de tyska tryckta aviserna samt de stockholmska skrivna". Det är värt att notera att de handskrivna tidningarna här uppfattas som lika viktiga som de tryckta.

Posttidningarna fanns säkert att köpa i de städer där det fanns post och postmästare. Vid 1700-talets början existerade det i Sverige ett hundratal poststationer. Enbart ett litet antal personer hade förstahandstillgång till tidningarna men informationen spreds relativt snabbt vidare via predikstolen, kyrkbacken, torget och andra offentliga ställen.

I brevväxlingen mellan hovjunkern Johan Ekeblad (1619–1697) och hans far Christopher Johansson Ekeblad (1592–1664) visar både ett brinnande intresse för både nyheter och tidningar. Till saken hör att Johan Ekeblad i sina brev är en lysande nyhetsjournalist som vida överträffar posttidningens skribenter.

De senare skrev dock under betydligt svårare villkor, ständigt med risk att överheten skulle slå ned på dem.

Att även kvinnor intresserade sig för tidningarna kan man läsa i Catharina Wallenstedts (1627–1719) efterlämnade brev. Hennes man, Edvard Ehrensteen, anlätades ofta av den svenska regeringen i diplomatiska uppdrag och hustrun var naturligtvis intresserad av att följa sin mans öden i främmande land. Hon skaffade både hem utländska avisor och posttidningen. När det gällde den senare hade hon en extra favör av att vara god vän med postmästare von Beijers döttrar. När von Beijer dog 1669 tog sonen och änkan, Margareta Weiler, över tidningen och hon såg till att Catharina Wallenstedt fick sin tidning skickad till sitt lantställe. När hon var i Stockholm kunde hon själv gå upp till posthuset och få information

Det finns alltså endast små bitar i pusslet i form av brevrunder, dagboksblad, protokollsutdrag och liknande för att avgöra tidningsläsandets betydelse för 1600-talssvenskarna. Att författare som Lasse Lucidor, Israel Holmström och Haquin Spegel i sina dikter då och då alluderar på, satiriserar över eller parodierar den dåtida tidningspressen är kanske ytterligare ett tecken på att tidningen som medieform redan blivit en del av den svenska verkligheten.

Forskningsuppgifter

Att ta fram grundmaterialet – i detta fall de svenska tidningarna under 1600-tal och tidigt 1700-tal så att vi får tag i så mycket som möjligt av det som en gång givits ut och lästs är en inte oväsentlig men mödosam uppgift. När det sedan gäller att använda stoffet för vetenskapliga undersökningar finns mycket att hämta för historiker, etnologer, litteraturhistoriker, teaterhistoriker och naturligtvis presshistoriker. Tänkbara forskningsuppgifter är att 1) studera posttidningarnas redaktör som gatekeeper. Vad valde han att klippa ut ur ankommande tidningar och vad avstod han ifrån? Lade han till någonting? Politisk tendens? 2) En annan uppgift är att försöka kartlägga brevskrivarna-rapportörerna från de olika orterna? Vilka var de? Diplomater? Agenter? Spioner? Posttjänstemän? 3) Studera nyhetsvägar och nätverk. Kartlägga politiska och kulturella transformationer och internationella vägar. I alla dessa forskningsprojekt och säkert flera andra borde pressen spela en stor roll. I de tunna häften som posttidningarna utgör finns en stor potentiell forskningskälla.

Noter

- 1 Sylwan, Otto, *Svenska pressens historia till statshvälfningen 1772*, Lund 1896, s. 36.
- 2 All information av presshistorisk karaktär är, där inget annat anges hämtad ur *Den svenska pressens historia, I, I begynnelsen (tiden före 1830)*, Stockholm 2000.
- 3 Citaten ur posttidningen är återgivna med moderniserad stavning.
- 4 Se t.ex. nr 6: "Igår ankom en kurir ifrån Linz med tidender att kejsarens endaste broder ärkehertigen Carl Joseph förleden söndags med döden är avgången."
- 5 Samling af Instructioner rörande Civila Förvaltningar i Sverige och Finland, utg: C. G. Styffe, Sthlm 1856, s. 317f.
- 6 Sylwan, a.a., s. 29.

Jonas Otterbeck

Att begrunda religions- undervisning i Alexandria

Religionsundervisning är i högsta grad en statlig angelägenhet både i Egypten och i Sverige men på mycket olika sätt. Visionerna av vad man vill uppnå kan knappast vara mer olika och metoderna som används skiljer sig radikalt. Just därför var det lärorikt, underhållande och frustrerande att lyssna på föredrag och diskutera kring religionsundervisning på konferensen "Religious Education and Education in Religions" som hölls i Alexandria den 18 till 21 september 2002. Svenska institutet i Alexandria och Lunds universitet var ansvariga arrangörer och det stöddes av Vetenskaps societeten i Lund.

Mötet hölls i Svenska institutets charmerande hus som är beläget utmed Alexandrias strandpromenad i östra hamnen, en byggnad som tidigare hyst Svenska sjömanskyrkan och före det, Svenska konsulatet. Huset har varit i svensk ägo sedan 1925. Mer information och några bilder finns på institutets hemsida: www.swedalex.org.

Konferensen samlade ett 30-tal forskare och representanter, hälften egyptiska och hälften nordiska. Som en konsekvens av dagens månggetniska Sverige var två av svenskarna födda och uppvuxna i Egypten, vilket var en viktig beröringspunkt och resurs. De egyptiska deltagarna representerade bl.a. Alexandrias universitet, al-azhar universitetet i Kairo, al-azhar universitetet i Alexandria, Koptisk-katolska seminariet i Kairo, egyptiska utbildningsministeriet, Kairouniversitetet och Koptiska institutet i Kairo. De nordiska kom bl.a. ifrån Lunds universitet, Malmö högskola, Karlstad universitet, Åbo akademi och Uppsala universitet. Från Sverige kom även Sveriges muslimska råds ordförande.

Själva konferensen i Alexandria började onsdagen den 18 och slutade lördagen den 21 september. En del av de nordiska deltagarna tog tillfället i akt att under Sameh Egyptsons kunniga guidning se litet av Kairo före konferensen och besöka de koptiska klostren i västra öknen på tillbakavägen från Alexandria samt väl åter i Kairo det religiösa centret al-azhar. Kairo är en väldig stad som erbjuder mycket mer än vad en person kan ta in på kort tid. Bara de mest

kända klassiska sevärdheterna fyller lätt upp tiden. Sällskapet som anlände till Kairo fick bland annat besöka pyramiderna i Giza och det centralt belägna Egyptiska museet. Sameh Egyptson som tidigare drivit en resebyrå och lett resor till Egypten ansträngde sig till sitt yttersta inne på museet för att besvara intrikata frågor från nyfikna akademiker, vilket inte alltid är det enklaste.

Onsdagen den 18 september

Efter en förmiddagstur med buss längs den s.k. ökenvägen till Alexandria tog vi in på klassiska Cecil Hotel också det beläget vid Alexandrias strandpromenad, tio minuters gångväg från Svenska institutet. Cecil är ett av dessa hotell med koloniala rötter som det finns gott om i egyptiska storstäder. Charmiga och slitna. På eftermiddagen började konferensen med ett elegant välkomsttal av Jan Henningson, Svenska institutets i Alexandria föreståndare, framfört både på engelska och arabiska. Redan här stod det klart att ganska många av konferensdeltagarna var i behov av simultantolkning. Svenska institutet hade hyrt in ett par hårdarbetande tolkar som räddade konferensen för de flesta. Skickligt lyckades de överföra tankar från skrivna anföranden och i samband med frågor.

Efter lunch lyssnade vi till ett första föredrag av Samir Murkus, forskare vid Mar Murkus koptiska samhällsvetenskapliga center. Samir Murkus visade hur innebörden av medborgarskap har formats av den egyptiska historiens vändningar och granskade kritiskt hur 1900-talets nationalistiska agenda har begränsat minoritetsrättigheterna i landet och gjort det problematiskt att diskutera dessa. Mot slutet efterlyste Murkus en teologisk och kulturell diskussion i samhället som kunde synliggöra egyptisk mångfald. Därefter talade Amna Nuseir, professor i islamisk filosofi vid al-azhar universitetet i Alexandria. Hennes tal var en teologisk utläggning med syftet att visa hur islam är den sammanlänkande traditionen för all religiositet och att detta innebär att islam accepterar all religion och uppmanar alla troende att nyfiket öppna sina ögon och hjärtan inför varandra. Sedan följde Sven-Åke Selander, professor från Lunds universitet, som detaljerat och initierat redogjorde för relationen mellan stat, kyrka och skola i framför allt Sverige med utblickar åt våra skandinaviska grannländer. Flera av de egyptiska deltagarna var märkbart intresserade och i viss mån förbluffade av skillnaderna mellan det egyptiska och svenska systemet, skillnader som de nordiska deltagarna skulle få synliggjorda i föredrag kommande dag och som kommer att kommenteras nedan. Detta var det första föredraget som verkligen berörde ämnet och det slog an en ton av konkretion som vi alla kunde bära med oss till torsdagen.

Torsdagen den 19 september

Torsdagen inledes av Nils Holm, professor i religionshistoria vid Åbo Akademi. Föredraget berörde frågan om konfessionell religionsundervisning. Att föra in ett kritiskt perspektiv på detta var en nödvändighet för konferensen, då konfessionell undervisning är en självklarhet i Egypten medan det diskuteras som ett problem i Sverige. Påföljande föredrag hölls av Zeinab Radwan, professor i filosofi och rektor vid Dar al-Ulum-fakulteten (en islamisk teologisk fakultet) vid Fayoumavdelningen av Kairouniversitetet. Zeinab Radwan presenterade den egyptiska religionsundervisningen med fokus dels på läroplanen och dess förändringar över tid, dels på den didaktiska situationen. Vad gäller läroplanen påpekade hon vikten av att den både följer sin samtid och att den står stark mot statens politiska orientering. Anpasslig men inte opportunist skulle man kanske kunna säga. En lärare förutsätts framför allt undervisa i sin egen religion inför en klass av elever som tillhör samma religion och Radwan betonar vikten av lärarens fulla kompetens vad gäller kunskap om religionen och lärarens förmåga att förstå vad ett barn i olika åldrar förmår att förstå av religionen. Följaktligen föreslog Zeinab Radwan att man börjar med ritualinläring för de små barnen följt av kunskap om viktiga helgdagar. Därefter följer kunskap om monoteism och logiken bakom denna, och efter det vikten av den goda karaktären t.ex. genom generositet, vänskap och visandet av respekt. Ett av målen är enligt Radwan att fostra barnen till att bli solidariska, arbetande, goda samhällsmedborgare avogt inställda till extremism. Plötsligt synliggjordes skillnaden mellan det nordiska och det egyptiska. I Egypten är religionstillhörighet en juridisk position i samhället. Medborgare har skilda rättigheter beroende på religionstillhörighet i t.ex. familjerättsliga mål. Det är således relevant att informera eleverna om detta. I Egypten dominerar kunskapsskolan med dess kopplingar till betoning på individens karaktärsutveckling, en uppsättning förutbestämda goda egenskaper som alla individer i en klass förutsätts anamma. Ofta, men inte alltid, är det religionen som anses vara grunden för den goda karaktären och som står som dess garant. Detta står i bjärt kontrast till den svenska skolans betoning på individens påbjudet unika personlighet som ska odlas fram genom individuell stimulans. Således samlas alla individer i den svenska skolan i undervisning om religion för att försöka förstå fenomenet i dess olika cementerade traditioner med avsikt att skapa förståelse och tolerans mellan grupper, medan man i Egypten delar upp klassen i muslimer och kristna (vilket det oftast handlar om eftersom de flesta av landets judar flydde efter Nassers revolution) och ger olika undervisning till eleverna med motiveringen att de måste förstå sin egen tradition som goda samhällsmedborgare. Det finns även undervisning i Egypten

där kristet koptiska elever lär om islam och vice versa, men tonvikten ligger vanligtvis inte där. Allt detta sades inte i Radwans föredrag men kom framför allt upp som ett resultat av anförandet, i därpå följande frågor och föredrag. Det visade sig vara svårt att diskutera skillnaderna. De flesta deltagare såg det egna sättet som det bättre och hade svårt att acceptera det andra. I samband med denna diskussion hölls en del mer appellartade inlägg.

Efter en paus höll Hamdi A. Hassan, departementssekreterare vid Sveriges justitiedepartement, ett anförande om islamiseringen av den egyptiska offentligheten. Syftet var att framföra en kritik mot hur religiöst konservativa krafter i Egypten har ökat sitt inflytande över politik, juridiska processer och det offentliga samtalet under det senaste decenniet. Hassans föredrag präglades av hans statvetenskapliga perspektiv med en teoretisk utgångspunkt i en samhällsanalys inriktad på makt inspirerad av fransk samhällsfilosofi. Detta orsakade en del missförstånd bland de egyptiska deltagarna som framför allt var pedagogiskt och teologiskt skolade och inte verkade vana vid hans utgångspunkter. Dessutom berörde Hassan en öm punkt i det egyptiska samhället inför egyptiska akademiker och maktinnehavare som just tillhör den elit som tillkämpat sig detta inflytande. Den följande diskussionen blev stundvis irriterad. Det positiva var att detta skapade en del passion som kanaliserades in i kommande debatter. Den tidiga eftermiddagen ägnades åt ett besök på Alexandrias nya bibliotek som invigdes ett par veckor senare. Här fick vi tillfälle att under ledning av en av bibliotekets guider beundra de norska arkitekternas verk, en utställning med svenske Lennart Nilssons bilder på blastocyster, embryon och foster, samt ett par andra utställningar, bl.a. en historiskt inriktad utställning med kartor över Alexandria. Vi fick även en presentation av Nobelrummet som innehåller skrifter av nobelpristagarna i litteratur, allt donerat från Sverige.

På eftermiddagen höll Sameh Egyptson, doktorand i islamologi vid Lunds universitet, ett föredrag som tog upp tråden från Samir Murkus anförande och mer specifikt ifrågasatte bristen på religiös dialog inom det egyptiska samhället. Egyptson pekade på en rädsla för att erkänna andra influenser för den egna teologin än de interna, en fruktan som tillrättalägger teologins historiografi och som förhindrar ett aktivt sökande av inspiration från och dialog med andra. Både Hassan och Egyptson har växt upp i Egypten och den kritik som presenterades mottogs ovilligt. Det bröt även i detta fall ut en hetsig diskussion. Därefter förstärkte Oddbjörn Leirvik, docent vid Oslo universitet, Sven-Åke Selanders tidigare inlägg genom att berätta om de norska förhållandena för religionsundervisning. Vi fick bl.a. höra om debatten kring den senaste läroplanen som förstärkte kristendomens plats i reli-

gionsundervisningen. Om igen kom de nordiska förhållandena att ställas i kontrast till de egyptiska.

Det sista föredraget för dagen hölls av Abd el-Muty Bayoumy, teologiprofessor vid Alexandria universitet. Just som Amna Nuseirs anförande var detta ett skickligt framfört teologiskt normativt inlägg om hur man ur islams grundläggande källor, Koranen och sunna, kan härleda en islamisk tolerans mot andra religioner. Om igen synliggjordes skillnaderna genom dessa två sista föredrag. Medan Leirvik talade om religionsfrihet och norsk undervisning med mänskliga rättigheter som måttstock talade Bayoumi om interreligiös tolerans så som den kan förstås med islam som måttstock.

Fredagen den 20 september

Fredagen kom att ägnas åt konkreta frågor om undervisning. Olof Franck, docent i religionsfilosofi vid Uppsala universitet, diskuterade kring begreppet objektivitet i förhållande till svensk undervisning om religion. Vad är objektivitet, kan den uppnås och i så fall i vilket syfte? Därefter höll undertecknad, lektor vid Malmö högskola, ett föredrag om hur islam presenteras i gymnasieböcker om religion. Mitt föredrag blev på sätt och vis en exemplifiering av Olof Francks grundläggande frågor. Då egyptiska förhållanden hade problematiserats dagen innan uppfattade jag att de egyptiska deltagarna uppskattade att svenska förhållanden nu problematiserades, att även sprickorna i vårt system synliggjordes. När så rektor Rasmy Abd el-Malik talade om hur man undervisar om andra religioner vid Koptiska institutet i Kairo började en generellt bra diskussion att infinna sig på mötet. Vid lunchtid fick vi möjlighet att besöka ett par moskéer bl.a. Abu al-'Abbas moskén, en välkänd moské uppkallad efter en av Alexandrias heliga män.

På eftermiddagen hölls två relevanta föredrag: ett om undervisningen om islam i Egypten av Mahmoud al-Dab', doktor vid utbildningsdepartementet, och ett om undervisningen om kristendom av Nagy Shenoudah, docent vid samma departement. Föreläsarna förevisade bl.a. konkret undervisningsmaterial som med önskvärd tydlighet synliggjorde de skillnader som existerar mellan nordisk och egyptisk undervisning.

Lördagen den 21 september

Först bjöd Milad Hanna, samhällsdebattör och professor vid Kairouniversitetet, på ett oannonserat inlägg. I ett starkt politiserat föredrag hyllade han sekulär och rackade ned på konfessionell undervisning. Till saken hör att

Milad Hanna länge varit en av de starka rösterna i samhällsdebatten som kritiserat egyptiska religionskonservativa tendenser. Kjell Härenstam, docent vid Karlstad universitet, talade om undervisningen om buddhism i Sverige. Detta öppnade för diskussioner om relationen till religioner som inte företräds av större minoriteter i de länder som diskuterades. Problemet med svensk undervisning är sammankopplat med fördomar, schablonbilder och allmän okunskap medan det i Egypten snarast sammanhänger med att buddhismen inte fyller en samhällsreligiös funktion och heller inte är normativt relevant. Avslutningsvis talade Adel Abu Zahara, psykolog vid Alexandria universitet. Han talade sig varm för gränsöverskridande andlighet till skillnad från institutionaliserade, avgränsade och cementerade religionstraditioner. Sist på programmet fanns en paneldiskussion med summerande anföranden samt givetvis avtackning och en avslutande lunch. Vi som hade anlänt litet tidigare begav oss därefter åter till Kairo med några utflyktsstopp.

Sammanfattningsvis var arrangemanget vällyckat och föredragen och diskussionerna synliggjorde skillnader vilket i bästa fall ledde till ett kunskapsutbyte och i sämsta till protektionistiska strategier. I vilket fall som helst fanns det lärdom att dra för den som backade ett steg och funderade på varför olika positioner intogs. Det hade varit spännande med en uppföljning när deltagarna hunnit smälta vad som sades. Svenska institutets lokaler och personal bidrog till att skapa rätt förhållanden för konferensen.

MINNESOTA

Göran Gellerstam

Esbjörn Belfrage

Ambitionen att förvalta det historiska arvet på många plan kan man se som en röd tråd i Esbjörn Belfrages verksamhet. Jag tänker inte bara på hans avhandling i litteraturhistoria om svensk 1600-talspsalm, arbetet som expert i 1969 års psalmskommitté och hans långa yrkesbana inom Lunds universitetsbibliotek. Kontinuiteten fanns också i hans eget akademiska arv. Fadern var knuten till Svenska Akademiens Ordboksredaktion som en av dess redaktörer och hade sin arbetsplats i samma hus som UB. För Esbjörn Belfrage blev Helgonabacken den lundensiska akademiska cirkelns mittpunkt. I sin avskedsintervju vid pensioneringen från UB säger han självironiskt: ”Jag har gjort ett utbrytningsförsök i mitt liv. Det var när jag flyttade från Åkarp där jag är uppvuxen, till Lund.” (LUM nr 6 1997) Han var säkert nöjd med den formuleringen.

Man kan sålunda notera att övergången till universitetslivet inte innebar några stora revolutioner. Hans stora avhandlingsarbete om den svenska 1600-talspsalmen, som blev färdigt 1968, låg inte särskilt långt från faderns intresseområden. Fadern var docent i stilistik och hade så sent som under 1950-talet skrivit ett större arbete om Carl Carlsson Gyllenhielms andliga diktning och hade för övrigt rört sig på en del religiöst-litterära områden. Miljön för studier av svensk psalm i 60-talets Lund var dessutom god. Här fanns experter som Allan Arvastson och Esbjörn Belfrages studiekamrat Bernt Olsson. Dessutom hade båda litteraturprofessorerna Staffan Björck och Carl Fehrman ett intresse för denna genre. Genom Olssons och Belfrages avhandlingar får 1600-talspsalmen en grundlig genomlysning och Haquin Spigel framstår som jäm-

PER LINDSTROM/SYDSVENSKAN BILD

1932–2001

bördig Johan Olof Wallin i svensk psalmhistoria. I "Svensk 1600-talspsalm" utvecklar Esbjörn Belfrage stilistiska och retoriska metoder för att analysera det stora källmaterialet och påvisar bland annat Spegels påverkan från engelskt håll.

Bara några veckor efter disputationen påbörjade Esbjörn Belfrage i januari 1969 sin tjänstgöring vid Lunds universitetsbibliotek. Ett par månader senare knöts han till 1969 års psalmbokskommitté. För en nydisputerad var naturligtvis dessa händelser betydelsefulla och inte minst uppdraget i psalmbokkommittén en stor heder. I en tillbakablick på "Psalmvåren 1969", en artikel som ingår i en hyllningsskrift till Anders Frostenson, säger Esbjörn: "Att ha ägnat åtskilliga år åt studier och forskning inom ett mycket speciellt område och få ett uppdrag som gör att man upplever att nästan allt varit meningsfullt, är en erfarenhet man skulle unna alla doktorander." Här fick han samverka med färgstarka poeter, präster och kolleger från akademierna både i psalmbokkommittén och i de mindre kretsar där texterna kritiserades och bearbetades. Här skaffade han sig ett brett kontaktnät med det litterära och kyrkliga etablissemang. Det var helt klart att hans inval i psalmbokkommittén var motiverat av hans expertkunskaper i den äldre psalmlitteraturen och i bearbetningsproblematiken. Men hans både praktiska och teoretiska erfarenheter av stilanalyser och retorik gjorde honom användbar och respekterad även i urvalet av nya psalmer. För egen del kom han faktiskt att bli mer road av urvalet av det nya. Inge Löfström som var ordförande i psalmbokkommitténs textgrupp berättar i den ovan nämnda hyllningsskriften till Anders Frostenson om dennes dominerande roll i psalmboksarbetet. Till det komplicerade hörde att Frostenson själv var den mest produktive bakom de psalmförslag som gruppen bedömde. När han ibland hade svårt att ha synpunkter på sina egna alster brukade han säga – även om utslaget gick honom emot: "Jag följer Esbjörn." Och Löfström tillfogar att det inte bara var diplomatiskt, utan för det mesta välbefogat.

Under de mer än 15 år psalmboksarbetet pågick hade Esbjörn Belfrages bibliotekskarriär fortsatt, interfolierad med tjänstledigheter för perioder då psalmboksarbetet tog hela hans tid. Man kan säga att han började sin biblioteksbanan i det gammaldags forskningsinriktade biblioteket, där egen forskningserfarenhet sågs som en förutsättning för att nå ledande positioner. När han lämnade UB 1996 hade både omvärlden och biblioteket på många sätt ändrat karaktär och kraven på andra professionella kunskaper hade breddats. Men när han i mitten av 1980-talet tog över chefskapet för handskriftsavdelningen hade han nyttiga erfarenheter från många delar av det stora biblioteket, hade skaffat sig en viss förtrogenhet med ny teknik och skulle visa sig vara en förnyande kraft inte bara i den ganska avgränsa-

de värld som handskriftsavdelningen utgjorde, utan också i det nationella arkivarbetet.

Handskriftsavdelningen, eller handskriftskammaren som den benämndes av de äldre forskarna, är ett slags avskilt bibliotek i biblioteket med en speciell karaktär. Här förvaltas på ett mycket påtagligt sätt universitets egen forskningstradition med det äldsta universitetsarkivet och de många forskararkiven och brevsamlingarna som väver samman våra vetenskapliga rötter. Här har det "lärdas" biblioteksarbetet levt kvar, här har forskarna en exklusiv egen miljö, här har bibliotekarien hög status som forskarnas jämlikar. Kring handskrifts-avdelningen samlas ofta en fast forskarkrets med stadigvarande relationer till bibliotekspersonalen. För Esbjörn Belfrage var detta en bra position. Här kunde flera av hans bästa egenskaper och erfarenheter tas tillvara: grundlighet och saklighet, intresse inte bara för materialet utan i lika hög grad för användarna, egen förtrogenhet med samlingarna, mycket hög uppskattning av sina medarbetare och en utpräglad förmåga till samarbete.

Många av oss minns honom i den omgivningen, hans något gammaldags försiktiga framtoning, vänligt artig, lite omständligt sirlig på ett sätt som inte hörde till yrkesrollen utan var ett genuint karaktärsdrag. Vi minns hans egenhet att sväva ut i långa och till synes svårsammanhängande introduktioner innan han kom till saken, men också att han i skrift var väldisponerad och precis. Vi minns hans varma leende och pojkaktiga charm. För mig blev ofta samtalen med Esbjörn i hans vackra rum med utsikten över Helgonabackens stora susande träd och cyklarna på uppfarten framför UB en rofylld paus.

I sitt professionella arbete fick Esbjörn Belfrage stor användning av tidigare erfarenheter som förvärvsbibliotekarie och som bibliotekets lånechef. Han hade klar syn för behovet av mer strukturerade arbetsformer inom handskrifts-avdelningen. Han initierade ett eget beståndsregister och accessionsregister och arbetade aktivt med insamlingen och uppordningen av olika forskararkiv. Att göra handskriftsavdelningens samlingar mer tillgängliga för forskarna och att avdelningen skulle tjäna hela universitetet var viktigt för honom. Genom hans försorg är idag en lång rad forskararkiv från naturvetenskapliga, medicinska och tekniska forskare insamlade och uppordnade.

Konkurrensen mellan olika statliga arkiv om attraktiva privatarkiv var fram till 1980-talet ett välkänt problem. Här skulle Esbjörn Belfrage göra viktiga insatser för att åstadkomma bättre samordning. Han tog initiativ till ett regelbundet erfarenhetsutbyte med landets handskriftschefer. Han etablerade vidare goda relationer till de lokala och regionala arkiven, inte minst Landsarkivet i Lund.

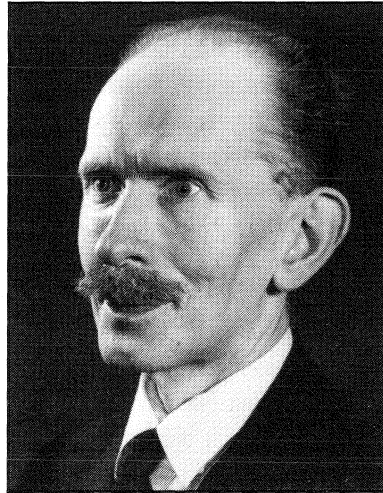
Bakom detta låg naturligtvis synen på att arkiven måste göras generellt mer

tillgängliga och kända för forskarna. För egen del kopplade han detta bland annat till den nya teknikens möjligheter. Han såg tydligt att en framkomlig väg för att få en bättre tillgänglighet på arkivsidan låg i att dra viss nytta av erfarenheter, hämtade från forskningsbibliotekens datorisering. Han bidrog här på ett aktivt sätt till att medverka i och forma det projekt, som med Landsarkivet i Lund som motor så småningom skulle bli den nya nationella arkivdatabasen.

Att förvalta det historiska arvet blev i hög grad Esbjörn Belfrages livsgärning. Han gjorde det väl.

Sture M. Waller

Många minns med glädje Frans G. Bengtssons essä om sina tankar framför en bokhylla. Han talar bland annat om hyllan med "The Literature of Pure Delight". En hedersplats där bör innehas av akademiska klagoskrifter, "som äro en litteratur för sig själv, så gott som utan konkurrens som nöjesläsning sedan stundens lidelser hunnit blåsa undan". Han drömmer också om att en gång få skriva en avhandling *Om Akademiska Klagoskrifter*, "som sedan skall finnas på varje tänkande människas nattduksbord".

1915–2002

Ett alternativ till boken om de akademiska klagoskrifterna kan vara en studie om förorden i de akademiska avhandlingarna. Mycket sägs där inte bara om de som hjälpt avhandlingsförfattaren, utan också och framför allt om avhandlingsförfattaren själv.

Det är givande att bland annat ur denna aspekt ta del av förordet till Sture M. Wallers avhandling *Georg Carl von Döbeln. Studier i Sveriges militäriska och politiska historia 1808–1813* (1947). Han talar där om professor Gottfrid Carlsson, som inte bara varit en "avhållen och vördad lärare" från början av hans studietid. Även vänskapsrelationen framträder. Waller framhåller "den utomordentliga personliga välvilja och förståelse" som Carlsson alltid visat och som varit "till största stöd och uppmuntran".

Än personligare blir Waller i slutet av förordet: "Mina kamrater i Lundakretsen av Sveriges evangeliska student- och gymnasiströrelse, vilka genom förböner understött mitt arbete, ber jag få varmt tacka.

Avhandlingens tillägnan står som ett ringa uttryck för min djupa och outsägliga tacksamhetsskuld till min mor, vars kärleksfulla och uppoffrande om-

sorger gjort det möjligt för mig att bedriva mina studier. Hon har också visat mig var kraft och glädje stått att finna under sorg och prövningar av skilda slag. Jag har så ock fått erfara Guds rika välsignelse i mitt arbete, för vilken jag ej här rätt kan tacka.”

Waller föddes den 8 mars 1915 i Norrköping. Hans förnamn var Sture Magnus, inte Mustafa som Q-dikten om honom säger. Hans far blev disponent vid ett pappersbruk i Småland, och han växte upp i Timsfors, strax norr om Markaryd. Modern beskyddade honom så mycket att han inte fick gå i skola utan hade guvernant. Dock gick han under de två sista gymnasieåren i Växjö läroverk. Därifrån fick han ett vackert studentbetyg våren 1935 med stort A i historia som topp. Fortfarande var han emellertid särbehandlad. Han deltog inte i vare sig teckning, musik eller gymnastik.

När han avlagt studentexamen, flyttade inte bara han utan även modern till Lund. De köpte fastigheten i korsningen Bredgatan–Laurentiigatan, Strykjärnet kallad. Där bodde modern så länge hon levde och Sture, till dess att han under sina sista år kom till Ribbingska sjukhemmet. Någon hoppjerka var inte Sture M. Waller, vare sig i fråga om livsåskådning, vetenskapssyn eller boende.

År 1940 avlade han magisterexamen. Han hade tre betyg inte bara i historia utan också i nordiska språk, för Ivar Lindquist. Långt senare kompletterade han denna examen, så att han fick tre betyg även i statskunskap, för Nils Stjernquist, och två betyg i litteraturhistoria och i nationalekonomi, för Olle Holmberg respektive Björn Thalberg. Han lärde sig dessutom att väl tala och skriva finska.

Sture M. Wallers doktorsavhandling är en omfattande bok på 630 sidor. Så småningom överträffades den i storlek av Lars M. Anderssons avhandling *En jude är en jude, är en jude* (2000). De båda historikerna sammanbands med initialen M i respektive namn. Det gjorde att Ulf Zander, som år 2002 också disputerade på en mycket omfattande avhandling på sin disputationdag fick en tröja med namnet Ulf M. Zander, vilket markerade att han hörde till ”Magnum-kategorin”.

Wallers avhandling bygger på ett mycket stort material. Akribin är utomordentligt god. Boken avslutas med en ambitiös karakteristik av den berömde generalen, segerherren vid Jutas.

Några år efter disputationen blev Sture Waller föremål för ett berömt porträtt av signaturen Q. Teckningen är skickligt gjord, och huvudtexten är ”Waller, Sture Mustafa. Går till historien under mottot: Ära – Skyldighet – Vilja.” Detta Döbelns valspråk kompletteras med mycket långa noter, och de långa noterna utmärker också Wallers avhandling. För Waller personligen kan Döbelns valspråk kompletteras med: Plikttrohet – Noggrannhet.

Opponent vid disputationen var handledarens son Sten Carlsson. Waller fick Med beröm godkänd både på avhandlingen och på försvaret. Ett och ett halvt år senare blev han docent i historia.

Flera andra av Sture Wallers tidiga skrifter handlar om samma tid, sent 1700-tal och tidigt 1800-tal. Här kan nämnas ett arbete som 1951 ingick i Vetenskapssocietetens skriftserie, *Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande*. Också denna bok utmärks av god behärskning av källorna, stort detaljarbete och också en god sammanfattning, där författaren driver tesen att det viktiga för kronprins Karl Johan vid denna tid var att inte bete sig på ett sådant sätt att han skulle missa möjligheten att bli härskare i Frankrike efter Napoleon.

Vid en professorskonkurrens i Uppsala 1955 blev Sture Waller kompetentförklarad. Många gånger har han varit opponent, och som sådan var han noggrann och fruktad.

Det var svårt att få en fast tjänst vid universitetet, och senhösten 1957 fick Waller en adjunktjänst i Herrljunga och våren 1960 en lektortjänst i Växjö. Icke desto mindre var det vid Lunds universitet han ville vara. Han var ledig från sina lärartjänster och drog sig fram med hjälp av korta docentförordnanden.

Sture Waller hade en fundamentalistisk kristen tro, och han deltog aktivt i striden mot kvinnliga präster. I *Nya Väktaren*, en tidskrift, som stod Bibeltrogna Vänner nära, hade Waller en uppsats 1958, där han överträffade meddebattörer. Enligt hans syn stred inte bara kvinnliga präster mot Bibelns budskap, utan det var fel över huvud taget att kvinnor konkurrerade med män om samma yrken. I protest mot riksdagens och kyrkomötets beslut om kvinnliga präster utträdde han ur Svenska kyrkan. Till bilden hör dock att han mycket väl accepterade och respekterade det kvinnliga ledarskap, som på Historiska institutionen utövades av Birgitta Odén och senare Eva Österberg.

I 1958 års utredning om kyrka och stat blev Sture Waller expert. Han gav där en mäktig historisk exposé på 600 sidor om religionsfrihetsfrågan i Sverige. Starten gjorde han med reformationstiden, men han koncentrerade sig på utvecklingen efter 1873. Närmast unikt är det att en statlig utredning låtit göra en så omsorgsfull historisk undersökning, men det rör sig också om ett mycket viktigt ämne med djupa historiska rötter.

Sture Wallers tredje forskningsinriktning gällde den svenska pressen under 1800-talet. Främst har han sysslat med pressens upplagor 1824–1872, men hans metoder och hans resultat har varit av betydelse även för behandlingen av tidigare perioder i historien. Detta hans sista arbete trycktes först år 2001, och själva tryckningen kan ses som en hyllning till en viktig pressforskningspion-

jär. Det är tydligt att Wallers arbete varit mycket värdefullt för det storverk som nyligen avslutats, *Den Svenska Pressens Historia* i fyra band.

Sture Waller blev medlem av Vetenskaps societeten 1956. Han var där även under senare år en trägen gäst och uppskattade sammankomsterna mycket. Många kunde överraskas av de vida intressen som Waller hade. Som samtalspartner var han noga med att komma med välavvägda kommentarer, som skulle vara ärliga och utan överdrifter.

Sture M. Waller avled den 4 juli 2002. Med hans bortgång förlorade Lunds stad och Lunds universitet en av sina mest särpräglade medborgare. Redan till det yttre märktes hans djupt konservativa livsstil. Även om många stod främmande för hans värderingar, väckte hans stora konsekvens i ställningstaganden respekt.

Vetenskaps societeten i Lund 2003

Styrelse

Praeses: *Greger Andersson*

Vice praeses: *Valéria Molnár*

Sekreterare: *Catharina Raudvere*

Vice sekreterare: *Johan Stenström*

Skattmästare: *Hans Törnberg*

Medlemmar: *Karin Blomqvist, Christina von Leithner, Mats Riddersporre,
Olof Åshuvud*

Suppleanter: *Peter Gårdenfors, Magnus Jerneck, Lynn Åkesson*

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: *Mats Riddersporre*

Sekreterare: *Göte Paulsson*

Medlemmar: *Erik Cinthio, Jan Dahlin, Siegrun Fernlund, Sten Skansjö*

Årsbokskommitté

Valéria Molnár (sammankallande), *Göte Paulsson, Greger Andersson*

Revisorer

Bo Westerhult, Kjell Josefsson

Suppleanter: *Lars Söderström, Mikael Ottosson*

Hedersledamöter

Andrén, Carl-Gustaf, f. 22, 61, professor, f.d. universitetskansler

Bringéus, Nils-Arvid, f. 26, 65, professor, f.d. praeses

Fehrman, Carl, f. 15, 50, professor, f.d. praeses

Stjernquist, Berta, f. 18, 58, professor

Nyinvalda ledamöter

2002 invaldes följande stiftande ledamöter

Otto von Arnold, civilekonom

Elisabeth Fernström, med.dr h c

Carlhåkan Larsén, fil.mag.

Gustaf Ramel, friherre

Vid vårmötet 2003 invaldes följande inländska arbetande ledamöter

Ekkberg, Lena, professor, Institutionen för nordiska språk

Gerle, Elisabeth, docent, Centrum för teologi och religionsvetenskap

Mortensen, Anders, fil.dr., Litteraturvetenskapliga institutionen

Paradis, Carita, docent, Engelska institutionen

Stenberg, Leif, docent, Centrum för teologi och religionsvetenskap

Zander, Ulf, fil.dr., Historiska institutionen

Zillén, Erik, fil.dr., Litteraturvetenskapliga institutionen

Vid vårmötet 2003 invaldes följande utländska arbetande ledamöter

Leiss, Elisabeth, professor, München

Liepe, Lena, fil.dr., Tromsø

Stiftande ledamöter

Alfredson, Ulf, f. 23, 89, advokat
 Althin, Anders, f. 44, 83, direktör
 Bendz, Maj, f. 09, 86, fru
 Borelius, Sven, f. 28, 86, direktör
 Burgman, Torsten, f. 25, 90, fil. dr
 Cavalli-Björkman, Hans, f. 28, 83, bankdirektör
 Ehrensvärd, Jörgen, f. 32, 84, greve
 Grönvall, Anders, fil. lic., f. 37, 82, förste bibliotekarie
 Gyllenkrok, Nils, f. 48, 88, friherre
 Gyllenkrok, Thure-Gabriel, f. 22, 57, friherre
 Janson, Rolf G., f. 25, 87, direktör
 Johansson, Carl Gustav, f. 37, 86, direktör
 Johnson, Sten K., f. 45, 97, direktör
 Kamprad, Ingvar, f. 26, 69, direktör
 Kennedy, Douglas, f. 12, 73, godsägare
 Larsson, Inger, f. 37, 99, inf.-konsult
 von Leithner, Christina, f. 41, 95, friherrinna
 Lilliehöök, Lennart, f. 24, 75, verkst. direktör
 Lindblad, Per, f. 29, 81, direktör
 Lindh, Sten, f. 22, 69, ambassadör
 Lindskog, Bengt I., f. 29, 95, professor
 Lundström, Åge, f. 44, 94, bankdirektör
 Marklund, Kari, f. 38, 92, landshövding
 Modin, Alvar, f. 20, 85, direktör
 Palm, Göran, f. 33, 83, bankdirektör
 Rasmusson, Eric, f. 16, 72, direktör
 Rausing, Birgit, f. 24, 85, fru
 Rausing, Hans, f. 26, 63, direktör
 Roos, Axel, f. 22, 64, bankdirektör
 Sager, Olof, f. 20, 94, universitetslektor
 Sahlberg, Karl-Erik, f. 28, 95, direktör
 Sandblom, Grace, f. Schaefer, f. 07, 54, fru
 Silfverschiöld, Irma, f. 37, 83, friherrinna
 Thulin, Lars, f. 40, 99, direktör
 Tornberg, Hans, f. 41, 83, advokat
 Trolle-Bonde, Gustaf, f. 43, 77, greve
 Wessman, Gunnar, f. 28, 75, verkst. direktör
 Westerberg, Gunnar, f. 20, 89, civilingenjör
 Wrangel von Brehmer, Margit, f. 16, 81, friherrinna
 Åshuvud, Olof, f. 31, 94, direktör

Arbetande ledamöter**A. INLÄNDSKA**

Andersson, Greger, f. 52, 91, professor
 Andersson, Lars M., f. 61, 02, universitetslektor
 Andersson, Helen, f. 59, 01, teol. dr
 Andrén, Anders, f. 52, 91, professor
 Berggren, Lars, f. 51, 96, docent
 Blomqvist, Karin, f. 54, 97, universitetslektor
 Blomqvist, Göran, f. 51, 94, fil. dr
 Carlsson Wetterberg, Christina, f. 50, 95, professor
 Cederlund, Johan, f. 63, 98, fil. dr
 Christensson, Jakob, f. 65, 02, docent
 Collin, Sven-Olof, f. 57, 98, docent
 Delsing, Lars-Olof, f. 59, 98, docent
 Edgren, Lars, f. 53, 95, docent
 Egerland, Verner, f. 66, 01, docent
 Egonsson, Dan, f. 56, 00, docent
 Ekberg, Lena, f. 54, 96, docent
 Elleström, Lars, f. 60, 96, universitetslektor
 Eneroth, Kristina, f. 62, 98, universitetslektor
 Falk, Cecilia, f. 60, 98, universitetslektor
 Folkestad, Göran, f. 52, 99, professor
 Germundsson, Tomas, f. 54, 02, universitetslektor
 Gustafsson, Harald, f. 53, 96, professor
 Gårdenfors, Peter, f. 49, 85, professor
 Haettner Aurelius, Eva, f. 48, 93, professor
 Hallonsten, Gösta, f. 49, 99, professor
 Hansson, Göte, f. 50, 98, professor
 Harrison, Dick, f. 66, 01, professor
 Hedling, Erik, f. 55, 99, professor
 Holmberg, Bo, f. 57, 95, professor
 Holmer, Arthur, f. 66, 02, universitetslektor
 Hornborg, Alf, f. 54, 94, professor
 Horne, Merle, f. 50, 96, universitetslektor
 Häthén, Christian, f. 54, 97, universitetslektor
 Höög, Victoria, f. 55, 01, universitetslektor
 Jarlert, Anders, f. 52, 96, professor
 Jeanrond, Werner, f. 55, 95, professor
 Jennbert, Kristina, f. 50, 95, docent
 Jerneck, Magnus, f. 51, 93, professor
 Johansson, Ella, f. 58, 02, docent
 Jonnergård, Karin, f. 57, 99, docent

Josefsson, Gunlög, f. 57, 98, fil. dr
 Jönsson, Arne, f. 50, 98, universitetslektor
 Karlsson, Klas Göran, f. 55, 91, professor
 Lagnevik, Claes-Magnus, f. 49, 98, professor
 Landén, Barbro, f. 54, 99, universitetslektor
 Larsson, Björn, f. 53, 96, professor
 Larsson, Lisbeth, f. 49, 99, professor
 Lindahl, Anders, f. 53, 97, universitetslektor
 Lindberg, Christer, f. 56, 97, universitetslektor
 Lindström, Fredrik, f. 53, 95, professor
 Lundin, Susanne, f. 55, 00, docent
 Mansén, Elisabeth, f. 54, 97, docent
 Moëll, Christina, f. 50, 02, forskarass.
 Molnár, Valéria, f. 52, 95, professor
 Nergelius, Joakim, f. 62, 00, docent
 Nilsson, Jan Olof, f. 54, 97, universitetslektor
 Norberg, Claes, f. 60, 99, professor
 Nyberg, Lennart, f. 56, 00, universitetslektor
 Ohlsson, Anders, f. 56, 99, docent
 Olausson, Deborah, f. 51, 99, professor
 Persson, Anders, f. 56, 00, professor
 Petersson, Bo, f. 60, 00, docent
 Prasad, Pushkala, f. 57, 99, professor
 Pålsson, Anne-Marie, f. 51, 95, docent
 Qvarnström, Olle, f. 53, 00, docent
 Raudvere, Catharina, f. 60, 96, docent
 Riddersporre, Mats, f. 54, 98, docent
 Rubenson, Samuel, f. 55, 95, professor,
 Rudebeck, Elisabeth, f. 52, 01, fil. dr
 Rundquist, Franz-Michael, f. 48, 98, professor
 Sahlin, Nils-Eric, f. 54, 88, professor
 Salomon, Kim, f. 48, 89, professor
 Sanders, Hanne, f. 52, 01, docent
 Stenqvist, Catharina, f. 50, 96, professor
 Stenström, Johan, f. 51, 01, universitetslektor
 Strömqvist, Sven, f. 54, 00, professor
 Sundberg, Kerstin, f. 51, 98, docent
 Svensson, Birgitta, f. 48, 96, professor
 Svensson, Jan, f. 50, 02, professor
 Thormählen, Marianne, f. 49, 83, professor
 Touati, Paul, f. 50, 95, docent
 Törnquist-Plewa, Barbara, f. 60, 00, docent

Ulvros, Eva Helen, f. 54, 98, docent
 Vandkilde, Helle, f. 55, 00, docent
 Werbart, Bozena, f. 48, 95, docent
 Werner, Yvonne, f. 54, 97, docent
 Wiberg, Eva, f. 58, 02, universitetslektor
 Wienberg, Jes, f. 56, 97, professor
 Wikdahl, Magnus, f. 54, 97, universitetslektor
 Yard, Stefan, f. 49, 99, docent
 Åkesson, Lynn, f. 51, 97, docent

B. UTLÄNDSKA

Duvall-Hargroe, Nancy, 92, professor
 Gibert, Teresa, f. 54, 94, professor
 Kaszinska, Maria, 91, professor
 Kostecki, Marian Jan, f. 49, 83, professor
 Lauha, Aila, f. 51, 02, professor
 Sundholm, Göran, f. 53, 93, professor

Seniorer

Aarnio, Aulis, f. 37, 83, professor
 Albertz, Rainer, f. 43, 93, professor
 Andersson, Hans, f. 36, 87, professor
 Andersson, Sven, f. 22, 62, docent, universitetslektor
 Ankarloo, Bengt, f. 35, 79, professor
 Arwidi, Olof, f. 42, 94, professor
 Arvidsson, Rolf, f. 20, 73, docent
 Banton, Michael, f. 26, 72, professor
 Battail, Jean François, f. 39, 93, professor
 Benson, Sven, f. 19, 54, professor
 Bergh, Birger, f. 35, 77, professor, f.d. praeses
 Bergholtz, Gunnar, f. 43, 89, professor
 Beskow, Per, f. 26, 80, docent
 Bexell, Göran, f. 43, 89, professor, f.d. praeses
 Beyer, Edvard, f. 20, 63, professor
 Billeskov Jansen, Fredrik, f. 07, 54, professor
 Bjerke, Björn, f. 41, 80, professor
 Bjerstedt, Åke, f. 30, 68, professor
 Björling, Fiona, f. 44, 81, professor
 Blegvad, Mogens, f. 17, 65, professor
 Blomqvist, Jerker, f. 38, 75, professor
 Board, Joseph B., f. 31, 80, professor
 Bogdan, Michael, f. 46, 84, professor

Bohlin, Folke, f. 31, 74, professor
 Bohlin, Torgny, f. 25, 77, professor
 Bondeson, Ulla, f. 37, 79, professor
 Bornäs, Göran, f. 35, 74, docent
 Bosson, James, f. 33, 74, professor
 de Bouiard, Michel, f. 09, 54, professor
 Boyer, Régis, f. 32, 75, professor
 Bramstång, Gunnar, f. 32, 75, professor
 Broberg, Gunnar, f. 42, 91, professor, f.d. praeses
 Brohed, Ingmar, f. 40, 81, professor, f.d. praeses
 Bruce, Gösta, f. 47, 84, professor
 Brückner, Wolfgang, f. 30, 79, professor
 Brøndsted, Mogens, f. 18, 70, professor, rektor
 Bäckman, Sven, f. 30, 76, professor
 Callmer, Johan, f. 45, 84, professor
 Capelle, Torsten, f. 39, 88, professor
 Carlsson, Gösta, f. 19, 59, professor
 Christensen, Johnny, f. 30, 68, professor
 Christie, Nils, f. 28, 74, professor
 Cinthio, Erik, f. 21, 61, professor
 Clarke, Helen, f. 39, 88, Senior lecturer
 Dravina, Velta, f. 17, 64, professor,
 Durović, Lubomír, f. 25, 74, professor
 Eckerdal, Lars, f. 38, 76, biskop
 Ejder, Bertil, f. 16, 52, professor
 Ek, Sven, f. 31, 71, professor
 Ekerot, Lars-Johan, f. 42, 95, docent
 Ekholm-Friedman, Kajsa, f. 39, 87, professor
 Elmroth, Ingvar, f. 28, 80, docent
 Engman, Max, f. 45, 94, professor
 Enkvist, Nils Erik, f. 25, 59, professor
 Ersgård, Lars, f. 47, 95, professor
 Eyben, Bo von, f. 46, 90, professor
 Fernlund, Siegrun, f. 37, 85, docent
 Fischer-Jørgensen, Eli, f. 11, 60, universitetslektor
 Fisiak, Jacek, f. 36, 81, professor
 Florby, Gunilla, f. 43, 86, professor
 Fogelmark, Staffan, f. 39, 80, professor
 Foote, Peter, f. 24, 73, professor
 Friedman, Jonathan, f. 46, 97, professor
 Frykman, Jonas, f. 42, 89, professor
 Gabrieli, Mario, f. 15, 63, professor

Geels, Antoon, f. 46, 96, professor
Gellerstam, Göran, f. 40, 92, universitetslektor
Gemzell, Carl-Axel, f. 31, 73, professor
Gerhardsson, Birger, f. 26, 72, professor
Gerner, Kristian, f. 42, 86, professor
Gierow, Pär Göran, f. 30, 72, professor
Glamann, Kristof, f. 23, 63, professor
Guillet de Monthoux, Pierre, f. 46, 83, professor
Gustavsson, Anders, f. 40, 78, professor
Gårding, Eva, f. 20, 71, professor
Hadding, Kerstin, f. 15, 64, professor
Hagberg, Bo, f. 39, 94, professor
Hagen, Anders, f. 21, 61, professor
Haikola, Lars, f. 47, 95, docent, rektor
Halldén, Sören, f. 23, 65, professor
Halvorsen, Eyvind, f. 22, 62, professor
Hanson, Hertha, f. 42, 95, docent
Hansson, Bengt, f. 43, 80, professor, f.d. praeses
Hansson, Karin, f. 37, 92, docent
Hareven, Tamara K., f. 37, 84, professor
Haskå, Inger, f. 41, 80, docent
Hasselmo, Nils, f. 31, 79, professor
Hast, Sture, f. 24, 76, ordboksredaktör
Henriksen, Aage, f. 21, 74, professor
Hermerén, Göran, f. 39, 76, professor
Hetzler, Antoinette, f. 43, 87, professor
Hidal, Sten, f. 46, 83, professor
Higham, John, f. 20, 67, professor
Hjärpe, Jan, f. 42, 93, professor
Holm, Ingvar, f. 23, 62, professor
Holm, Gösta, f. 16, 63, professor
Holmberg, Claes-Göran, f. 46, 96, universitetslektor
Hopt, Klaus J., f. 40, 83, professor
Huldén, Lars, f. 26, 63, professor
Hårdh, Birgitta, f. 45, 83, professor, f.d. praeses
Hägerstrand, Torsten, f. 16, 57, professor
Iregren, Elisabeth, f. 44, 94, professor
Jacobsen, Eric, f. 23, 61, professor
Jain, Kulbushan, f. 40, 87, professor
Jensen, Johan Fjord, f. 28, 77, professor
Johannesson, Eric, f. 23, 71, professor
Johansson, Stig, f. 39, 80, professor

Johnsen, Erik, f. 28, 73, professor
 Jonsson, Hans, f. 28, 74, professor
 Jonung, Lars, f. 44, 89, professor
 Jungar, Sune, f. 36, 88, professor
 Kapsomenos, Stylianos, f. 07, 50, professor
 Kieffer, René, f. 30, 75, professor
 Kittang, Atle, f. 41, 75, professor
 Kjellman, Nils, f. 11, 60, docent, rektor
 Klinge, Matti, f. 36, 76, professor
 Knutsson, Bengt, f. 36, 78, docent
 Koblik, Steven, f. 41, 77, professor
 Koch, Ludovica, f. 41, 83, professor
 Koch, Wolfgang, f. 47, 93, docent
 Korlén, Gustav, f. 15, 50, professor
 Kornhall, David, f. 28, 68, docent, universitetslektor
 Kragh, Ulf, f. 20, 96, professor
 Kristensson, Gillis, f. 28, 73, docent
 Krummacher, Friedhelm, f. 36, 75, professor
 Kvist, Hans-Olof, f. 41, 94, professor
 Ladefoged, Peter, f. 25, 70, professor
 Lagerroth, Erland, f. 25, 66, docent
 Lagerroth, Ulla-Britta, f. 27, 70, professor
 Larsson, Edvin, f. 25, 76, professor
 Larsson, Lars, f. 47, 84, professor
 Larsson, Lars-Olof, f. 34, 72, professor
 Larsson, Lars-Olof, f. 38, 85, professor
 Lárusson, Magnus Már, f. 17, 66, professor
 Leech, Geoffrey, f. 36, 83, professor
 Lewan, Bengt, f. 32, 80, docent
 Lewan, Nils, f. 29, 77, docent
 Lidin, Olof, f. 26, 73, professor
 Lilius, Henrik, f. 39, 85, professor
 Lindahl, Lars, f. 36, 89, professor
 Lindberg, Bo, f. 37, 80, professor
 Lindborg, Rolf, f. 31, 73, professor
 Lindell, Ebbe, f. 25, 75, professor
 Lindell, Kristina, f. 28, 81, universitetslektor
 Lindström, Caj-Gunnar, f. 42, 80, professor
 Lindwall, Lars, f. 35, 85, professor
 Ljung, Per-Erik, f. 43, 95, docent
 Lund, Jørn, f. 46, 92, professor
 Lundquist, Lennart, f. 38, 77, professor

Lundström, Sven, f. 14, 51, professor
 Lyttkens, Hampus, f. 16, 67, professor
 Löfgren, Anna Brita, f. 33, 85, docent
 Löfgren, Orvar, f. 43, 81, professor
 Löfstedt, Bengt, f. 31, 80, professor
 Löwendahl, Gösta, f. 20, 59, docent, universitetslektor
 Malm, Allan, f. 45, 87, professor
 Malmer, Mats, f. 21, 70, professor
 Mangelsdorf, Günter, f. 47, 93, professor
 Massengale, James, f. 39, 85, professor
 Melander, Göran, f. 38, 83, professor
 Mettinger, Tryggve, f. 40, 86, professor
 Modéer, Kjell Åke, f. 39, 81, professor
 Müller-Wille, Michael, f. 38, 85, professor
 Mårtensson, Anders, f. 27, 82, museichef
 Nalepa, Jerzy, f. 26, 75, docent
 Nielsen, Kirsten, f. 43, 93, professor
 Nilsson, Carl-Axel, f. 31, 78, docent
 Nilsson, Sten Åke, f. 36, 73, professor, f.d. praeses
 Nilsson, Stig, f. 28, 77, docent
 Norborg, Lars-Arne, f. 19, 62, docent, universitetslektor
 Nordström, Olof, f. 21, 64, docent, universitetslektor
 Noreng, Harald, f. 13, 61, professor
 Nordin, Svante, f. 46, 93, professor
 Norlin, Kjell, f. 43, 96, universitetslektor
 Nyberg, Tore, f. 31, 80, lektor
 Näsman, Ulf, f. 44, 94, docent
 Nøjgaard, Morten, f. 34, 78, professor
 Odén, Birgitta, f. 21, 58, professor
 Ohlsson, Rolf, f. 44, 90, professor
 Olander, Birgitta, f. 47, 96, phil. dr
 Ollén, Gunnar, f. 13, 58, professor
 Olsen, Olaf, f. 28, 74, riksantikvarie
 Olsson, Bernt, f. 29, 71, professor
 Palm, Anders, f. 42, 86, professor
 Paulsson, Göte, f. 45, 78, docent
 Peczenik, Aleksander, f. 37, 82, professor
 Petersson, Hans, f. 24, 69, professor
 Piltz, Anders, f. 43, 82, professor
 Platzack, Christer, f. 43, 87, professor
 Pålsson, Lennart, f. 33, 77, professor
 Rabinowicz, Włodzimierz, f. 47, 96, professor

Radler, Aleksander, f. 44, 87, professor
 Ragvald, Lars, f. 42, 95, professor
 Randsborg, Klavs, f. 44, 87, professor
 Register, Cheri, f. 45, 78, professor
 Riis, Poul Jørgen, f. 10, 62, professor
 Ritte, Hans, f. 30, 77, Universitetslektor, Dr Phil.
 Roelandts, Karel, f. 19, 60, professor
 Romberg, Bertil, f. 25, 68, docent
 Roos, Carl Martin, f. 41, 76, professor
 Roos, Paavo, f. 37, 90, universitetslektor
 Rosengren, Inger, f. 34, 71, professor
 Rudberg, Stig, f. 20, 66, professor
 Rydén, Per, f. 37, 82, professor
 Rystad, Göran, f. 25, 58, professor
 Rystedt, Eva, f. 45, 96, professor
 Rømhild, Lars Peter, f. 34, 83, lektor
 Røstvig, Maren-Sofie, f. 20, 65, professor
 Salomonsen, Per, f. 28, 74, afdelingsleder
 Salomonsson, Anders, f. 46, 99, professor
 Sandqvist, Sven, f. 39, 86, docent
 Sandström, Sven, f. 27, 59, professor
 Schaar, Claes, f. 20, 53, professor
 Schlyter, Suzanne, f. 44, 91, professor
 Sellerberg, Ann-Mari, f. 43, 93, professor
 Sen, Amartaya, f. 33, 81, professor
 Sigurd, Bengt, f. 28, 80, professor
 Simonsson, Tord, f. 26, 74, docent, biskop
 Sjöberg, Birthe, f. 46, 98, universitetslektor
 Sjöblad, Christina, f. 39, 93, professor
 Sjöblom, Gunnar, f. 33, 73, professor
 Sjölin, Jan-Gunnar, f. 39, 84, professor
 Sjöstedt, Lennart, f. 21, 64, docent, universitetslektor
 Skansjö, Sten, f. 42, 88, docent
 Skogh, Göran, f. 43, 90, docent
 Smidt, Kristian, f. 16, 66, professor
 Smith, Gudmund, f. 20, 60, professor
 Steene, Birgitta, f. 28, 80, professor
 Steensland, Lars, f. 41, 94, professor
 Stenelo, Lars-Göran, f. 39, 88, professor
 Stjernquist, Per, f. 12, 63, professor
 Stoklund, Bjarne, f. 28, 72, professor
 Stolleis, Michael, f. 41, 92, professor

Strömberg, Märta, f. 21, 67, professor
Ståhl, Ingemar, f. 38, 74, professor
Sundby, Bertil, f. 19, 61, professor
Swahn, Jan-Öjvind, f. 25, 61, professor
Swahn, Sigbrit, f. 33, 82, professor
Svalenius, Ivan, f. 06, 44, docent, lektor
Svantesson, Jan-Olof, f. 44, 95, professor
Svartvik, Jan, f. 31, 70, professor
Swedner, Harald, f. 25, 75, professor
Svenbro, Jesper, f. 44, 92, professor
Svensson, Christina, f. 45, 98, fil. dr
Svensson, Lars Håkan, f. 44, 85, professor
Svensson, Lars, f. 38, 86, docent
Söderpalm, Sven Anders, f. 33, 76, professor
Söderström, Lars, f. 40, 89, professor
Sørensen, Knud, f. 28, 71, professor
Tamm, Ditlef, f. 46, 85, professor
Teleman, Ulf, f. 34, 85, professor
Thalberg, Björn, f. 24, 73, professor
Thavenius, Jan, f. 34, 81, docent
Thomsen, Rudi, f. 18, 59, professor
Thorsen, Nina G., f. 45, 88, lektor
Trautner Kromann, Hanne, f. 45, 95, professor
Tägil, Sven, f. 30, 68, professor
Törnqvist, Gunnar, f. 33, 68, professor
Ulfsparré, Anna Christina, f. 33, 83, professor
Vallinder, Torbjörn, f. 25, 70, docent, universitetslektor
Wallner, Björn, f. 19, 69, docent, universitetslektor
Weimarck, Torsten, f. 43, 95, professor
Westerhult, Bo, f. 29, 72, docent
Westerhäll, Lotta, f. 44, 93, professor
Westin, Gunnar, f. 11, 52, professor
Westman, Rolf, f. 27, 74, professor
Viberg, Åke, f. 45, 95, professor
Widebäck, Göran, f. 30, 76, docent
Wiegelmann, Günter, f. 28, 70, professor
Wieslander, Hans, f. 29, 74, docent, universitetslektor
Wikander, Örjan, f. 43, 92, professor
Vilkuna, Asko, f. 29, 69, professor
Wilson, David, f. 30, 72, professor
Vinge, Louise, f. 31, 72, professor
Wirmark, Margareta, f. 36, 90, professor

Vitestam, Gösta, f. 21, 67, professor
 Wrede, Gösta, f. 28, 82, pastor primarius, docent
 Wrede, Johan, f. 35, 72, professor
 Wärneryd, Olof, f. 31, 76, professor
 Zahle, Henrik, f. 43, 90, professor
 Zettersten, Arne, f. 34, 72, professor
 Åsdahl Holmberg, Märta, f. 19, 58, professor
 Åström, Paul, f. 29, 64, professor
 Österberg, Eva, f. 42, 75, professor
 Österlin, Lars, f. 23, 71, domprost, professor

Bortgångna hedersledamöter

Croce, Benedetto, 1866–1952, senator
 Ekwall, Bror Oskar Eilert, 1877–1964, professor
 Evans, Sir Arthur John, 1851–1941, professor
 Gjerstad, Erik Einar, 1897–1988, professor
 Heckscher, Eli, 1879–1952, professor
 Hirn, Yrjö, 1870–1942, professor
 Josephson, Ragnar, 1893–1966, professor, f.d. praeses
 Kock, Karl Axel Lichnowsky, 1851–1935, professor
 Löfstedt, Einar, 1880–1955, professor, f.d. praeses
 Lönnroth, Erik, 1910–2002, professor
 Meillet, Antoine, 1866–1936, professor
 Montelius, Oscar, 1843–1921, riksantikvarie
 Müller, Sophus, 1846–1934, museumsdirektör
 Nilsson, Martin P:sson, 1874–1967, professor
 Tegnér, Esaias, 1843–1928, professor
 Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, 1842–1927, excellens, professor
 Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von, 1848–1931, excellens, professor
 Weibull, Lauritz, 1873–1960, professor, f.d. praeses
 Werin, Algot, 1892–1975, professor
 Wölfflin, Heinrich, 1864–1945, professor

Bortgångna stiftande ledamöter

Acking, Carl-Axel, 1910–2001, professor
 Bendz, Olof Gregor Mortimer, 1904–1973, godsägare
 Bergengren, Axel Göran Magnus, 1921–1972, civilekonom
 Berger, Svante Edwin Larsson, 1871–1962, direktör
 Berger, Carl Magnus, 1915–1964, direktör
 Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. Boon, 1915–1989, fru
 Bergh, Thorsten Christian Howard, 1901–1965, jur. o. fil. kand., konsul
 Bratt, Bertil, 1932–1997, direktör

- Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan Cederström, 1859–1941
- Crafoord, Holger Alf Erik, 1908–1982, direktör
- Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild, 1888–1968, fil. dr, assurancesdirektör
- Dunker, Henry Christian Louis, 1870–1962, fabriksdisponent
- Edstrand, Karin Thekla Eleonora, 1880–1959, fröken
- Edstrand, Reinhold Theodor Werner, 1882–1923, direktör
- Ehrnberg, Gösta Theodor, 1895–1981, direktör
- Eklblom, Ingemar, 1903–1987, direktör
- Engeström, Max Emil Leopold, 1867–1930, konsul
- Faxe, Jörgen, 1902–2002, direktör
- Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf von, 1865–1930, ryttmästare, godsägare
- Gierow, Karl Ragnar Knut, 1904–1982, fil. dr, författare
- Græbe, Ejler Otto, 1892–1977, domkyrkoarkitekt
- Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, 1887–1941, friherre, hovstallmästare
- Haffner, Johan, 1876–1931, stadsläkare
- Hallström, Hadar Erik H:son, 1900–1988, direktör
- Hallwyl Anna Fredrika Wilhelmina von, f. Kempe, 1844–1930, grevinna
- Hallwyl, Walter von, 1839–1921, greve
- Hammarskiöld, Sven Ludvig, 1901–1983, direktör, f.d. hovrättsråd
- Hansen, Einar Anton, 1902–1994, direktör
- Hansen, Jozzi Ella, f. Jensen, 1912–2000, verkst. direktör
- Hjelme-Lundberg, John, 1902–1970, konsul
- Holmberg, Hans Åke, 1919–2001, tekn. dr
- Holmström, Nils Gunnar Teodor, 1904–1987, direktör
- Jacobsen, Helge, 1882–1946, direktör
- Jensen, Arthur Marinus, 1891–1968, direktör
- Larsson, Gunnar, 1911–2003, direktör
- Lundahl, Nils, 1858–1940, fil. dr
- Lundberg, Sven Emil, 1889–1947, bergsingenjör, direktör
- Lundblad, Nils Waldemar, 1888–1947, hovrättsassessor, direktör
- Lundeqvist, Gösta Evald Andreas, 1892–1962, civilingenjör, direktör
- Lundström, Margit, f. von Geijer, 1907–2002, generalska
- Malmros, Frans, 1925–2003, konsul
- Montelin, Adolf Fredrik, 1871–1941, apotekare
- Munksgaard, Ejnar Johannes, 1890–1948, forlagsboghandler, dr phil.
- Mårtensson, Folke, 1922–1996, direktör
- Mörck, Einar Walter, 1914–1982, direktör
- Nevsten, Andreas Edvard, 1885–1962, byggmästare
- Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira, f. Edstrand, 1883–1951, doktorinna
- Ohlsson, Sven Håkan, 1920–1997, bokförläggare
- Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, 1899–1981, leg. läkare

Palmstierna, Carl Otto, 1900–1966, friherre, hovjägmästare
 Penser, Per Wilhelm Julius, 1901–1993, advokat
 Petrén, Karl Anders, 1868–1927, professor
 Rausing, Gad Anders, 1922–2000, docent, direktör, f.d. praeses
 Roos, Axel Bernhard, 1886–1957, jur. dr, advokat
 Sahlin, Bo Carl Henrik, 1901–1949, med. lic., direktör
 Sahlin, Carl Andreas, 1861–1943, fil. dr
 Sahlin, Johan Albert, 1868–1936, fabriksägare
 Sahlin, Stig Erik Gunnar, 1899–1963, ambassadör
 Samuelson, Sten Olov, 1926–2002, professor
 Sandberg, Ivar Nils Gotthard, 1881–1961, direktör
 Schmiterlöv, Adelheid Emma Otburgis von, 1875–1959, godsägare
 Strömbom, Nils Alfred Ragnar, 1898–1983, kapten, fil. lic.
 Swartz, Carl Johan Gustaf, 1858–1926, universitetskansler
 Swartz, Pehr Johan Jacob, 1860–1939, direktör
 Thomasson, Tage Emanuel, 1894–1974, civilingenjör, direktör
 Thott, Greta, 1908–2003, grevinna
 Thott, Gustaf Otto Tage Stig, 1885–1948, greve, hovjägmästare
 Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. von Essen, 1908–1973, grevinna
 Trolle-Bonde, Carl, 1907–1969, greve
 Wachtmeister, Axel Wilhelm, 1869–1929, greve, kammarherre
 Wehtje, Ernst Jonas, 1891–1972, tekn. dr, direktör
 Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. Fahlbeck, 1897–1968, fru
 Westerberg, Gunnar, 1920–2001, civilingenjör
 Westrup, Johan Wilhelm Magnus, 1862–1939, v. konsul
 Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, 1904–2000, verkst. direktör
 Wiberg, John Åke Truli, 1902–1963, överintendent
 Wigstrand, Gunnar, 1903–1965, disponent
 Wijkander, Klara Severina, f. Kock, 1888–1977, fru

Stadgar för Vetenskapssocieteten i Lund

Av den 6 maj 1920 med ändringar av den 8 dec. 1944, den 27 nov. 1948, den 4 dec. 1953, den 31 nov. 1964, den 25 nov. 1967, den 21 nov. 1970, den 20 nov. 1971, den 19 nov. 1982, den 25 nov. 1994 och den 30 nov. 2001.

SOCIETETENS UPPGIFT OCH SAMMANSÄTTNING

§ 1

Vetenskapssocieteten i Lund har till uppgift att främja humanistisk vetenskaplig forskning, däri inbegripet religions-, rätts- och samhällsvetenskap. Societeten skall i sin verksamhet särskilt beakta yngre forskares behov.

§ 2

Societeten består av stiftande samt inländska och utländska arbetande ledamöter jämte hedersledamöter och seniores. Till arbetande ledamot kan endast vetenskapsidkare som inte fyllt 55 år utses. Vid 55 års ålder övergår arbetande ledamot till gruppen seniores.

I Societetens styrelse och nämnder kan endast stiftande och inländska arbetande ledamöter inväljas.

Endast stiftande och inländska arbetande ledamöter äger delta i val och i sådana överläggningar och beslut som rör ekonomiska och administrativa frågor.

§ 3

De inländska arbetande ledamöternas antal får vara högst 100, de utländska arbetande ledamöternas högst 35, de stiftande ledamöternas högst 50.

§ 4

Till stiftande ledamot kan utses person, som visat synnerligt engagemang för humanistisk vetenskap och kultur, eller person, som Societeten finner kunna bidra till Societetens verksamhet och utveckling. Stiftande ledamot äger samma rättigheter som inländsk arbetande ledamot.

§ 5

Till Societetens hedersledamöter kan väljas personer av utmärkt förtjänst om humanistisk vetenskap. Deras antal må ej överstiga sju.

VETENSKAPSSOCIETETEN I LUND

STYRELSER OCH NÄMNDER

§ 6

Societetens angelägenheter handhas av en styrelse, bestående av nio ledamöter, av vilka en är praeses, en vice praeses, en sekreterare, en vice sekreterare och en skattmästare. Av styrelsens medlemmar skall minst tre vara stiftande ledamöter. För styrelsemedlemmarna väljs tre ersättare.

§ 7

Vid varje högtidssammanträde väljs för en tid av 3 år tre styrelsemedlemmar och en ersättare.

§ 8

Styrelsen, som har sitt säte i Lund och till vars sammanträden samtliga dess medlemmar och ersättare kallas, är beslutför då minst fem av dessa är närvarande. Vid lika röstetal har praeses utslagsröst.

§ 9

Arbetande ledamöter och hedersledamöter väljs av Societeten. Det åligger styrelsen att, genom utsedd valkommitté, bereda och för Societeten framlägga förslag till inval. Envar ledamot äger lämna förslag till inval. Sådant förslag skall vara styrelsen tillhanda senast den 1 februari året för inval.

Stiftande ledamöter väljs av styrelsen.

§ 10

Till tryckning i Societetens skriftserier inlämnade skrifter bedöms av styrelsen eller en av styrelsen utsedd kommitté, efter inhämtande av utlåtande från facksakkunnig.

ÄMBETSMÄN

§ 11

Societetens ämbetsmän är sekreteraren, vice sekreteraren och skattmästaren.

§ 12

Sekreteraren skall hålla förteckning över Societetens ledamöter, föra protokoll vid Societetens sammanträden samt förbereda och föredraga de ärenden som där skall förekomma, verkställa de vid sammanträdena fattade besluten, till varje högtidssammanträde avge styrelsens berättelse om Societetens verksamhet under föregående år samt omhändera Societetens publikationsverksamhet.

VETENSKAPSSOCIETETEN I LUND

§ 13

Skattmästaren handhar Societetens ekonomiska angelägenheter, för Societetens räkenskaper samt avlämnar före den 15 maj föregående års räkenskaper till revisorerna.

SAMMANTRÄDEN OCH VAL

§ 14

Societetens sammanträder i Lund efter kallelse av praeses. Begär tio ledamöter i skrivelse till praeses sammanträde, är denne skyldig att omedelbart utlysa sådant.

Högtidssammanträde hålls årligen i november månad, för så vitt ej styrelsen av särskild anledning bestämmer annorlunda.

§ 15

Societetens är beslutförför, om minst tio av dess ledamöter jämte praeses och sekreteraren eller deras ersättare är närvarande. Endast närvarande ledamot äger delta i omröstning.

§ 16

Val av arbetande ledamöter, hedersledamöter och styrelse förrättas öppet, såvida inte röstberättigad ledamot begär slutna omröstning. Vid lika röstetal avgöres valet genom lottning.

§ 17

Beslut i ärende, som inte angivits i kallelse till sammanträde, får inte fattas, såvida inte stadgarna föreskriver att det skall behandlas.

EKONOMI

§ 18

Societetens räkenskapsår är kalenderår.

§ 19

Societetens verksamhet finansieras genom en dispositionsfond samt genom för ändamålet donerade fonder. Av Societetens grundfond får endast avkastningen disponeras.

§ 20

För granskning av årets räkenskaper och inventering av Societetens tillhörigheter utses vid högtidssammanträdet för en tid av 1 år två revisorer med två ersättare. Revisorerna

VETENSKAPSSOCIETETEN I LUND

äger tillgång till samtliga protokoll och handlingar samt Societetens övriga tillhörigheter.

Revisionsberättelsen, som skall innehålla till- eller avstyrkan om ansvarsfrihet åt styrelsen, överlämnas till Societeten senast den 2 september och framlägges för beslut om godkännande på högtidssammanträdet.

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER

§ 21

Societetens årsbok utdelas kostnadsfritt till samtliga ledamöter. I Societetens ordinarie skriftserie ("Skrifter") ingående skrifter utsänds kostnadsfritt efter rekvisition.

§ 22

Om Societetens verksamhet i övrigt gäller den arbetsordning Societeten finner skäl att antaga.

§ 23

För ändring av dessa stadgar erfordras samstämmiga beslut med minst $\frac{2}{3}$ majoritet på två omedelbart efter varandra följande högtidssammanträden. Dock får beslut om ändring av Societetens uppgift att främja humanistisk forskning, av § 2 första stycket tredje meningen eller av bestämmelserna i § 19 angående grundfonden inte fattas.

Skriftförteckning

Skrifter utgivna av Vetenskapssocieteten i Lund

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklasie. 1921.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fåbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av M:r Olauus Petri Phase, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1–2. 1929. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940.
12. Gudmundi Olai Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ, utg. av *G. Kallstenius*. 1930.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgotalagarna. 1931.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937.
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Åkerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940.
25. I Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist*. Västgotalagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelson*. Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944.
29. *Bertil Axelson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946.
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699. 1948.
33. *Thede Palm*. Trädkult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Treeworship. Studies in Teutonic History of Religion.) 1948.

34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism.) 1951.
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller*. Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.
38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275–1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275–1281.) 1952.
39. *A. Thomson*, Studier i frihetstidens prästvalsagstiftning. 1951.
40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilaru episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526–1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526–1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre*. Sko klostrets medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953.
43. *Carl Febrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i Finderup. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at Finderup. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevs skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförrådsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
52. *Gunnar T. Westin*. Riksföreståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512–1517. 1957.

53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.
54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560–1596. 1966.
57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs Jerusalem, Revolutionär sektarism mot fädernaärvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's Jerusalem. Revolutionary secterianism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
58. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Das Universum der Melancholie. 1968.
59. *Alf Önnerfors*. Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums. 1968.
60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärs Ihugkommelse. Del I (utgivning och kommentar) 1970.
63. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärs Ihugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971.
65. *Jan Mogren*. Tegnér's översättningsverksamhet. 1971.
66. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del I (textband). 1973.
67. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband). 1973.
68. *Fredrik Lagerroth*. Sverige och Eidsvollsförfattningen. 1973.
69. *Bernt Olsson*. Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier. 1974.
70. *Arthur Thomson*. Fortsatta studier i frihetstidens prästvalsagstiftning 1731–1739. 1974.
71. *Rolf Lindborg*. Giovanni Pico della Mirandola, Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen. 1974.
72. *Ulf Sjödel*. Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen. 1976.
73. *Louise Vinge*. Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821. 1978.
74. *Hans Jonsson*. The Laryngeal Theory. 1978.
75. *Ulf Sjödel*. Historiker inför Kalmarunionen. 1981.
76. *Alf Lombard* – *Constantin Gâdei*. Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. 1982.
77. *Gunnar Sjögren*. Hamlet the Dane. 1983.
78. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: The West Midland Counties. 1987.
79. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter III. Kvinneby-amuletten. Ett tydningförslag efter författarens efterlämnade manuskript utgivet av *Gösta Holm*. 1987.

80. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Treatise on "Apostemes", Part 1. Text. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1988.
81. *Maturin Cordier*. De corrupti sermionis emendatione. Rédaction Anvers 1540. Texte et commentaire linguistique par *Leena Löfstedt et Bengt Löfstedt*. 1989.
82. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's treatise on "Apostemes". Part II. Introduction, Notes, Glossary, Marginalia, and Latin Appendix. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1989.
83. *Sture Hast*. Samuel Schultze och hans Svenskt Lexicon. 1990.
84. *Johan Cederlund*. Ritmästarna vid Lunds universitet. 1990.
85. A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century. Vol. 1. Ed., by *Sigurd Kroon et al.* 1993.
86. *Waldemar Sundberg*. KUSHTA. A Monograph on a Principal Word in Mandaean Texts. II. The Ascending Soul. 1994.
87. An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part 1. Text. Edited from Glasgow University Library, Hunter MS 95 by *Björn Wallner*. 1995.
88. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: the East Midland Counties. 1995.
89. An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part II. Introduction, Notes, Glossary. Edited from Glasgow University Library, Hunter MS 95 by *Björn Wallner*. 1996.
90. Diego Valadés, Catholicae Assertionones von *Bengt Löfstedt* und *Scott Talkovic*. 1998.
91. *Thomas Rydén*, Det anglosaxiska köpenhamnsevangeliet. Det Kongelige bibliotek. Gl. Kongl. Saml. 102 o. 2001.
92. *Mats Roslund*, Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300. 2001.
93. *Gillis Kristensson*, A survey of Middle English dialects 1290–1350. 1 Vowels (except diphthongs). 2001.
94. *Gillis Kristensson*, A survey of Middle English dialects 1290–1350 : the Southern counties. Diphthongs and Consonants. 2002.

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskapssocieteten i Lund

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd.
2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd.
3. *Karl E. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.

4. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
5. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Kan erhållas inb. i hfr bd.
6. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd.
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd.
8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970.
9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971.
10. *Knut Knutsson och Göte Paulsson*. Dalby Kloster intäktsbok 1530–1531. 1983.
11. *Sten Skansjö*. Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. 1983.
12. *Per Ingesman*. Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen. 1990.
13. *Bjersjöholm*. Gods och slott. Av *Sölve Johansson m. fl.* 1992.
14. *Lena Liepe*. Den medeltida träskulpturen i Skåne. Produktion och förvärv. 1995.
15. *Lena Liepe*. Den medeltida träskulpturen i Skåne. En bildokumentation. 1995.
16. *Bertil Ejder och Thorsten Andersson*. Kristianstads Rådstugubok 1616–1637. Rådhusrättens äldsta protokoll. 1998.
17. *Glimmingehus 500 år*. Tretton texter redigerade av *Sten Åke Nilsson* under medverkan av *Annette Landen*. 1999.
18. *Ola Svensson*. Helsingborgs län. Räkenskaper 1582/83. Jordebok 1583/84. Extra skattemantalslängd 1584. 2001.

Årsbok 1920–2003

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969.

Artikelförfattare

Erik Zillén, filosofie doktor och universitetslektor i litteraturvetenskap. Han har ägnat sin forskning åt Gustaf Fröding och arbetar nu med ett projekt om fabeln i svensk litteratur under 1600- och 1700-tal.

Ingrid Söderhamn, fil. lic. i konstvetenskap. Bedriver forskning kring det sena 1700-talets inredningar. I en rad studier har hon visat på Gustav III:s aktiva roll vid utformningen av sin närmiljö, samt på de intentioner som därigenom kommit till uttryck.

Mattias Dahlén, doktorand i judaistik och Vetenskaps societetens stipendiat. Han arbetar på en avhandling om det tidigmoderna Amsterdam. För närvarande undervisar han vid Judiska universitetet i Budapest.

Lisbet Kickham, doktorand i litteraturvetenskap och Vetenskaps societetens stipendiat. I sitt avhandlingsarbete, "Protestant Women Novelists and Irish Society 1879–1922", granskar hon ett stort antal angloirländska kvinnliga romanförfattare som har blivit förbisedda av både samtida och nutida litteraturkritiker.

Anna Smedberg Bondesson, doktorand i litteraturvetenskap och Vetenskaps societetens stipendiat. Hennes avhandlingsarbete om Anna Rydsteds dikt konst är tematiskt upplagt med syfte att ge en helhetsbild av Rydsteds diktning och en inplacering av författarskapet i den svenska 1900-talslyriken.

Paul Tenngart, filosofie doktor och lektor i litteraturvetenskap; har varit Vetenskaps societetens stipendiat. I sin forskning har han behandlat Paul Anderssons diktning men också skrivit artiklar om bl.a. Baudelaire, Svante Forster, poesi och ungdomsrevolt under svenskt 1950-tal samt om förhållandet mellan dikt och musik i den svenska efterkrigslyriken.

Claes-Göran Holmberg, filosofie doktor och docent vid litteraturvetenskapliga institutionen i Lund. Han har bl.a. medverkat i *Den svenska pressens historia*, vol. I–IV, 2000–2003.

Jonas Otterbeck, islamolog och lektor vid Malmö högskola.

Ur innehållet

Artiklar

Erik Zillén

Reception och revision

Ingrid Söderhamn

Gustav III:s Gamla Haga

Mattias Dahlén

Det iberiska arvet

Lisbet Kickham

The Anglo-Irish Landlords in Novels

by Protestant Irish Women 1879–1922

Anna Smedberg Bondesson

Anna på Helgonabacken

Paul Tenngart

Paul Andersson och martyriets estetik

Claes-Göran Holmberg

En återfunnen tidningsårgång

Jonas Otterbeck

Att begrunda religionsundervisning i Alexandria

Minnesord

Göran Gellerstam – Esbjörn Belfrage

Sverker Oredsson – Sture M. Waller